acces la istorie

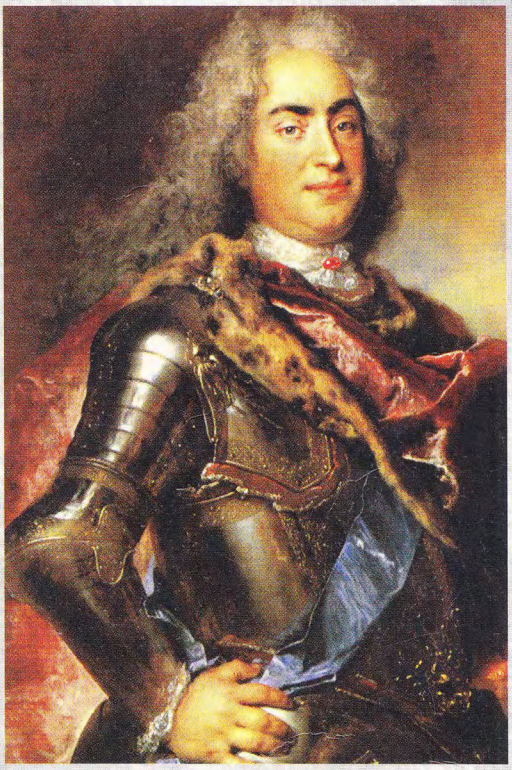

RUSIA, POLONIA *şi* IMPERIUL OTOMAN *1725-1800*

Andrina Stiles

ALL

Russia, Poland and the Ottoman Empire 1725-1800
Andrina Stiles
Copyright © 1991 Andrina Stiles
First published in English by Hodder & Stoughton.

Rusia, Polonia şi Imperiul otoman 1725-1800
Andrina Stiles
Copyright © 2001 **ALL EDUCATIONAL**

Toate drepturile rezervate Editurii **ALL EDUCATIONAL.**
Nici o parte din acest volum nu poate fi copiată fără permisiunea scrisă a Editurii **ALL EDUCATIONAL.**
Drepturile de distribuţie în străinătate aparţin în exclusivitate Editurii **ALL EDUCATIONAL.**
All rights reserved. The distribution of this book outside Romania, without the written permission of **ALL EDUCATIONAL**, is strictly prohibited.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale
STILES, ANDRINA
Rusia, Polonia şi Imperiul otoman 1725-1800/Andrina Stiles; trad.: Radu Paraschivescu - Bucureşti: Editura ALL EDUCATIONAL, 2001
224 p.; 21 cm (Acces la istorie)
Bibliogr.
Index
ISBN 973-684-181-2

I. Paraschivescu, Radu (trad.)
1. Rusia
2. Polonia
3. Imperiul otoman
94 (47) + (438) + (496)

Editura **ALL EDUCATIONAL** Bd Timişoara nr. 58, sector 6
Bucureşti, cod 76548
☎ 402 26 00
Fax: 402 26 10
Departamentul difuzare ☎ 402 26 20
Fax: 402 26 30
Comenzi la: comenzi@all.ro
URL: http://www.all.ro
Redactor: Simona Ceauşu
Procesare copertă: Daniel Ţuţunel
Ilustraţia copertei: Portretul regelui Poloniei August al II-lea

Acces la istorie 32

RUSIA, POLONIA ŞI IMPERIUL OTOMAN 1725-1800

Andrina Stiles

Traducere de Radu Paraschivescu

ALL

Cuprins

Cuvânt înainte ix

CAPITOLUL 1 Introducere 1

CAPITOLUL 2 Guvernarea și societatea la începutul secolului al XVIII-lea 5
1. Pământul 5
2. Poporul 8
3. Religia și statul 12
4. Guvernarea 15
5. Societatea 21
Îndrumări pentru studiu 30

CAPITOLUL 3 Rusia între 1725 și 1763: situația internă 33
1. Ecaterina I, 1725-1727 34
2. Petru al II-lea, 1727-1730 35
3. Împărăteasa Anna și „condițiile" 36
4. Ivan al VI-lea, 1740-1741 41
5. Împărăteasa Elisabeta, 1741-1761 42
6. Petru al III-lea, 1761-1762 45
Îndrumări pentru studiu 53

CAPITOLUL 4 Rusia, Polonia și Imperiul otoman, 1700-1763: politica externă 56
1. Marele Război din Nord, 1700-1721 57
2. Războiul ruso-turc: campania de pe Prut, 1711 60
3. Războiul otoman cu Veneția și Austria, 1714-1717 . 63
4. Problema persană 64
5. Războiul polonez de succesiune, 1733-1738 66
6. Războiul ruso-turc, 1736-1739 68
7. Evoluțiile diplomatice 71
8. Războiul de șapte ani, 1756-1763 73

9. Polonia 73
10. Recapitulare 74
Îndrumări pentru studiu 76

CAPITOLUL 5 Diplomația în secolul al XVIII-lea 77
1. Organizarea diplomatică 77
2. *Raison d'état* 84
3. Echilibrul de forțe 86
4. „Diplomația de împărțire" 88
5. „Revoluția diplomatică" 90
6. Diplomația și Iluminismul 91
7. Concluzie 92
Îndrumări pentru studiu 93

CAPITOLUL 6 Împărțirile Poloniei: prima împărțire, 1772-1773 94
1. Alegerea regelui 94
2. Disidenții 100
3. Confederația de la Bar 103
4. Planurile pentru împărțire 105
5. Prima împărțire 112
6. Rezultatele primei împărțiri 115
Îndrumări pentru studiu 120

CAPITOLUL 7 Împărțirile Poloniei: cea de-a doua și cea de-a treia împărțire, 1793 și 1795 123
1. Marele Seim, 1788-1792 123
2. Războaiele celei de-a doua împărțiri, 1792-1793 ... 130
3. A doua împărțire, 1793 137
4. Răscoala națională, 1793-1794 141
5. A treia împărțire, 1795 148
6. Urmările 150
Îndrumări pentru studiu 151

CAPITOLUL 8 Împărțirile Poloniei: cauze, răspunderi și rezultate ... 156
1. Puncte de vedere istorice 156
2. Slăbiciunea internă a Poloniei 159
3. Vecinii lacomi 165
4. Cauzele și răspunderea 169
5. Învingători și învinși 169
Îndrumări pentru studiu 174

CAPITOLUL 9 Rusia și Imperiul otoman, 1763-1800 181
1. Sistemul nordic 181
2. Războiul ruso-turc, 1768-1774 182
3. Tratatul de la Kuciuk-Kainargi, 1774 186
4. Proiectul grecesc, 1780-1782 188
5. Crimeea, 1783-1784 189
6. Războiul ruso-turc, 1787-1792 192
7. Dominația rușilor în Europa răsăriteană: cauzele ... 194
Îndrumări pentru studiu 203

GLOSAR 205
Lecturi suplimentare 206
Izvoare despre Rusia, Polonia și Imperiul otoman
în secolul al XVIII-lea 208
Index 210

Cuvânt înainte

Către cititorul obișnuit

Seria „Acces la istorie" a fost inițiată mai ales la nivelul cerințelor studenților și elevilor care susțin examene legate de subiectele respective, dar oferă o mulțime de informații interesante și cititorului obișnuit. Partea principală a cărții (textul propriu-zis, mai puțin îndrumările de la sfârșitul capitolelor) reprezintă un studiu ușor de citit și incitant totodată, ce are coerența necesară unei cercetări istorice. Intenția autorilor a fost nu doar să ofere o prezentare clară și concisă a unor evenimente din trecut, ci să stimuleze cititorii (chiar și pe cei neinițiați) în a-și forma o opinie despre subiectul pus în discuție. Astfel, în loc să transmită o sumă de „adevăruri istorice" plate, lucrările din această colecție conțin puncte de vedere și interpretări diferite.

Către studenți și elevi

În funcție de subiectele care vă interesează și de timpul de studiu pe care îl aveți la dispoziție, puteți proceda în mod diferențiat atunci când folosiți această carte pentru pregătirea unui examen.

De exemplu, dacă doriți să vă formați o idee generală asupra subiectului, în cel mai scurt timp posibil, următoarele căi ar fi, probabil, cele mai eficiente:

- Citiți capitolul 1 în întregime.
- Pentru fiecare dintre capitolele următoarele, începeți cu secțiunea „Să luăm notițe" și, dacă subiectul vă interesează, citiți tot capitolul, oprindu-vă la fiecare subcapitol pentru a nota principalele probleme dezbătute.

Dacă doriți totuși să abordați întreaga tematică a cărții și dispuneți de timpul necesar, ar fi avantajos să folosiți pentru fiecare capitol următoarea procedură:

1. Citiți tot capitolul, de preferat într-o singură ședință.
2. Studiați schema de la sfârșitul capitolului, asigurându-vă că în linii mari l-ați înțeles.
3. Citiți secțiunea „Să luăm notițe" (și secțiunea „Să răspundem la întrebări-eseu") și decideți dacă mai aveți de lucrat la capitolul respectiv.
4. Abordați secțiunea „Întrebări bazate pe izvoare". Citiți întrebările și formulați-vă răspunsurile mental sau în scris.

După ce ați citit întreaga lucrare, studiați secțiunea „Lecturi suplimentare" și alegeți acele titluri care v-ar putea completa informațiile.

Scopul nostru a fost să vă trezim interesul și să vă facem studiul cât mai agreabil. Sperăm că la încheierea lecturii veți aprecia că el a fost atins.

CAPITOLUL 1

Introducere

Expansiune, dispariție, stagnare. Aceste trei cuvinte sintetizează istoria Rusiei, a Poloniei și a Imperiului otoman în secolul al XVIII-lea, prezentată și în graficul care urmează.

O simplă privire aruncată peste cele două hărți de la pagina 2 ne lămurește cât de vaste au fost schimbările teritoriale din Europa de Est în decursul acestei perioade. Modificările frontaliere constituie una

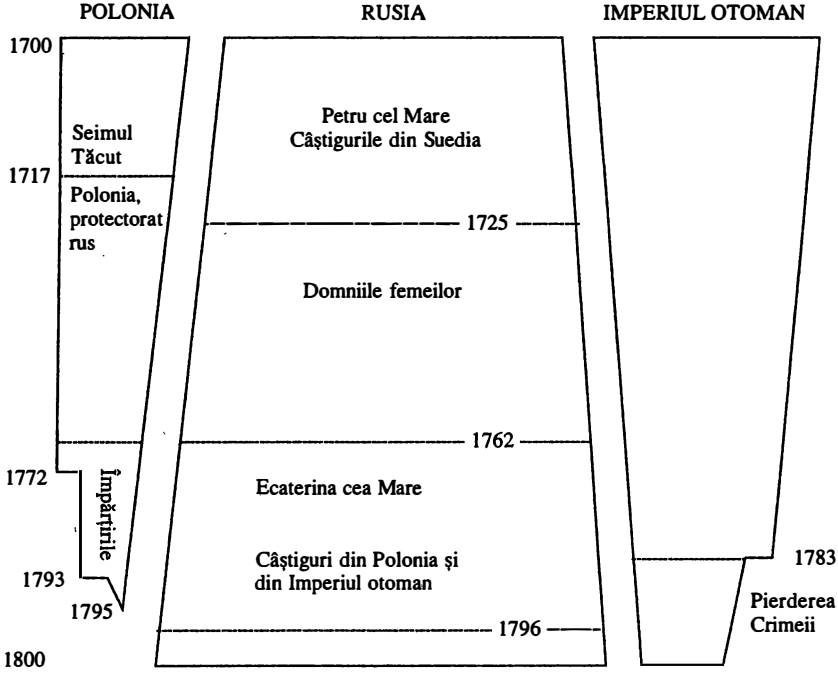

Puterea comparată a Rusiei, Poloniei și Imperiului otoman, 1700-1800

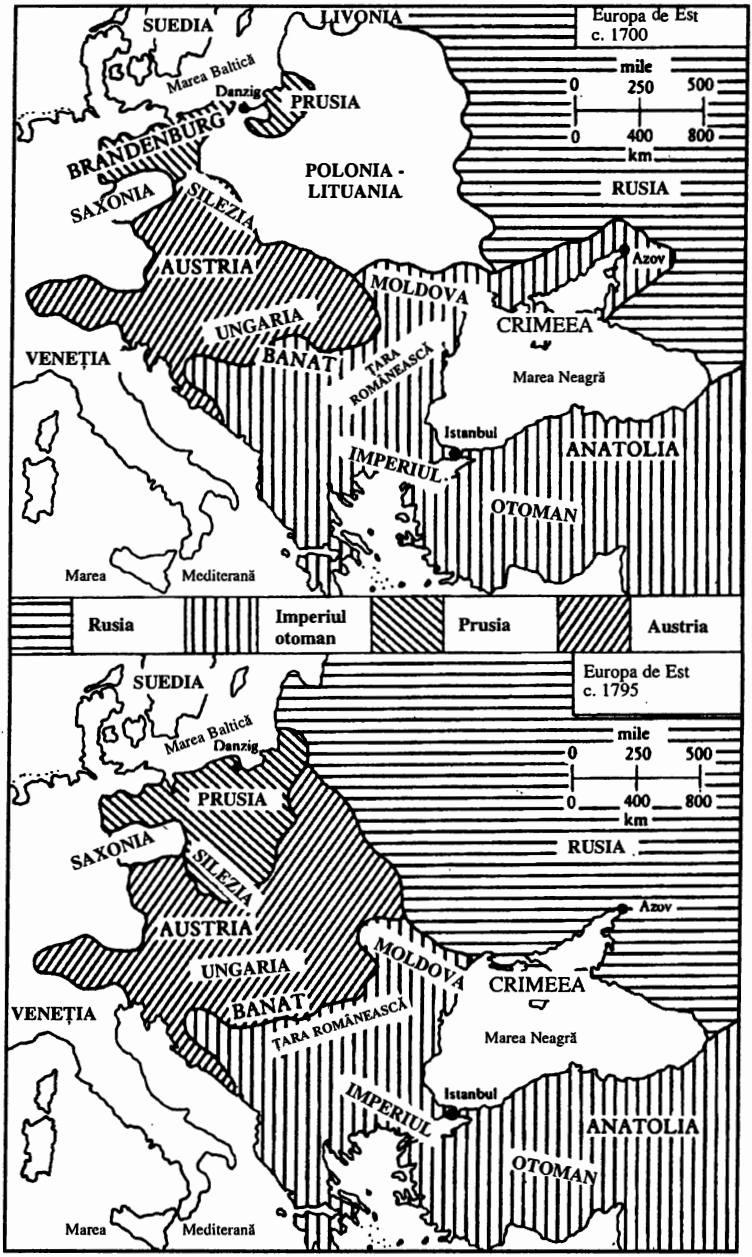
Europa de Est
c. 1700
mile
0 250 500
0 400 800
km
SUEDIA
LIVONIA
Marea Baltică
Danzig
PRUSIA
BRANDENBURG
SAXONIA
SILEZIA
POLONIA - LITUANIA
RUSIA
AUSTRIA
MOLDOVA
Azov
UNGARIA
CRIMEEA
VENEȚIA
BANAT
TARA ROMÂNEASCĂ
Marea Neagră
Istanbul
IMPERIUL
ANATOLIA
OTOMAN
Marea
Mediterană
Rusia
Imperiul otoman
Prusia
Austria
Europa de Est
c. 1795
mile
0 250 500
0 400 800
km
SUEDIA
Marea Baltică
Danzig
PRUSIA
SAXONIA
SILEZIA
RUSIA
Azov
AUSTRIA
MOLDOVA
UNGARIA
CRIMEEA
VENEȚIA
BANAT
TARA ROMÂNEASCĂ
Marea Neagră
Istanbul
IMPERIUL
ANATOLIA
OTOMAN
Marea
Mediterană

dintre temele cărții de față: expansiunea Rusiei spre nord în detrimentul Suediei, spre vest în detrimentul Poloniei și spre sud în detrimentul Imperiului otoman; dispariția Poloniei, împărțită de proprii vecini; stagnarea materială și spirituală a Imperiului otoman, având drept rezultat decăderea sa teritorială.

Cu toate acestea, mai importante decât evenimentele în sine sunt motivele care le-au determinat. De ce a fost capabilă Rusia să-și extindă granițele atât de mult? De ce n-a putut Polonia să reziste agresiunilor? De ce n-a reușit Imperiul otoman să se schimbe o dată cu vremurile? Răspunsurile inspirate de materialele descoperite în anumite surse primare, precum și de scrierile unor istorici britanici și de alte naționalități, formează cea de-a doua temă a cărții. Asemenea răspunsuri nu pot fi definitive – adeseori dovezile sunt neconcludente sau contradictorii, în timp ce părerile istoricilor sunt divizate. În cazul împărțirii Poloniei, de pildă, distrugerea ei a fost provocată de propriile slăbiciuni sau de forța vecinilor? Istoricii de află în dezacord de aproape două sute de ani, dat fiind că există numeroase argumente ce vin în sprijinul ambelor puncte de vedere (vezi Capitolul 8).

În schema de pe pagina 4 figurează o parte din problemele esențiale, alături de indicii legate de capitolul din carte unde se insistă asupra lor. E posibil ca, la prima vedere, schema să pară complicată. În realitate lucrurile sunt mult mai simple, dar probabil că deocamdată e bine să știți doar că există și că o puteți consulta la nevoie. Pe măsură ce citiți cartea și piesele caleidoscopului încep să-și ocupe locurile cuvenite, e indicat să vă întoarceți la schemă. Veți dispune de o modalitate de consolidare a unui studiu atent și veți avea ocazia unei recapitulări utile a chestiunilor abordate în această lucrare.

Ne vine greu să ne închipuim trei puteri aparent mai diferite decât Rusia, Polonia și Imperiul otoman în anul de grație 1700. O bună înțelegere a diferențelor dintre ele (și totodată a similitudinilor sporadice) ne ajută să ne explicăm de ce relațiile dintre ele au urmat cursul pe care l-au urmat în secolul al XVIII-lea. Prin urmare, cartea începe cu un studiu comparativ și contrastiv al conducerii și al societății din cele trei țări, din care veți putea trage anumite concluzii legate de punctele forte și punctele slabe ale fiecăreia.

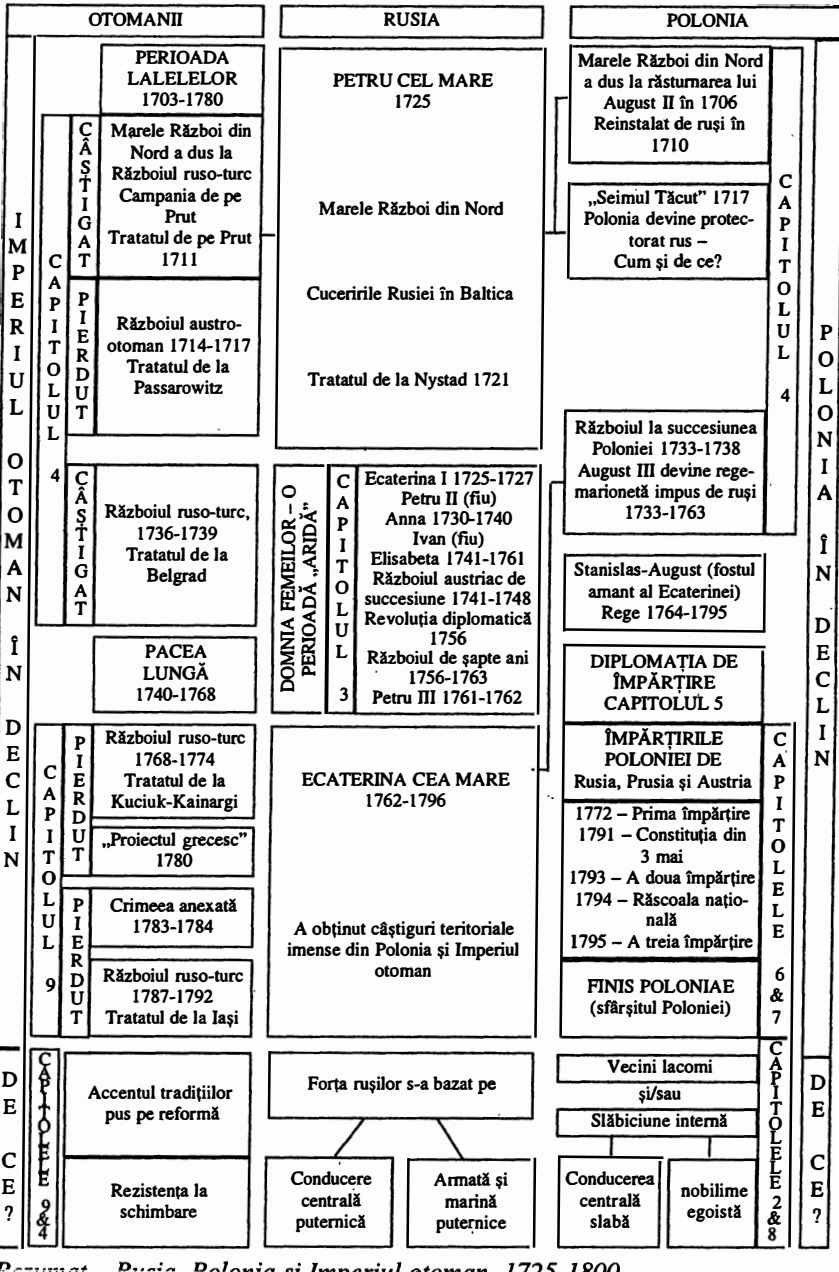

Rezumat – Rusia, Polonia și Imperiul otoman 1725-1800

CAPITOLUL 2

Guvernarea și societatea la începutul secolului al XVIII-lea

Guvernarea și societatea de la începutul secolului al XVIII-lea în Rusia și Imperiul otoman au avut, ce-i drept, unele asemănări, dar din alte puncte de vedere au fost total diferite una de alta. De asemenea, atât din perspectivă culturală, cât și religioasă, au existat deosebiri pronunțate, însă și puncte de contact neașteptate. Comparând și punând în contrast fiecare stat cu celelalte, se vor observa plusuri și minusuri proprii.[1]

1. Pământul

La începutul secolului al XVIII-lea, toate cele trei părți dispuneau de teritorii vaste. Imperiul otoman se întindea de la Dunăre în nord până la Nil în sud, de la Alger în vest până la Bagdad și dincolo de el în est, adunând sub stindardul său porțiuni din Europa, Orientul Mijlociu și Africa de Nord. La fel de întinsă era și Rusia, mărginită în Europa de Polonia la vest, de ținuturile arctice la nord și de Marea Neagră la sud, întinzându-se totodată dincolo de Urali în Asia și în pustietățile Siberiei. De departe cea mai mică dintre cele trei era Polonia (denumirea corectă ar fi Republica Polonia-Lituania – vezi pagina 18). Însă această dimensiune redusă exista doar prin raportarea comparativă la celelalte

[1] NOTĂ: Pe întreg cuprinsul cărții, dacă nu vor exista altfel de precizări, prin Rusia se va înțelege acea Rusie de la vest de Urali, Imperiul otoman va însemna Anatolia, teritoriile otomane dintre Marea Neagră și Marea Caspică, precum și cea mai mare parte a zonei (vezi harta de la pagina 2) – (n.a.)

două puteri. Polonia era deja de ani buni cel mai mare stat din Europa și a avut acest statut până când a fost depășită ca arie de Moscova la mijlocul secolului al XVII-lea. Cincizeci de ani după aceea, în ciuda unor pierderi teritoriale, Polonia continua să fie la fel de mare ca Franța și Spania modernă la un loc.

Rusia este o țară săracă dacă o luăm ca atare, iar locuitorii ei au fost dintotdeauna victimele unei clime vitrege. În nordul extrem al țării se întinde tundra înghețată și nelocuibilă, iar în sud se găsește imensa zonă a pădurilor de conifere ce lasă loc regiunilor forestiere populate de arbori cu frunze căzătoare, pe măsură ce se întâlnește cu centura de vegetație cea mai sudică, respectiv stepa întreruptă din când în când de pajiști și pășuni. Solul negru și fertil din cea mai mare parte a stepei ruse este singura zonă a țării unde agricultura se face mai ușor și este productivă. Obținerea acestui teritoriu de către Ecaterina a II-a spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, ca urmare a incursiunilor ei sudice spre Marea Neagră și a victoriei repurtate în fața otomanilor, s-a dovedit a avea o valoare inestimabilă pentru agricultura rusă. Însă chiar și în aceste teritorii ale solului negru au existat numeroase dificultăți.

Clima din Rusia este una a extremelor: caldă vara, foarte rece iarna, îndeosebi în nord și în est. Problemele create de aceste variații de temperatură sunt accentuate de distribuirea inegală a precipitațiilor, ceea ce poate avea drept rezultat seceta pe timp de primăvară, urmată de ploi torențiale spre sfârșitul verii, situație în care recoltele compromise sunt un lucru la ordinea zilei. Unul dintre istoricii britanici a mers până la a sugera că decizia primilor slavi care au întemeiat așezări în regiune de a se bizui pe agricultură (în loc de vânat, pescuit și creșterea vitelor) într-o zonă „extrem de nefavorabilă ocupațiilor agricole" a reprezentat „cauza de căpătâi a tuturor problemelor pe care le-au avut de rezolvat rușii în întreaga lor istorie". O temă asemănătoare a ajuns să fie abordată și de istoricii ruși. Aceștia văd în factorul de climă motivul pentru „aversiunea notorie a rușilor față de munca susținută și disciplinată". O mare parte a muncilor câmpului trebuiau făcute rapid, pe durata unei veri relativ scurte. La vremea recoltei erau frecvente situațiile când se lucra câte optsprezece ore pe zi (iar câteodată chiar și douăzeci și patru), țăranii trudind pentru stăpân la lumina zilei și mun-

cindu-și propriile bucăți de pământ în timpul nopții. După sosirea iernii, aceste activități deveneau imposibile. „În acest fel, rusul s-a obișnuit cu descărcări de energie deosebit de scurte... Nici o altă nație din Europa nu e capabilă de un efort atât de ridicat într-un timp atât de mic... dar totodată nu mai găsești nicăieri o asemenea lipsă a deprinderii muncii organizate și bine distribuite..." Nu exista nici o marjă de timp alocată experimentelor agricole estivale, care oricum ar fi putut da greș, pentru simplul motiv că rezultatul final al unor asemenea experimente ar fi fost foametea. În aceste condiții, nu e deloc surprinzător că țăranul rus prefera să recurgă la metodele tradiționale. Această rezistența la schimbare a rămas o trăsătură definitorie a marii mase a societății ruse până în perioada modernă.

Nici clima și nici problemele agricole nu au consecințe atât de grave în Polonia ca în vecina ei Rusia. Temperaturile nu sunt atât de extreme, precipitațile nu au loc în același mod capricios, iar condițiile sunt în general mai prielnice pentru agricultură, cu precădere în sud. În cea mai mare parte a existenței Republicii s-a putut conta pe pământul bogat al Ucrainei poloneze, care a făcut posibil importantul export de grâne din secolele al XVI-lea și al XVII-lea. În prima atestare cunoscută a Poloniei, scrisă pe la mijlocul secolului al XI-lea, autorul afirmă că oamenii de acolo „locuiau pe cele mai bogate porțiuni de pământ unde se puteau înființa așezări". Spre deosebire de Moscova, cu siguranță că o familie de țărani era în stare să producă suficient pentru a trăi fără probleme pe timp de pace.

O mare parte a regiunii balcanice este ocupată de munți unde nu există decât locuri bune pentru pășunat. Pe vremea otomanilor, locurile acelea erau în general nelocuite, cu excepția triburilor de nomazi sau a briganzilor. De-a lungul coastei, pe valea Dunării precum și pe valea altor râuri și fluvii, condițiile erau mult mai favorabile pentru agricultură și pentru înființarea de așezări. Se pare că iernile aspre și verile umede au incomodat campaniile militare duse de otomani în nord pe întreaga durată a secolului al XVI-lea (după cum reiese din jurnalele lui Soliman Magnificul), în timp ce în sud principalele probleme erau căldura și seceta. Anatolia (Turcia modernă și patria otomanilor) dispune de diversitate climatică și geografică, de la zonele de coastă plă-

cute și fertile, trecând prin regiunea centrală aridă și ajungând la munții înalți din est, unde otomanii au înfruntat zăpezi grele în numeroasele ocazii când au organizat campanii împotriva perșilor.

2. Poporul

Era normal ca, ocupând un teritoriu atât de vast, Imperiul otoman să cuprindă o mare varietate de rase. Turcii (turcomanii), un popor nomad care venea din stepele Asiei, migraseră spre sud și est și ajunseseră în Anatolia în secolul al XII-lea. Un secol mai târziu, unul dintre ei, Osman, întemeietor al dinastiei otomane, a pus bazele unui emirat (principat) pe coasta nord-vestică a Anatoliei. În decursul următorilor trei sute de ani succesorii lui Osman și urmașii lor au cucerit Balcanii, Crimeea și Caucazul, Siria, Egiptul și Africa de Nord, încorporând în imperiul astfel construit o mare varietate de popoare. Majoritatea micii clase conducătoare/militare a „otomanilor" nu erau turci – cel puțin nu până spre sfârșitul secolului al XVII-lea. Ei proveneau din diferite zone, dar mai cu seamă din Balcani (vezi pagina 21). Cea mai mare parte a turcilor erau țărani care încercau să-și încropească un trai în Anatolia, însă existau – îndeosebi în primele zile ale Imperiului – și oameni care fuseseră deportați cu forța și obligați să se stabilească în Balcani. Acolo ei au trăit alături de populațiile deja existente, de origine preponderent slavă, ajungând chiar să se amestece cu ele, inclusiv prin căsătorii interrasiale. La rândul lor, și acești locuitori indigeni erau adeseori dezrădăcinați la ordinul conducerii otomane și trimiși să ocupe diverse zone subpopulate din Balcani. Unul dintre rezultatele acestei mișcări a fost deruta totală legată de naționalitățile de pe teritoriul Peninsulei Balcanice. Acest fapt nu avea nici o importanță pentru otomani, a căror organizare politică nu ținea cont de naționalitățile diferite care compuneau Imperiul. Singurele lucruri care aveau o oarecare relevanță în stabilirea poziției cuiva în societatea otomană erau ocupația și religia; originea rasială era nesemnificativă.

Atât Rusia, cât și Polonia aveau populații a căror origine era în mare măsură slavă. Popoarele slave erau triburi nomade formate din

crescători de vite ale căror origini sunt obscure, dar despre care se crede că s-au deplasat din Asia spre vest, în direcția Europei, începând chiar cu secolul IV. După ce s-au oprit într-o zonă situată la nord de Carpați, se pare că s-au împărțit în trei grupuri principale, mișcarea având loc în cursul secolului VI sau VII. Unul dintre grupuri s-a deplasat spre nord și est, către Marea Baltică, și a fost alcătuit din urmașii rușilor (rutenii), al doilea s-a îndreptat spre sud, a colonizat zona balcanică și a dus la apariția sârbilor, croaților și bulgarilor, în vreme ce al treilea și-a continuat drumul spre vest până în Europa Centrală, unde s-au constituit în strămoșii, printre alții, ai cehilor, slovacilor și polonezilor. Slavii din Europa Centrală au început de timpuriu să se autodenumească „slovianie", adică oameni înzestrați cu darul vorbirii (spre deosebire de „cei fără grai", denumire dată tuturor vecinilor europeni, îndeosebi germanilor).

În Câmpia Rusă au fost înființate așezări de către o ramură a slavilor răsăriteni, care i-au deposedat pe locuitorii existenți deja în regiune. Această suprafață întinsă, care a ajuns să fie cunoscută sub numele de Rusia Kieveană – pământurile slave din Kiev – se întindea de la orașul ononim spre nord până la Golful Finlandei. Compus dintr-o serie de principate (*cnezate*), statul a cunoscut o continuă înflorire până în secolul al XIII-lea, când a fost cucerit de către invadatorii mongoli veniți din sud-est. În timpul celor două secole de stăpânire mongolă indirectă care au urmat, unul dintre cele mai însemnate principate dintre cele peste douăsprezece existente, și anume Moscova, a ajuns treptat să le domine pe toate celelalte. Acest lucru a fost posibil în bună parte datorită faptului că era situat pe cursul râului Moscova, la adăpost de atacurile lituanienilor dinspre nord-vest, sau ale tătarilor dinspre sud și est. De asemenea, principatul era excelent plasat în direcția drumurilor comerciale nord-sud și est-vest, beneficiind de o poziție ideală pentru expansiunea politică. Moscova a profitat din plin de toate aceste avantaje. Politicile agresive ale conducătorilor principatului cu începere din secolul al XV-lea au transformat Moscova în Rusia. Pretențiile Rusiei de a fi recunoscută ca mare putere la începutul secolului al XVIII-lea au fost simbolizate de titlul de „Împărat al Tuturor Rusiilor", revendicat de Petru cel Mare în 1721. Această revendicare

s-a dovedit o sursă de fricțiuni în anii care au urmat, ducând, printre altele, la relații tensionate cu regii Poloniei, care, ca stăpâni ai Lituaniei, erau duci ai Teritoriului Rus.

Wielkopolska (sau Polonia Mare) dintre fluviile Oder și Vistula fusese colonizată de grupuri de slavi din vest cam în aceeași perioadă în care slavii estici se stabileau în Rusia Kieveană. Acești slavi din vest au ajuns să fie numiți „polanie" – oameni ai șesurilor – denumire care descrie foarte bine regiunea din centrul Poloniei. La est de Vistula, de-a lungul țărmului baltic, au existat și alte grupuri care au înființat așezări, printre ele numărându-se prusienii și lituanienii. La jumătatea secolului al XV-lea lituanienii își măriseră deja teritoriile spre sud și înființaseră un Mare Ducat vast și independent, care se întindea din nord, de la Marea Baltică, până în sud la Marea Neagră. Prin această manevră ei au luat în stăpânire o parte din fostele teritorii cunoscute sub numele de Rusia Kieveană sau teritoriile rutene. Sub stăpânirea lituanienilor aceste regiuni și-au păstrat vechile denumiri – Rutenia Albă (Bielorusia), Ucraina, Rutenia Roșie, Rutenia Neagră – precum și vechea limbă ruteană. Chiar și după unificarea oficială cu Regatul (Coroana) Poloniei din 1569, Marele Ducat al Lituaniei și-a păstrat legile, vistieria și armata. Deși la ora aceea avea același rege și același Parlament (Seimul) cu Polonia, Lituania a continuat să aibă un caracter și o concepție mai degrabă rusă decât poloneză.

Linia de demarcație dintre Rusia și Lituania a fost dintotdeauna nedefinită. Acest lucru nu s-a datorat doar moștenirii etnice și culturale comune, sau lipsei oricărei linii geografice de demarcație vizibile. Un alt motiv este că nici chiar la începutul secolului al XVIII-lea ideea modernă a frontierelor bine delimitate, care opera deja în Vest, nu prinsese contur în Europa de Est. Într-o regiune a distanțelor uriașe și a unui număr mic de populații, existau de obicei așezări de dimensiuni reduse, despărțite de mari porțiuni nepopulate – cum ar fi Marile Câmpii ale Ucrainei. În asemenea zone de graniță loialitățile comunităților risipite oscilau în funcție de împrejurări, iar în caz de forță majoră comunitățile se alăturau celui care era capabil să ofere cea mai bună protecție, sau făceau corp comun împotriva cuiva suficient de slab pentru ca atacarea lui să însemne un prilej de a câștiga ceva.

Teritoriile îndepărtate puteau să treacă – și chiar treceau – de sub o stăpânire sub o alta fără nici un fel de comentarii, de la Moscova, Skt. Petersburg la Vilnius sau Varșovia.

S-au scris multe despre greutățile de ordin geografic pe care le-a întâmpinat Polonia, de unde și vorba „geografia Poloniei este cel mai mare dușman din întreaga sa istorie". Situată în zona de câmpie a Europei de Nord și neavând niște granițe naturale adecvate (cel puțin acesta este argumentul la modă), Polonia a fost dintotdeauna o pradă firească pentru rapacii săi vecini. Teritoriul său a fost invadat din toate părțile în mod frecvent și a constituit teatru de luptă sau spațiu de manevră pentru germani, ruși, austrieci, suedezi și pentru turcii otomani. Cu toate acestea, se poate susține că poziția Poloniei nu era mai expusă sau mai pândită de primejdii decât cea a vecinilor săi imediați, Germania și Rusia, iar granițele sale nu difereau aproape deloc de ale lor din punct de vedere strict geografic. În acest caz, de ce era Polonia atât de vulnerabilă? E posibil ca amestecul de identități de la granița dintre Lituania și Rusia să fi fost unul dintre factorii care au făcut ca implicarea rușilor în Polonia să fie mai lesnicioasă pe durata secolului al XVIII-lea, însă dacă ne întrebăm de ce au fost în stare Rusia și Prusia să o devoreze fără a întâmpina dificultăți serioase, răspunsul trebuie să fie politic și nicidecum geografic (vezi pagina 94).

La nord de Polonia, pe țărmurile Mării Baltice, se aflau prusienii, un popor înrudit rasial cu lituanienii. La începutul Evului Mediu, micul și independentul stat Prusia sau Borusia a rezistat tuturor tentativelor de cucerire întreprinse de Polonia sau Lituania. În cele din urmă, agasat de jafurile efectuate de locuitorii acestui stat, un conducător polonez din secolul al XIII-lea a luat o hotărâre ce avea să se dovedească memorabilă. El i-a invitat pe membrii ordinului militar al Cavalerilor Teutoni să pornească o cruciadă în urma căreia să cucerească, pentru propria lui folosință, statul prusian care era încă păgân. Măcelărind majoritatea populației indigene și înlocuind-o cu un mare număr de coloniști germani, Cavalerii Teutoni au transformat rapid Prusia într-un stat german. Partea de vest a acestui stat a fost în cele din urmă încorporată Poloniei sub denumirea de Prusia regală, sau Prusia de Vest, la mijlocul secolului al XV-lea, oferind în sfârșit, ieșire la

mare unei Polonii care până atunci fusese înconjurată din toate părțile de uscat. Partea estică a continuat să se afle sub controlul Cavalerilor Teutoni până în 1525, când, sub denumirea de Prusia ducală, sau Prusia de Est, s-a transformat în fief polonez. Oferită principelui elector de Brandenburg și moștenitorilor săi, ea a fost condusă de familia Hohenzollern ca jumătate a statului lor numit Brandenburg-Prusia. În 1701 ducele de Prusia s-a autoproclamat rege în Prusia. În pofida protestelor poloneze, în 1725 el a adoptat titlul de rege al Prusiei. Prusia de Est germană devenise, *de facto,* dacă nu și *de jure*, un stat independent.

Prusia de Est, cu locuitorii săi vorbitori de germană, nu a fost singura zonă neslavă din Polonia-Lituania. Ucraina, sălbatică și îndepărtată – *ot kraina* „locul de la marginea" lumii civilizate – fusese disputată de Polonia și Moscova în secolul al XVII-lea și până la urmă fusese împărțită între ele în 1667. Ea era ocupată în principal de cazaci, care se călăuzeau după legi proprii și cărora le displăcea profund faptul că Ucraina își pierduse independența. Originea acestora este incertă, însă probabil că a fost vorba de un grup de extracție tătară care s-a desprins de celelalte, în care au fost asimilați renegați de toate felurile din Rusia, Lituania, Imperiul otoman și din alte zone. A fi cazac însemna în primul rând a opta pentru un stil de viață anume – cuvântul „cazac" se traduce prin „soldat liber" – și abia în al doilea rând a aparține unui grup etnic specific. Oricine trăia în Ucraina își putea spune cazac dacă dorea.

3. Religia și statul

Turcii fuseseră convertiți la islamism în secolul XI, înainte de a ajunge în Anatolia. După cucerirea de către otomani a Siriei la începutul secolului al XVI-lea, orașele sfinte musulmane Mecca și Medina au intrat sub protecția sultanului otoman, iar acesta a primit titlul de calif și a devenit cel mai important conducător islamic din lume. Religia avea o însemnătate colosală pentru otomani, iar respectarea *sheriat*-ului (legea religioasă) le controla întreaga existență. Conform preceptelor din

ulema (ierarhia religioasă), „Statul se subordonează religiei. Autoritatea politică este doar o modalitate de a transpune *sheriat*-ul în viața de zi cu zi".

Primii sultani otomani își luaseră în serios îndatoririle de *gazii* (războinici în slujba credinței) pentru a asigura expansiunea teritoriilor musulmane prin intermediul unui *Jihad* (Război sfânt) împotriva țărilor nemusulmane. Fervoarea religioasă a fost catalizatorul Imperiului otoman la începuturi. Prin urmare, poate surprinde că, dat fiind devotamentul lor pentru cauza Islamului, ei nu i-au persecutat și nici nu i-au convertit cu forța pe acei supuși pe care-i cuceriseră și care nu erau musulmani, mulțumindu-se să-i oblige la plata unor dări suplimentare. Majoritatea supușilor sultanului care trăiau pe teritoriul întregului Imperiu erau musulmani, fie din naștere, fie în urma convertirii, însă existau totodată minorități substanțiale de creștini ortodocși, armeni, evrei și alte grupuri mai mici, în Balcani și în alte părți. Aceste religii minoritare erau organizate în comunități recunoscute și legitime, intitulate *millet*-uri, ai căror membri aveau voie să trăiască potrivit propriilor obiceiuri și tradiții religioase, atâta timp cât acestea nu intrau într-un conflict direct cu ceea ce dorea statul. Imperiul otoman nu a fost doar un conglomerat multirasial, ci și o societate care a tolerat coexistența mai multor credințe.

Polonia-Lituania fusese de asemenea un stat caracterizat prin toleranță religioasă. Dar, spre deosebire de Imperiul otoman, acest lucru nu mai era valabil în anul 1700. Polonia fusese convertită la creștinism la sfârșitul secolului X, deși o mare parte a Lituaniei se încăpățînase să rămână păgână până la finele secolului al XIV-lea. La acea dată o căsătorie dinastică menită să unească cele două țări a impus creștinismul în Lituania. Cu toate acestea, aproape jumătate dintre lituanieni au preferat să îmbrățișeze credința ortodoxă a vecinei lor Rusia, optând pentru ea în defavoarea catolicismului din Polonia. În secolul al XVI-lea. Reforma a dus luteranismul în orașele vorbitoare de germană din partea nordică și vestică a Poloniei, în vreme ce calvinismul a găsit un teren favorabil îndeosebi în Lituania. În condițiile unei asemenea proliferări a credințelor, posibilitatea unui război civil de factură religioasă a devenit un pericol real. Evitarea lui s-a datorat

atmosferei generale de toleranță care le permisese dintotdeauna creștinilor, musulmanilor și evreilor – într-o perioadă când Polonia avea cea mai numeroasă populație evreiască din Europa – să conviețuiască pașnic. O lege din 1573 decretase că „deși avem religii diferite, vom asigura menținerea păcii, iar în numele credințelor noastre nu vom vărsa sânge și nu vom confisca proprietăți... nu vom arunca în temniță și nu vom surghiuni..." Din păcate, chiar în perioada promulgării respectivei legi, Contrareforma – deși dusă la îndeplinire în mod pașnic de către iezuiți, „nu prin forță sau prin sabie, ci prin puterea exemplului virtuos, prin învățături și convingere" – începuse deja să distrugă tradiția poloneză a toleranței religioase.

La jumătatea secolului al XVII-lea catolicismul își reintrase pe deplin în drepturi în Polonia. A prins contur ideea că pentru a fi polonez trebuia să fii în primul rând catolic; dacă erai altceva, te chemai „venetic" și dădeai dovadă de lipsă de patriotism. Polonia a devenit una din țările cele mai fervent catolice din Europa. Legea din 1573 a fost modificată „pentru a binevoi să permită" exprimarea unor credințe minoritate între anumite limite; aceasta însemna că necatolicilor le-au fost impuse o serie de restricții, diminuându-li-se totodată drepturile civile și politice. În parte ca o consecință a acestei politici, un număr de creștini ortodocși au decis să se autoprotejeze despărțindu-se de propria lor biserică și acceptându-l pe papă ca lider spiritual, dar având grijă să-și conserve liturghia slavă și dreptul preoților de a se căsători. Acești uniați, așa cum au fost numiți, au reprezentat un compromis între ortodoxism și catolicism care nu a fost acceptat de adepții fideli ai celor două biserici. În mod special ortodocșii i-au privit ca pe niște trădători și drept urmare au fost nevoiți să îndure persecuții religioase considerabile în ultima parte a secolului al XVIII-lea, pe câtă vreme catolicii i-au considerat membri inferiori ai bisericii lor. Toleranța religioasă devenise o relicvă.

Când au adoptat creștinismul în secolul X, conducătorii din Rusia Kieveană, care aveau relații comerciale strânse cu Constantinopolul, au ales forma de credință bizantină sau a grecilor ortodocși. După căderea Constantinopolului în mâinile otomanilor în 1453, biserica din Rusia nu a pierdut contactul doar cu capul său, patriarhul

grec, ci și cu restul lumii creștine. Ea a devenit naționalistă și egocentristă, fapt care a dus în cele din urmă, în 1589, la numirea unui patriarh cu sediul la Moscova pentru a conduce așa-numita Biserică Ortodoxă Rusă. În cursul secolului al XVII-lea disensiunile interne cu privire la doctrine și ceremonialuri au avut drept rezultat o schismă importantă în sânul bisericii, care și-a văzut autoritatea șubrezită și n-a mai fost capabilă să reziste în fața amestecului statului. În 1649 administrația bisericilor a trecut sub controlul statului și a început să fie obiectul unui departament de stat numit Biroul pentru Mănăstiri. La scurt timp după aceea, Consiliul Bisericesc a acceptat cu jumătate de gură o declarație în care se arăta că puterea vremelnică avea întâietate în fața celei spirituale (cu alte cuvinte, că statul era mai presus de Biserică). În 1700 Biserica era neputincioasă în fața sechestrărilor averilor mănăstirești pentru a se acoperi cheltuielile de război ale lui Petru cel Mare. Imediat după aceea Patriarhia a fost desființată, iar Biserica a devenit și mai secularizată ca urmare a unui control din ce în ce mai ferm din partea statului. Acțiunile independente ale clerului nu mai erau posibile. Puterea morală și politică a Bisericii fusese distrusă de către stat și nu mai putea ridica nici un fel de opoziție în calea conducerii autocratice din Rusia.

4. Guvernarea

a) Coroana

Puterea autocratică a țarilor ruși ajunsese să fie bine stabilită în 1700. Țarul, „cinstit aidoma unui zeu pământean", nu avea nici o restricție legată de tradiții, legi, instituții sau grupuri sociale. Nici un alt conducător european nu se mai bucura de o asemenea libertate de acțiune. Unii istorici susțin că originile despotismului rus trebuie căutate în negura vremurilor, când Moscova tocmai începuse să existe. Ei sugerează că, pentru a supraviețui în perioada invaziilor mongole și pentru a se extinde ulterior în detrimentul principatelor înconjurătoare, era esențial pentru conducătorii din Moscova să-și asigure supunerea oar-

bă a poporului. Doar o asemenea obedienţă le-ar fi putut furniza prinţilor (*cnejilor*) moscoviţi puterea de care aveau nevoie pentru a repurta izbândă după izbândă. O altă sugestie ar fi că respectivii prinţi şi-au luat drept model autoritatea nelimitată de care se bucurau hanii tătari. Indiferent cum au stat lucrurile, este sigur că Biserica Ortodoxă a fost răspunzătoare pentru că a consfinţit ideea că ţarul era o fiinţă demiurgică şi a ridicat-o la rangul unei dogme inatacabile. În lumina evenimentelor ulterioare, este o ironie a sorţii că tocmai clerul a propovăduit autoritatea divină a puterii regale din Rusia. Procedând în acest fel, Biserica şi-a grăbit propria decădere; învestindu-l pe ţar cu puteri nelimitate ca locţiitor al lui Dumnezeu, ea n-a făcut decât să-şi semneze sentinţa. O serie de ţari au rostit ca un ecou cuvintele ieşite din gura predecesorului lor din secolul al XVI-lea, Ivan al IV-lea – „M-am născut spre a domni, prin graţia lui Dumnezeu" – şi şi-au reafirmat convingerea că dreptul de a conduce le fusese oferit de instanţa divină.

În toate sferele de activitate – politică, militară, economică şi religioasă – autoritatea era concentrată în mâinile ţarului, iar aceasta nu doar în teorie, ci şi în practică. El era şeful statului, unica instanţă politică, proprietar al pământurilor, comandant al armatei, stăpânitor prin drept divin şi cârmuitor al Bisericii.

Sultanul otoman era la rândul lui un autocrat. În teorie, dar şi în practică, puterea lui o depăşea chiar şi pe cea a ţarului, dat fiind că autoritatea lui se întindea asupra tuturor supuşilor din întregul Imperiu. Sultanul era şef al statului, comandant suprem al armatei, şef al echivalentului de atunci al guvernului, autoritatea absolută în domeniul justiţiei şi trezorier. Era de asemenea imam, căpetenie a instituţiei religioase şi controlor al întregului corp al personalului religios – învăţători, judecători, scribi şi savanţi. Putea să emită legi – „tot ce hotărăşte sultanul e lege" – cu condiţia ca aceste legi să nu contravină *sheriat*-ului (legea religioasă). Era liber să se comporte după bunul lui plac, atâta timp cât atitudinea şi acţiunile lui nu intrau în conflict cu învăţăturile *sheriat*-ului. Constrângerile din *sheriat* de care era obligat să ţină cont sultanul făceau ca puterea lui să nu fie tocmai absolută. El însuşi accepta că autoritatea Islamului se situa deasupra autorităţii statului, iar rezultatul îl constituiau restricţiile religioase şi morale impuse

propriei lui puteri seculare, fapt prin care autocratul otoman se deosebea de cel din Rusia.

La fel ca în cazul tuturor autocrațiilor, menținerea autorității depindea de firea, caracterul și abilitatea conducătorului. Secolul al XVII-lea cunoscuse un declin pronunțat al calităților personale ale sultanilor prin comparație cu perioadele anterioare. Acest lucru se datora în mare măsură modalității de efectuare a succesiunii. Noțiunea de primogenitură fusese introdusă în cursul secolului al XVII-lea, dar, pentru a se evita orice riscuri legate de rebeliuni sau revoluții de palat, toți tinerii de os domnesc erau închiși într-o aripă special amenajată a palatului regal, căreia i se spunea „cușcă". Acolo puteau rămâne în captivitate pentru tot restul vieții, dacă nu cumva li se cerea să urmeze la tron în ordinea vârstei. În momentul când ajungeau acolo erau adeseori afectați din punct de vedere mintal și fizic. Lucrurile au stat la fel și în secolul al XVIII-lea, când majoritatea sultanilor au fost de calibru redus (deși au existat și câteva excepții, îndeosebi Selim al III-lea). Ca urmare, puterea centrală a Imperiului a trecut în mâinile unor oficialități și „notabilități" provinciale, făcând din ce în ce mai mult din sultan o prezență decorativă. Spre deosebire de Rusia, care a atins apogeul absolutismului abia la sfârșitul secolului al XVIII-lea, Imperiul otoman prezenta în acea perioadă un declin constant în privința modului în care își exercitau sultanii puterea absolută.

Atât în Imperiul otoman, cât și în Rusia exista, mai mult sau mai puțin, un element ereditar în alegerea conducătorului. Toți sultanii otomani au ajuns la tron într-o linie de descendenți neîntreruptă, începând cu întemeietorul Osman, iar modalitatea s-a păstrat până în 1923, la sfârșitul Imperiului. În Rusia a fost consfințit principiul ereditar (fără a fi respectat întotdeauna) până când situația a fost schimbată întrucâtva de către Petru cel Mare. Acesta a abolit legea primogeniturii, decizie care a stârnit o serie de dispute succesorale și a dus la crearea unei monarhii din ce în ce mai neereditare în secolul al XVIII-lea (vezi Capitolul 3). În Polonia situația a fost diferită. Mai mult decât atât, întregul sistem polonez de guvernare se deosebea total de tot ce funcționa la ora aceea în Europa. Adepții lui erau convinși că reprezenta o

„Libertate de Aur", pe câtă vreme detractorii îl considerau „o anarhie cu acte-n regulă".

Când Polonia și Lituania s-au unit oficial în 1569, ele au format „Preafericitul Stat al Celor Două Națiuni", sau altfel spus, „Serenissima Respublica Poloniae". În ciuda titlului de „republică", Polonia-Lituania era o monarhie. Polonezii au încercat din greu să explice acest paradox, motivând că luaseră ce era mai bun din fiecare dintre cele două forme de guvernământ și că făcuseră din sistemul polonez cel mai bun din lume. Era republică fiindcă „oamenii nobili" (cam zece la sută dintr-o populație compusă în rest din „cetățeni") își alegeau un conducător pe baze democratice; pe de altă parte, era o monarhie fiindcă acel conducător era învestit cu titlul de rege, fără a se bucura însă de puterea unui rege autentic. Fiecare nobil avea dreptul să voteze la așa-numitele alegeri regale. De obicei, numărul celor care își exercitau acest drept era de aproximativ cincisprezece mii – și toți veneau călare. Aceștia se adunau pe Câmpia Vola, în afara Varșoviei, pentru a se întâlni cu cei câțiva candidați, știut fiind faptul că orice catolic, indiferent dacă era sau nu născut în Polonia, avea dreptul să candideze. Uneori, după o zi întreagă în care cei ce îi susțineau cu bani pe candidați îi prezentau într-o lumină cât mai favorabilă, se ajungea la un consens de opinie în virtutea căruia se trecea la proclamarea pașnică a unuia dintre candidați drept rege. De cele mai multe ori însă lucrurile nu stăteau așa, iar spațiul electoral se transforma în teatru de luptă unde se disputau grupările rivale; alegerile din 1764 pot fi considerate pe bună dreptate plictisitoare, fiindcă nu au fost uciși decât treisprezece electori. În câteva ocazii conflictul nu a putut fi rezolvat nici măcar pe câmpul de bătălie și a degenerat într-un război civil condus de către doi (sau mai mulți) dintre regii aleși „victorioși". Posibilitățile unei intervenții străine în alegeri erau aproape nelimitate; așa se face că pentru influențarea rezultatelor electorale din 1697, 1717, 1733 și 1764 s-au folosit diverse combinații de resurse militare și financiare franceze, rusești, saxone, suedeze și prusace. Pericolele care pândeau independența politică și integritatea teritorială a Republicii în urma acestui tip de alegeri „liberale" erau evidente, însă nobilimea (numită *szlachta*) le-a acceptat ca atare și le-a considerat mult mai puțin importante decât, bunăoară, păstrarea dreptului individual de vot.

O dată ales, noul rege se vedea confruntat cu incomparabil mai multe probleme și greutăți. În primul rând, el trebuia să accepte sub jurământ anumite restricții asupra libertății lui de acțiune înainte de a fi validat. Respectivele restricții erau prevăzute într-un acord intitulat *Pacta Conventa*. Printre ele se număra recunoașterea de către rege a dreptului nobilimii de a organiza alegeri regale „libere" și pe viitor, înăbușind astfel din față orice planuri dinastice la care s-ar fi putut gândi regele pentru propria sa familie, precum și a dreptului nobililor de a aproba dările și declarațiile de război și de a dispune chemarea la arme a întregii națiuni (*la levée en masse*). În plus, regele era obligat să convoace Seimul (Parlamentul) la intervale regulate și – lucrul cel mai important din punctul de vedere al nobilimii – să recunoască dreptul *szlachtei* de a se grupa într-o Confederație armată legal constituită. Acest fapt le permitea nobililor să se opună regelui, sau chiar să-l răstoarne de la putere, în cazul în care acesta nu-și respecta obligațiile asumate față de ei. Un asemenea „drept la rezistență" a fost considerat o veritabilă „Libertate de Aur" pentru nobilii polonezi, sau „diamantul neprețuit din coroană". Deși în Rusia secolului al XVIII-lea monarhia a devenit din ce în ce mai electivă, natura absolută a suveranității nu a fost pusă niciodată serios la îndoială (nici chiar în 1730 – vezi pagina 36). În Polonia alegerea regală a reprezentat doar un prim pas spre restrângerea și controlul libertății de acțiune a regelui.

b) Organele reprezentative

Seimul polonez era un organ legislativ care în mod normal se întrunea o dată la doi ani într-o sesiune ce dura șase săptămâni. Membrii marcanți ai clerului și reprezentanții aleși ai statului alcătuiau camera superioară a senatorilor. Dintre aceștia, șaisprezece erau numiți în funcția de consilieri rezidenți ai regelui și aveau obligația să-l însoțească și să-i supravegheze acțiunile, indiferent unde s-ar fi deplasat. Camera inferioară era compusă din aproape două sute de deputați nobili, care acționau în conformitate cu instrucțiunile primite de la *seimik*-urile (adunările nobiliare) locale. Începând cu anul 1652 s-a stabilit că votul din Seim trebuia să fie unanim. Nici o propunere nu se putea transforma în

lege dacă exista fie și o singură voce care își exprima dezacordul prin „veto" (mă opun) sau *Nie Pozwalam* (nu sunt de acord, nu permit). Într-o asemenea situație, pe lângă că propunerea aflată în discuție era abandonată imediat, întregul program legislativ asupra căruia se convenise deja era invalidat. În atari împrejurări, Seimul era „dizolvat", ca să folosim o formulă contemporană, iar deputații se întorceau în scurt timp acasă fără să fi realizat nimic. În secolul al XVIII-lea recurgerea la acest *liberum veto* (dreptul de veto) devenise excesivă. Pe durata întregii domnii a lui August al III-lea (1733-1763), de pildă, un singur Seim a reușit să valideze un număr de acte legislative, toate celelalte văzându-se nevoite să se „dizolve". Cu toate că regele putea să emită edicte, acțiunile conducătorilor erau serios afectate de aceste „dizolvări", îndeosebi în chestiunile legate de finanțe sau de afacerile externe, întrucât în aceste cazuri regele nu prea putea face mare lucru dacă nu avea alături un Seim care să ratifice hotărârile. Și aici existau posibilități evidente pentru o intervenție din afară. Era ușor să găsești un deputat scăpătat care, în schimbul unei mite consistente, rostea „veto!" și împiedica astfel adoptarea unor măsuri ce nu erau privite cu ochi buni de unul sau de altul. *Liberum veto* era prea util pentru a fi pierdut, iar din 1717 Rusia în mod special a avut mare grijă să-l păstreze și să-l folosească pentru propriile sale scopuri (vezi pagina 103). Slăbiciunile întregului sistem parlamentar polonez au fost alimentate discret și atent de dușmanii Republicii. Cu începere de la jumătatea secolului al XVII-lea, au existat foarte puține tratate încheiate de Rusia, Austria, Suedia sau Prusia și care să nu conțină o clauză referitoare la „necesitatea de a păstra libertățile poloneze". Aceasta însemna: „nu-i lăsați pe polonezi să desființeze dreptul de veto".

În Rusia nu exista un organ reprezentativ asemănător Seimului. Nici chiar *Zemski sobor*, așa-numita „Adunare a pământului", care s-a întrunit pentru ultima oară în 1653, nu a fost vreodată un organ reprezentativ în accepția occidentală a Statelor Generale. Duma, sau Consiliul, care consta în reprezentanți ai nobililor (numiți aici boieri) a funcționat ca un organ consultativ al țarului până în secolul al XVII-lea, când a încetat să existe. Senatul compus din nouă membri pe care l-a înființat Petru cel Mare în 1711 nu făcea decât să transmită ordinele

țarului, neputând nici să inițieze acte legislative și nici să îndeplinească vreo funcție juridică. Membrii săi, precum și cei ai consiliilor succesorale, care nu au fost aleși, fiind pur și simplu desemnați de monarh, nu dispuneau de autoritate independentă.

Nici în Imperiul otoman nu exista ceva comparabil cu Seimul. Și nici nu existase vreodată. Divanul, adică așa-numitul Consiliu imperial, care funcționa ca organ consultativ pe lîngă sultan și îi ducea la îndeplinire instrucțiunile, era compus din înalte oficialități și membri din *ulema.* Dat fiind că principala îndatorire a conducerii era administrarea justiției, aceasta era funcția de căpătâi a Consiliului imperial. Consiliul discuta afacerile organului de conducere și întreprindea anumite acțiuni în legătură cu aceste afaceri, însă nu era sub nici o formă organ legislativ. Toate legile seculare, numite *kanuni* sau canoane, erau produse de sultan, sau cel puțin la ordinul lui, și erau emise în numele său. Cu mult înainte de secolul al XVIII-lea, Divanul ajunsese să fie prezidat nu de sultan în persoană, ci de marele vizir, principalul ministru al Imperiului și mâna dreaptă a sultanului.

5. Societatea

a) Nobilimea

Până spre sfârșitul secolului al XVII-lea marele vizir și toți ceilalți membri ai clasei militare/conducătoare a otomanilor (*askeri*) fuseseră la origine sclavi. Un tribut sub forma unor băieți, așa-numitul *devșirme* (strângerea sau racolarea), perceput în cazul familiilor de creștini care trăiau în regiunea balcanică aflată sub stăpânire otomană, asigura cea mai mare parte a necesarului de sclavi. După ce erau ridicați de acasă, aceștia erau duși la Istanbul, convertiți la islamism și împărțiți în funcție de abilități. Cei mai buni intrau în serviciu la palat ca paji, pentru ca în cele din urmă să ajungă să ocupe funcții importante în administrația centrală sau locală. Aceștia reprezentau elita, oamenii cu o bună educație care formau coloana vertebrală a sistemului administrativ al Imperiului și care ofereau un serviciu public mai eficient decât

toate cele existente în Europa occidentală. Ceilalți băieți aveau parte de o pregătire adecvată și deveneau ieniceri, membri ai formidabilei infanterii otomane, sau spahii, componenți ai gărzii personale de cavalerie a sultanului. Și aceștia erau tot sclavi. Faptul că erai sclavul sultanului nu te stigmatiza în nici un fel, ci pur și simplu reprezenta drumul spre bunăstare și putere. În Imperiul otoman nu exista aristocrație și cu atât mai puțin nobilimea ereditară de extracție occidentală. În schimb, sclavii formau o meritocrație,

> căci turcii nu-i măsoară altfel pe oameni decât prin prisma meritului individual... nu ai nici un avantaj dacă ești de familie bună... oamenii ajung să promoveze pe bază de merite... nimeni de acolo nu crede că însușirile înalte sunt produsul eredității... în consecință, onorurile și funcțiile însemnate sunt răsplata pentru pricepere și destoinicie în serviciu... toți bogătanii și prinții sunt oficialități numite de către sultan și nicidecum lorzi sau latifundiari.

Întrucât singura care le determina poziția în societate era funcția pe care o ocupau în stat, acești *askeri* se înrudeau cu așa-numita nobilime de serviciu pe care o introdusese Petru cel Mare în Rusia. Cu toate acestea, existau câteva diferențe importante. Dată fiind condiția lor de sclavi, după moarte toate averile și posesiunile dobândite în timpul în care fuseseră în serviciul sultanului îi reveneau acestuia fără excepție – nu exista nici un element ereditar și nici un fel de proprietate asupra pământului, iar legea era valabilă chiar și pentru deținătorii de *timar*-uri, respectiv arendașii. Aceștia erau spahiii (cavaleriștii) provinciali care, pe lîngă că furnizau servicii de tip militar la cerere, funcționau și ca oficialități ale conducerii. În schimbul acestor îndatoriri, ei se bucurau de produsele recoltate de pe o anumită bucată de pământ, însă fără a fi proprietarii pământului, care rămânea în posesia sultanului. În Imperiu nu se regăsea nimic din sistemul feudal care era în vigoare de la un capăt la altul al Europei în Evul Mediu. Alături de membrii născuți în credința musulmană care făceau parte din Instituțiile Învățate (ierarhia religioasă a judecătorilor, învățătorilor, savanților și scribilor),

sclavii sultanului din Instituția Militară/Conducătoare formau clasa otomană, care se situa în vârful piramidei sociale.

Pe măsură ce secolul al XVII-lea se apropia de sfârșit, situația a început să se schimbe. Practica strângerii și a instruirii băieților din familiile de creștini care trăiau în Balcani pentru a ajunge în serviciul sultanului a devenit nerentabilă din punct de vedere economic. Din ce în ce mai mulți musulmani din naștere au început să fie admiși ca paji, pregătiți ca ieniceri și puși în posesia unor *timar*-uri, sau pământuri în arendă. Acest obicei fusese evitat până atunci fiindcă totala dependență a sclavilor de sultan garanta loialitate și fiindcă, potrivit *sheriat*-ului, musulmanii nu puteau fi transformați în sclavi. Temerile exprimate s-au confirmat și, până la sfârșitul secolului al XVII-lea, interesul personal a înlocuit într-o mare măsură devotamentul în serviciu. Mituirile și corupția, care au constituit dintotdeauna o problemă în Imperiu, au devenit din ce în ce mai mari, în timp ce la nivelul aparatului de conducere s-a constatat o scădere a calității personalului angajat. În același timp, în paralel cu o slăbire a controlului central, cauzată de prestația câtorva sultani incompetenți, s-a observat o prăbușire a ierarhiei administrației locale. Acest lucru a fost provocat în primul rând de niște scurtcircuite în sistemul de *timar*-uri. Ienicerii fuseseră dintotdeauna greu de controlat. În noile condiții create, ei au fost scăpați total din mână, l-au sfidat pe sultan și au pus stăpânire pe porțiuni întinse din provinciile mai îndepărtate. Acolo s-au căsătorit cu femei provenite din familii de localnici, s-au lansat în afaceri personale și s-au îmbogățit, într-o mare măsură prin oprimarea țăranilor. În 1700 adevărata putere începea să treacă în mâinile ienicerilor, ale „notabilităților" sau ale comandanților de armată locali. În anumite zone influența acestor grupuri a fost pusă în umbră de cea a rețelei locale de cadii (judecători) care alcătuiau *ulema* și care au preluat o mare parte din munca administrativă a fostelor oficialități provinciale.

Atât în Polonia, cât și în Rusia nobilimea se bucura de un statut privilegiat. *Szlachta*, sau nobilimea poloneză, era una dintre cele patru clase sau stări sociale din țară care dispuneau de o autonomie relativ ridicată. Celelalte trei erau evreii, clerul și burgerii; cât despre țărani,

care reprezentau aproape 75% din populație, aproape că nu contau. Cei din *szlachta* nu erau în mod obligatoriu bogați sau împroprietăriți. Erau nobili doar pentru că la naștere moșteniseră acest statut și tot ce presupunea el din punctul de vedere al privilegiilor juridice, fiscale și politice. Erau scutiți de dări pe motiv că aveau obligația de a presta serviciul militar fără plată ori de câte ori erau solicitați, deși în 1700 nu prea se mai recurgea la această metodă de constituire a unei forțe de luptă, pentru simplul motiv că nu era eficientă. Exact în perioada când în Rusia nobilimea era împovărată de către Petru cel Mare cu obligații de serviciu care mai de care mai pretențioase, în Polonia *szlachta* se preschimbase într-o nobilime pur ereditară, care își păstra cu strășnicie drepturile fără a mai avea nici un fel de îndatoriri. Această nobilime controla, exclusiv în interesul personal al fiecărui membru component, conducerea centrală (prin Seim), administrația locală și o mare parte din economie. La jumătatea secolului al XVIII-lea anarhia, înțeleasă în accepția sa strictă de „absență a oricărei forme de guvernare", se instalase cu drepturi depline în Polonia, iar *szlachta* nu-și dezmințea lozinca: *Nierzadem Polska Stoi* (Polonia rezistă fiindcă nu ne conduce nimeni).

Marile familii de bogătași dețineau moșii întinse și averi nenumărate, își permiteau „suite nobiliare" sau armate personale, își încheiau propriile alianțe cu diverși străini, monopolizau principalele funcții din stat și își disputau puterea după bunul plac. Așa cum afirmă un istoric modern, viața politică din Polonia secolului al XVIII-lea „se reduce la conflictele, nebuniile și averile câtorva familii". Sub acești magnați se aflau „nobilii cu mijloace", care aveau suficient pământ ca să poată trăi, și cei care nu dețineau nici un fel de terenuri (peste jumătate din totalul nobilimii), care trăiau ca țăranii, lucrau ca muncitori cu ziua sau ca servitori, sau încercau să trăiască de pe-o zi pe alta în orașe. Unii ajungeau chiar să ia calea șerbiei; cu toate acestea, rămâneau nobili și se deosebeau de vecini prin porticul pe care și-l construiau deasupra șandramalelor în care stăteau și unde aveau dreptul să-și picteze blazonul. În plus, puteau să poarte sabie, deși aceasta era adeseori din lemn, semn că nobilii respectivi erau prea săraci ca să-și permită una de oțel. Aceștia era așa-numiții „nobili în zdrențe". Cu toate

acestea, indiferent cât de sărac, nobilul polonez ținea cu dinții de „Libertățile de Aur". Insistența cvasiparanoică a nobilimii pentru menținerea diferențelor de statut dintre membrii săi și restul societății era egalată doar de insistența cu care urmăreau egalitatea socială între ei, indiferent cât de flagrant de neadevărată era ea în viața de zi cu zi.

A existat un motiv general care a stat în spatele dificultăților pe care le-a întâmpinat *szlachta* în încercarea de a se adapta existenței cotidiene. Era vorba de o credință romantică și extrem de îndrăgită, datând din secolul al XVI-lea, potrivit căreia nobilii nu proveneau din aceiași strămoși slavi din care apăruseră țăranii, ci dintr-o rasă superioară, respectiv cea a sarmaților, despre care se spunea că migraseră din apropierea Mării Negre spre sudul Poloniei cândva în secolul VI și îi cuceriseră pe slavii docili pe care îi găsiseră acolo. Dat fiind că *szlachta* era alcătuită dintr-o mare diversitate de rase, adică polonezi, lituanieni, ruteni, germani și alte popoare baltice, precum și din tătari și moldoveni, nu existau dovezi care să vină în sprijinul acestei convingeri. Cu toate acestea, sentimentul de superioritate al *szlachtei* a rămas nezdruncinat, iar în secolul al XVII-lea nobilii polonezi creaseră deja un întreg stil de viață axat pe ceea ce era aproape estic, exotic și de origine presupus sarmată. Sarmatismul a fost alimentat de contactul dintre polonezi și Balcanii otomanizați, iar obiceiurile, veșmintele, mobilierul și bucătăria au beneficiat fără excepție de influența otomană. Nobilii din *szlachta* au început să poarte costume cu broderii în stil otoman, să admire arta și decorațiunile islamice, să imite modalitatea otomană de prelucrare a metalului și să urmeze ideile otomane despre ospitalitate și înfățișare în fața celorlalți. În cazul polonezilor acest lucru a devenit o simplă ostentație, căci celor din *szlachta* nu le plăcea să pună bani deoparte, ci să-i investească în lucruri cu care se puteau mândri – bijuterii, arme, șei, cai și haine. În secolul al XVIII-lea sarmatismul ca atare era în declin, dar continua să facă parte din etosul nobilimii, despre care *szlachta* credea că o deosebea de restul populației.

Nobilimea inițială din Rusia, adică boierii, cu marile lor moșii moștenite din tată în fiu (*votcine*), fusese în mare parte zdrobită până la jumătatea secolului al XVII-lea. În locul ei țarii creaseră o nobilime

de serviciu, pe nume *dvoriane*. Pământurile le erau garantate pe viață (și purtau numele de *pomestâi*) în schimbul punerii neabătute în slujba statului. În timpul lui Petru cel Mare diferențele dintre cele două forme de proprietate asupra pământului începuseră să se șteargă. Chiar și deținătorii de *votcine* îl slujeau pe țar; *pomestâi*-urile nu mai erau cedate la moartea proprietarului, ci erau moștenite de familia acestuia atâta timp cât membrii ei continuau să se pună în serviciul autorității conducătoare. Un decret emis în 1714 a consfințit acest fapt și a stabilit că toate pământurile erau moștenibile, însă doar în schimbul unei înrolări pe viață în slujba statului.

Prin urmare, întreaga viață a unui nobil era dominată de serviciu și de îndatoririle sale, începând din copilărie, când era înregistrat ca atare și până la pensie sau la moarte. Respectivul beneficia de o educație elementară obligatorie, fără de care nu avea voie să se căsătorească. Chiar și în cazul în care se însura, nobilul avea șanse foarte mici de a se așeza la casa lui sau de a-și vedea de moșie. „Familiile de nobili erau atât de des risipite încolo și-ncoace în slujba stăpânului, încât se întâmpla de multe ori să treacă o viață de om fără să-ți vezi rudele". La vârsta de cincisprezece ani un nobil tânăr avea de ales între a se înrola într-un regiment și a intra într-un aparat birocratic pentru a-și petrece viața slujind unde era nevoie, dacă nu cumva se putea sustrage „printr-o mituire consistentă sau prin simularea unei boli sau a sfintei imbecilități".

La fel ca în Polonia, și aici existau mari diferențe înăuntrul clasei nobiliare din punctul de vedere al averii și al posesiunilor. O parte dintre noii veniți, cum ar fi Menșikov (vezi pagina 35) s-au îmbogățit în serviciul la stat. Alții erau atât de săraci, încât doar legea i-a împiedicat să se vândă și să ia calea șerbiei. Avantajele sociale erau cvasiinexistente în afara Skt. Petersburgului sau a Moscovei chiar și pentru vechile familii de boieri, cum ar neamul Golițân. Pe moșiile pe care le dețineau, ei trăiau în case nu cu mult mai bune decât colibele servitorilor sau ale șerbilor, având, ce-i drept, două camere în loc de una și un număr mai mare de icoane.

În 1772, „Tabelul rangurilor" inițiat de Petru cel Mare a transformat serviciul în beneficiul statului în temelie a statutului social. Nobilii au petrecut ce mai rămăsese din secolul al XVIII-lea încercând

să scape de aceste îndatoriri împovărătoare și să se regrupeze într-o clasă ereditară închisă. La anul de grație 1763 ei obținuseră câteva concesii cu privire la vechimea în serviciu, dar nu și referitor la înnobilarea automată în cazul atingerii unui rang anume în serviciu. Așa cum a consemnat un observator englez, la sfârșitul secolului era valabilă în continuare teza potrivit căreia „a te naște aici aproape că nu oferă nici un drept la preferințe sau considerație; ambele sunt reglementate de rangul până la care ai ajuns în timpul serviciului".

b) Țăranii

La baza piramidei sociale din Rusia, Polonia și Imperiul otoman se aflau țăranii – adică peste trei sferturi din totalul populației în fiecare caz. În Rusia și Polonia viața era grea chiar și pentru numărul mic de țărani care se puteau lăuda că erau efectiv liberi. Pentru majoritatea compusă din șerbi lipsiți de libertate era extrem de dificil, iar lucrurile s-au înrăutățit pe măsură ce secolul al XVIII-lea s-a apropiat de sfârșit.

În Rusia șerbia (iobăgia) a ajuns ceva mai târziu. De la jumătatea secolului al XVI-lea și până la jumătatea secolului al XVII-lea cei mai mulți dintre țăranii ruși au fost transformați în șerbi (iobagi) în cadrul unui proces treptat, care își propunea să nu-i lase să plece din zonele de pădure neproductive și să migreze spre „pământurile negre" din sud. Într-o țară subpopulată era mereu nevoie de mână de lucru. Averile proprietarilor de pământuri erau sporite dacă beneficiau de mai multe „mâini" și nu de mai multe terenuri, iar venitul unui nobil se calcula în funcție de câți iobagi (sau câte „suflete") avea la dispoziție ca să-i lucreze pe moșie și să aibă grijă de casă. Cu toate că iobagii nu erau sclavi – dacă ar fi fost, nu ar fi fost puși să plătească taxa pe cap de locuitor sau să-și satisfacă stagiul militar, ambele activități esențiale pentru buna funcționare a statului – în 1707 ajunseseră să fie priviți ca proprietatea unui stăpân sau a altuia. Ei nu aveau nici casă și nici pământ, plăteau chirie în bani sau în produse, munceau trei zile pe săptămână, erau legați de glie, nu aveau nici un fel de drepturi și depindeau în totalitate de capriciile stăpânului. Singurul lucru care nu-i era permis oficial acestuia din urmă era să ucidă un iobag.

La jumătatea secolului al XVIII-lea iobagii „aflați în proprietate privată" (spre a-i deosebi de cei ai bisericii sau ai statului) începeau să fie priviți ca fiind legați de persoana stăpânului și nu de una sau alta dintre moșiile acestuia. Stăpânul avea dreptul (pe care, de altminteri, și-l exercita din plin) de a-i muta pe iobagi, cu sau fără familii, în acele locuri de pe moșiile deținute unde era nevoie de mână de lucru suplimentară. Indiferent dacă acești iobagi aparțineau unui nobil care avea pământ sau monarhului în persoană, ei puteau fi făcuți cadou – Ecaterina cea Mare a dăruit opt sute de mii de iobagi mai multor nobili pe întreaga durată a domniei sale – sau vânduți fie prin târguri, fie (mai târziu) prin anunțuri scrise.

În Polonia *szlachta* propovăduia dragostea frățească între nobili, precum și spiritul caritabil și înțelegerea față de alte grupuri sociale. Se spunea că puterea unui nobil era dată de dragostea arătată propriilor șerbi. Însă cu începere din secolul al XVII-lea au existat condamnări publice ale muncii istovitoare și ale pedepselor severe, torturării și pronunțării de sentințe capitale la care recurgeau stăpânii împotriva șerbilor pe care-i dețineau:

Dumnezeu nu pedepsește Polonia degeaba,
Ci mai cu seamă pentru asuprirea șerbilor,
Care e chiar mai rea decât sclavia; ca și cum țăranul
Nu ți-ar fi vecin și nu ar fi și el tot om...
Mâinile lui îți dau să mănânci;
Iar tu în schimb te arăți atât de crud...

Cu toate acestea, nu toți istoricii sunt de acord cu acest tablou sumbru. Unii cred că, deși la 1700 stăpânul ajunsese să aibă drept de viață și de moarte asupra țăranilor, din punct de vedere tehnic în republică nu exista șerbie în sensul rusesc al cuvântului. Aceiași cercetători susțin că țăranul „nu aparținea" nimănui și că era supusul unui stăpân doar în conformitate cu obligația de a presta diverse munci în schimbul celor necesare traiului – casă și masă, plus pământ. În orice caz, părerea acceptată de majoritatea istoricilor este că în secolele XVI-XVII a existat o creștere pronunțată a numărului de șerbi, care s-a datorat dezvoltării rapide a comerțului cu grâne din Polonia. „Dreptul

stăpânului la muncă fără plată" exista oricum de mult timp, iar noile cerințe de export al grânelor i-au pus pe proprietarii de pământuri în situația de a exploata și de a ritmiciza ceva ce până atunci fusese doar un aranjament neoficializat. Țăranilor li s-a cerut să muncească mai mult, iar libertatea lor de a pleca de pe moșie a cunoscut serioase îngrădiri. Treptat, s-a trecut și la reducerea drepturilor lor juridice și sociale. Lucrurile s-au agravat în urma puternicei recesiuni agricole de la începutul secolului al XVIII-lea, cu precădere în regiunile afectate de Marele Război din Nord. Ca rezultat al presiunilor economice, aproape toți țăranii care încă erau liberi în 1700 au fost nevoiți să ajungă șerbi douăzeci de ani mai târziu.

Starea de lucruri din Imperiul otoman era diferită, întrucât acolo fiecare țăran era liber și așa fusese dintotdeauna. Țăranii musulmani, „turma bine protejată a sultanului" (cei din raiale) și cei nemusulmani (*zimmi*) se bucurau de tratament egal, cu excepția anumitor dări suplimentare care le erau impuse acestora din urmă. În timp, cu toții au început să fie din ce în ce mai legați de pământ, deși rămâneau arendași ereditari ai castelor și terenurilor deținute în Balcani, unde sistemul de *timar*-uri rămăsese în vigoare. Cu toate acestea, țăranii, îndeosebi cei din Anatolia, unde condițiile erau mai puțin favorabile, fugeau uneori la oraș sau se retrăgeau în zonele de deal, mai cu seamă când era foamete sau izbucneau tulburări periculoase. Pretutindeni se făceau eforturi de reținere a țăranilor pe moșie, dar dacă plecau nu se încerca în mod serios recuperarea lor. În cazul în care nu se întorceau într-un interval anume, de obicei trei ani, se găseau pur și simplu alți ocupanți ai caselor și truditori ai pământului. Abia la sfârșitul secolului al XVIII-lea autoritățile au început să ordone întoarcerea țăranilor cu forța în satele natale, indiferent dacă nu mai aveau unde să locuiască și ce să muncească. Până atunci, spre deosebire de vecinii săi, Imperiul otoman avusese o abordare suficient de pragmatică pentru a înțelege că nu câștiga nimic dacă manifesta o asprime excesivă. Protejarea țăranilor era o chestiune economică și de siguranță a statului (mai ales în Balcani), dat fiind că, pe lîngă că munceau pământul și strângeau recoltele, aceștia plăteau dările din care se susținea armata. În condițiile date, țăranii trebuiau să fie „turma bine protejată a sultanului" nu doar cu numele, ci și practic.

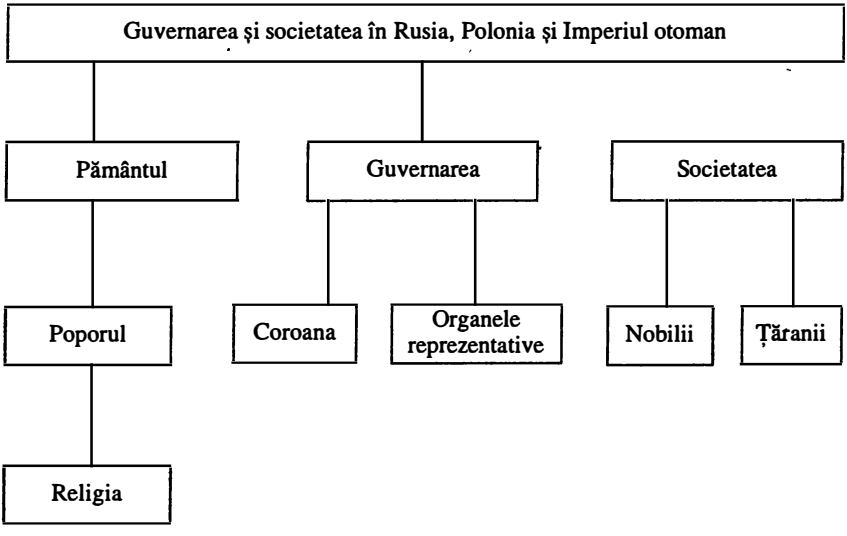

Rezumat – Guvernarea și societatea la începutul secolului al XVIII-lea

---

***Să luăm notițe despre** „Guvernarea și societatea la începutul secolului al XVIII-lea”.*

Acest capitol conține informații cu caracter general despre guvernarea și societatea din Rusia, Polonia și Imperiul otoman în anii de dinaintea secolului al XVIII-lea. Deși este extrem de puțin probabil să aveți nevoie de toate informațiile în ordinea în care au fost grupate pentru a răspunde la o întrebare de examen, este important să vă dați seama care sunt asemănările și deosebirile dintre cele trei țări în jurul anului 1700 și să puteți trage câteva concluzii legate de punctele tari și punctele slabe ale fiecăruia în acea perioadă.

Prin urmare, în loc să parcurgeți întregul capitol și să luați notițe la modul tradițional în legătură cu cele trei țări, vă sugerăm ca sub fiecare dintre titlurile folosite în cuprinsul capitolului să consemnați succint:

a) toate asemănările
b) toate diferențele
c) toate concluziile referitoare la punctele tari și punctele slabe

Dacă există o concluzie generală la care puteți ajunge, care ar fi aceea? Este posibil să situați cele trei țări într-o ordine a importanței? Dacă da, în ce fel vă motivați opțiunea?

Să răspundem la întrebări-eseu despre: *„Rusia, Polonia și Imperiul otoman în secolul al XVIII-lea".*

Este foarte puțin probabil să vi se pună o întrebare-eseu care să acopere întreaga carte, dar e posibil să vi se ceară să răspundeți la o întrebare generală și să tratați *una* dintre cele trei puteri din secolul al XVIII-lea.

În cazul Rusiei, este foarte probabil că o asemenea întrebare va viza fie eforturile nobilimii de a se debarasa de obligațiile de serviciu care le-au fost impuse de către Petru cel Mare, fie schimburile ce au avut loc în caracterul și esența monarhiei. Exemplele ar fi următoarele:

1. „Care au fost cele mai importante modificări în statutul și funcțiile nobilimii ruse din secolul al XVIII-lea?"
2. „Ce succes a avut provocarea autocrației în Rusia secolului al XVIII-lea?"

Dat fiind că singura perioadă din istoria internă a Rusiei care este discutată în acest volum este cea dintre 1725 și 1763, va trebui să folosiți informații suplimentare din celelalte volume ale seriei ca să puteți da răspunsuri complete.

Eventualele întrebări generale despre Polonia se vor concentra asupra slăbiciunilor poloneze din secolul al XVIII-lea:

3. „Analizați cauzele slăbirii Poloniei în secolul al XVIII-lea".
4. „A oferit Polonia spectacolul unei țări gonind spre propria sa distrugere în secolul al XVIII-lea?"

Majoritatea copleșitoare a întrebărilor despre Polonia se referă la împărțiri, iar acestea sunt discutate în amănunt la sfârșitul Capitolului 8.

Zilele măreție ale Imperiului otoman apuseseră deja în secolul al XVIII-lea. În perioada analizată în această carte sultanii au căutat în zadar modalități acceptabile de reformare a Imperiului în interior pentru a fi în stare să reziste în fața dușmanilor din afară. Este posibilă o întrebare directă despre problemele interne ale Imperiului:

5. „S-a schimbat caracterul Imperiului otoman în decursul secolului al XVIII-lea?"
6. „De ce nu au reușit sultanii să oprească declinul în secolul al XVIII-lea?"

Modul în care s-au opus otomanii schimbărilor explică în mare parte *de ce* Imperiul a fost incapabil să reziste presiunilor exercitate de Rusia în timpul domniei Ecaterinei cea Mare. Imperiul figurează adeseori ca unul dintre „vecinii slabi" ai Rusiei în întrebările referitoare la politica externă a Ecaterinei cea Mare, iar întrebările de acest gen sunt discutate la sfârșitul Capitolului 9.

CAPITOLUL 3

Rusia între 1725 și 1763: situația internă

Perioada din istoria Rusiei dintre 1725 (moartea lui Petru cel Mare) și anul 1762 (lovitura de stat care a adus-o pe tron pe Ecaterina cea Mare) este de obicei neglijată de istorici ca fiind nesemnificativă și neproductivă – a fost pur și simplu o perioadă a revoluțiilor de palat, care au dus la o succesiune neimpresionantă de conducători (dintre care doi erau copii) pe timpul cărora nu s-a realizat aproape nimic. Oare avem într-adevăr de-a face cu o reprezentare corectă și precisă a situației?

Istoria constituțională și socială a Rusiei din prima jumătate a secolului al XVIII-lea este alcătuită din câteva elemente legate între ele. Luptele continue pentru succesiune au slăbit autoritatea Coroanei, care a devenit din ce în ce mai electivă, și au dat ocazia nobilimii să solicite, în schimbul sprijinului personal, reducerea puterii autocratice a suveranului. În tratativele purtate cu Coroana nobilii aveau două scopuri: să anemieze controlul statului asupra propriilor persoane și asupra familiilor lor, mai cu seamă în legătură cu îndatoririle împovărătoare la care îi obligase Petru cel Mare, și să-și consolideze propria autoritate asupra vieții și asupra proprietății șerbilor.

Din anumite puncte de vedere, această perioadă a fost, ce-i drept, un simplu interludiu, un interval între domnia lui Petru cel Mare la început de secol și cea a Ecaterinei cea Mare la sfârșit de secol. Au fost, într-adevăr, „ani de lapte și miere" pentru căutătorii de favoruri, pentru intriganți, conspiratori și asasini; dar ca rezultat al loviturii de stat și al revoluțiilor de palat la a căror producere au contribuit toți acești ani, natura societății ruse a suferit schimbări profunde.

Ambasadorul englez la Skt. Petersburg nu pare să fi fost impresionat de situația generală care exista în Rusia anului 1741:

1 După toate eforturile care s-au făcut pentru a aduce această țară la forma ei actuală... mărturisesc că nu pot decât să deslușesc un model pentru ceva ce se vrea perfect pe viitor, dar care deocamdată e format din părți care nu se potrivesc, nu se îmbină și nu
5 au fost bine asamblate.

Cele mai multe greutăți legate de asamblarea părților au fost provocate de lipsa evidentă a unei legi succesorale limpezi.

Moartea lui Petru cel Mare din 1725 a dus la apariția unui vid politic. Țarul atotputernic care dominase Rusia, îi condusese politica și îi pedepsise supușii atâția ani de zile nu era ușor de înlocuit. Nu exista nici un moștenitor direct – Alexei, fiul lui Petru din prima căsătorie, murise în temniță în timpul vieții tatălui, iar din cea de-a doua căsătorie nu supraviețuise nici un fiu. În 1722, cu trei ani înainte de-a muri, Petru a abrogat legea succesorală care se baza pe primogenitură și a emis un decret prin care el și succesorii lui aveau dreptul să-și numească moștenitorul. Atâta doar că și-a amânat nominalizarea până când a fost prea târziu. Pe patul de moarte, incapabil să vorbească, a apucat să scrie ațâțătoarele cuvinte „Las totul...", dar nu a mai reușit să explice cui anume. Acest fapt a lăsat larg deschisă chestiunea succesorală, iar candidații erau: Ecaterina, a doua soție a lui Petru, Petru, fiul lui Alexei (deși fusese exclus în mod expres din succesiune în timpul procesului tatălui său), Anna și Elisabeta, fiicele lui Petru cel Mare, precum și Ecaterina și Anna, fiicele lui Ivan al V-lea (vezi arborele genealogic de la pagina 209).

1. Ecaterina I, 1725-1727

Alegerea s-a oprit asupra Ecaterinei, văduva lui Petru, o țărancă lituaniană cu o inteligență limitată, pe care nu o interesau decât bărbații, mâncarea și băutura. Ea a fost proclamată împărătească de către Senat, după ce câțiva dintre prietenii lui Petru cel Mare au organizat demonstrații ale regimentelor de gardă în sprijinul ei. Printre acești prieteni se număra și fostul amant al Ecaterinei, prințul Menșikov, care „din

condiția cea mai umilă a fost ridicat [de către Petru cel Mare] la o poziție dintre cele mai înalte și și-ar fi încheiat cariera cu onoare dacă n-ar fi fost atât de ros de ambiții". El a fost puterea din umbra tronului pe perioada celor doar doi ani de domnie ai Ecaterinei. La sfatul lui, în 1726 împărăteasa a înființat un Consiliu Suprem de Stat (numit și Consiliul de Coroană), condus de Menșikov însuși, care stăpânea în numele ei. Acest Consiliu a preluat o mare parte din activitatea Senatului creat de Petru cel Mare.

Noua conducere a avut de făcut față unor probleme extrem de serioase. În țară existau încălcări grave și repetate ale legii, precum și numeroase acte de violență cauzate în bună măsură de disperarea care îi cuprinsese pe țăranii nevoiți să plătească dări covârșitoare și să se lupte cu recoltele slabe și foametea cumplită. Petru cel Mare îi însărcinase pe proprietarii de pământuri cu strângerea dărilor, dar acest lucru devenise între timp foarte anevoios, iar în multe zone țăranii erau efectiv incapabili să mai plătească. Au fost propuse diverse schimbări, însă în realitate s-a făcut foarte puțin pentru remedierea situației.

2. Petru al II-lea, 1727-1730

Văzând că starea sănătății i se înrăutățește, Ecaterina l-a desemnat drept moștenitor pe Petru, fiul lui Alexei. Cum însă acesta avea doar doisprezece ani, împărăteasa a decis conducerea țării de către Consiliul de Stat prin regență. La o săptămână după moartea Ecaterinei, survenită în mai 1727, Menșikov a preluat controlul, s-a autoproclamat „Generalissimus" și și-a logodit fata cu noul țar. În sânul Consiliului a izbucnit imediat o luptă pentru putere între Menșikov, posesor al unei origini sociale modeste și reprezentant al „noului val", și o serie de membri ai familiilor boierești Golițân și Dolgoruki, ambele vechi și conservatoare. Menșikov a fost înfrânt și înlăturat de la putere. El a fost acuzat de însușirea ilegală a unor mari sume de bani și terenuri – lucru de care s-a făcut în mod sigur vinovat – și a fost exilat în Siberia împreună cu familia. În realitate, crima de care se făcuse vinovat în ochii dușmanilor lui aristocrați (fapt nerecunoscut ca atare de către

aceștia) fusese îndrăzneala de a încerca să-și aducă descendenții pe tronul Rusiei.

Pe tot restul scurtei sale vieți tânărul Petru al II-lea a domnit sub influența absolută a familiei Dolgoruki. În consecință, s-a făcut câte ceva pentru revenirea la vechile obiceiuri, simbolizate de strămutarea curții din Skt. Petersburg la Moscova. O serie de decrete emise între 1727 și 1728 au încercat să rezolve problemele sociale și economice din provincii prin demontarea întregului sistem administrativ local pus la punct de Petru cel Mare. Acest sistem a fost înlocuit de o formă de organizare mai simplă, prin intermediul guvernatorilor locali sau provinciali (voievozii). În cele din urmă s-a ajuns la o viață provincială mai așezată și mai pașnică, mai cu seamă când anumite schimbări ulterioare au dat ocazia mai multor nobili să rămână acasă și să-și administreze moșiile.

O descendentă a familiei Dolgoruki fusese aleasă pentru a o înlocui pe soția de atunci a țarului, însă în ianuarie 1730, chiar de ziua nunții, Petru a murit de variolă fără să numească un succesor.

3. Împărăteasa Anna și „condițiile"

Acest fapt a dus la o nouă criză succesorală – a treia în cinci ani. Consiliul de Stat, dominat acum de reprezentanții familiilor Dolgoruki și Golițân, s-a întrunit în mare grabă. Au fost sugerate și respinse mai multe nume. Până la urmă în cursă au mai rămas fiicele lui Ivan al V-lea, dintre care a doua, Anna, ducesă de Kurlanda, părea cea mai potrivită. Membrii Consiliului credeau despre ea că era o femeie cuminte, gata să se plieze pe planurile lor și, o dată ajunsă împărătească, dispusă să facă ce i se spunea. În ochii celor care efectuau alegerea acest lucru reprezenta un argument în favoarea ei. Un alt atu era că, având doar treizeci și cinci de ani, putea să se mărite cu un soț convenabil, care să-i dăruiască un moștenitor direct al tronului Rusiei. Numele ei a fost avansat degrabă, însă pentru nominalizarea oficială trebuiau respectate anumite condiții. Anna nu avea voie să se căsătorească fără consimțământul Consiliului de Stat și nici să numească un moștenitor. Era

obligată să conducă doar prin Consiliu, fără a cărui permisiune nu putea să declare război sau să facă pace, după cum nu avea voie să impună dări, să confere ranguri civile sau militare peste cel de colonel, să dăruiască titluri sau moșii și să se folosească de banii intrați în vistieria statului. Nici un nobil nu avea să fie condamnat la moarte, dezonorat și deposedat de averi fără un proces cinstit. În fine, i se interzicea să-și aducă la palat amantul în persoana contelui Biron.

Nu se știe exact care dintre membrii Consiliului a fixat aceste condiții. Unele surse i le atribuie lui Dmitri Golițân, care vizitase țările apusene, studiase teoria politică și fusese masiv influențat de ideea de monarhie constituțională pe care o descoperise atât de frecvent în Anglia și Suedia. Se spune chiar că Dmitri Golițân s-ar fi adresat celorlalți consilieri și le-ar fi vorbit despre meritele unei monarhii limitate:

1 Cum prin moartea lui Petru al II-lea întreaga linie bărbătească a lui Petru I s-a sfârșit, iar Rusia a suferit peste poate din pricina puterii despotice, ar fi foarte nimerit să limităm autoritatea supremă prin legi salutare și să o încoronăm pe noua împărăteasă
5 doar în anumite condiții.

Cu toate acestea, scoțianul James Keith, care se găsea la Moscova în acea perioadă, era convins că acele condiții erau opera familiei Dolgoruki, ai cărei membri

1 alcătuiseră o schemă de guvernare în care împărăteasa urma să aibă numele, iar ei puterea... într-un fel de structură pe jumătate republică, pe jumătate monarhie și atât de prost întocmită, încât ar fi fost impracticabilă în orice țară, și cu atât mai mult în Rusia,
5 unde geniul națiunii și imensa întindere a imperiului reclamă un suveran și chiar unul absolut.

Negocierile cu Anna au dus la acceptarea aparentă a restricțiilor impuse asupra libertății ei de acțiune, deși autoritatea ei a fost redusă și mai mult după ce armata a fost silită să jure că o va sluji pe împărăteasă doar în conformitate cu pretențiile Consiliului și că nu va

declara sprijinul doar pentru ea. Veștile despre „condiții" și despre faptul că Anna le acceptase au ajuns la începutul lui februarie la Moscova, unde au provocat o oarecare îngrijorare printre nobilii care sosiseră în capitală pentru o nuntă și participaseră în schimb la o înmormântare, pentru ca apoi să rămână în oraș ca să afle cine urma să fie succesorul țarului. Mulți au fost de părere că, prin modul cum s-a ocupat de această chestiune, Consiliul a adoptat o poziție categorică și nu a oferit mare lucru în schimb. Ei au conchis că avansarea unor asemenea condiții și adoptarea unei asemenea atitudini erau primejdioase. Consecința ar fi fost transformarea absolutismului rus nu într-o monarhie limitată, ci într-o oligarhie de pe urma căreia ar fi beneficiat doar magnații și nicidecum marea majoritate a nobililor. Așa cum a declarat unul dintre nobilii de rang mai mic,

> Să ne ferească Dumnezeu ca în loc de suveran autocratic să avem zeci de familii extrem de puternice, fiindcă în felul ăsta noi, nobilii, ne vom afla într-un declin total, vom fi nevoiți mai mult ca până acum să dăm ascultare și să cerșim favoruri, iar acest lucru nu va fi ușor, căci chiar dacă acum sunt cu toții de aceeași părere, mai mult ca sigur că mai încolo nu se vor înțelege între ei.

Părerile de acest gen i-au făcut pe unii istorici să creadă că mica nobilime (*dvoriane)* avea o preferință evidentă pentru continuarea domniei unuia singur în loc de mai mulți și că nu era foarte interesată de restrângerea puterii absolute a suveranului, atâta timp cât acea putere nu avea un efect negativ asupra ei personal. Există și istorici care nu sunt de acord cu această versiune. Din punctul lor de vedere, evenimentele din 1730 nu au fost doar o încercare de introducere a unei monarhii limitate și a unui exercițiu comun și eficient al puterii (chiar dacă la acest exercițiu aveau acces doar magnații); ei sunt convinși că a fost vorba de o criză constituțională mult mai profundă și mai semnificativă. Alegerea suveranului de către Consiliu, precum și presiunile pentru acceptarea amintitelor condiții înainte de confirmarea opțiunii pentru urmașul la tron, au introdus un element electiv în monarhie.

Situația se asemăna cu cea din Polonia (vezi pagina 18) și Suedia, ambele bine cunoscute celor din familia Golițân. Cu toate acestea, alți istorici consideră că evenimentele din 1730 au avut o însemnătate redusă și au constituit „o schimbare superficială" și care nu avea să dureze. Paul Dukes scrie următoarele:

> ... semnificația evenimentelor dramatice din 1730 rezidă nu într-o încercare îndrăzneață de a întreprinde o reformă constituțională și nici în acceptarea lașă a unui sistem care era deja în vigoare, ci într-o schimbare bruscă a suveranului fără multă vărsare de sânge și fără tulburări de proporții.

O dată sosită la Moscova, împărăteasa Anna „s-a străduit din răsputeri să fie un partener puternic", așa cum scria un contemporan bine informat:

> Nu s-a dat în lături de la nici un sacrificiu pentru a-și atinge scopul de a crea neînțelegeri și a de semăna zânzanie printre membrii Consiliului de Stat, urmărind totodată să stârnească neîncrederea celorlalți membri ai nobilimii față de Consiliu. Totul s-a desfășurat așa cum și-a dorit...

Câteva sute de componenți ai micii nobilimi i-au făcut o vizită împărătesei, iar purtătorul lor de cuvânt i-a transmis că se lăsase luată pe nepregătite și păcălită de Consiliu acceptând o serie de „concesii nerezonabile". El a conchis că, „dat fiind că Rusia fusese guvernată atâția ani de monarhi suverani și nu de consilii, nobilimea o implora să ia frâiele conducerii în propriile mâini". Pentru a-și sublinia punctul de vedere, purtătorul de cuvânt a adăugat că întreaga națiune era de aceeași părere. În clipa aceea Anna a manifestat o surpriză bine simulată. „Cum? N-a fost voința întregii națiuni să iscălesc actul care mi-a fost pus sub ochi?" După ce s-au auzit negările înflăcărate pe care le aștepta, ea a pus să i se aducă documentele și le-a rupt cu mâna ei, exclamând:

1 Imperiul Rusiei a fost condus dintotdeauna de un singur monarh. Revendic aceleași prerogative ca înaintașii mei, de la care am preluat coroana în virtutea dreptului de moștenire și nu în urma alegerii de către Consiliul de Stat, așa cum au pretins
5 membrii lui. Toți cei care se vor opune suveranității mele vor fi pedepsiți pentru înaltă trădare.

Anna și-a respectat cuvântul până la capăt. Autocrația și-a reintrat în drepturi. Consiliul a fost dizolvat, iar câțiva dintre membrii lui au fost arestați și executați sau trimiși în exil. Pe durata următorilor câțiva ani, alți douăzeci de mii dintre supușii împărătesei au fost obligați să participe la colonizarea Siberiei pentru că luaseră parte la presupuse conspirații împotriva conducerii. Senatului i s-a restituit o parte din puterea inițială, iar Cabinetul, un organ nou, compus din doar doi sau trei membri, a devenit principala structură de conducere. Curtea s-a întors la Skt. Petersburg, unde pe împărăteasă nu au mai preocupat-o foarte mult chestiunile de conducere. Pe acestea a preferat să le lase în seama prietenilor și favoriților ei germani, conduși de contele Biron, care se decisese să plece din Kurlanda și să fie aproape de suverană. S-a considerat, probabil nejustificat, că influența lui a fost totală, fapt pentru care întreaga domnie a Annei a ajuns să fie cunoscută în Rusia sub numele de *Bironovșcina.*

Împărăteasa se descotorosise de Consiliul de Stat cu sprijinul așa-numitei *dvoriane* și al Regimentelor de Gardă (alcătuite în principal din nobili), ai căror membri se întâlniseră și o escortaseră până la Moscova atunci când își începuse domnia. În consecință, nu era deloc surprinzător că nobilimea aștepta o răsplată, pe care de altfel a și primit-o sub forma unei oarecare relaxări a controalelor de stat introduse de către Petru cel Mare și totodată sub forma unei relative reveniri la practicile de altădată. La sfârșitul lui 1730 a fost abolită nepopulara Lege a moștenirii și a succesiunii care fusese emisă în 1714, dându-li-se posibilitatea nobililor să-și împartă moșiile între toți moștenitorii după bunul lor plac. Un an mai târziu a fost înființat Corpul Cadeților Nobili, care a permis fiilor de nobili să acceadă în mod direct la grade superioare din armată sau la diverse posturi din aparatul administrativ

fără neplăcuta obligație de a porni de jos. În 1736 vârsta obligatorie de începere a serviciului la stat a fost ridicată de la cincisprezece la douăzeci de ani, în timp ce perioada serviciului s-a redus la douăzeci și cinci de ani (până atunci respectivul serviciu trebuia efectuat pe viață). O altă concesie importantă a fost aceea potrivit căreia, în familiile cu mai mulți băieți, unul dintre ei era scutit integral de serviciu pentru a putea să aibă grijă de proprietățile familiei.

Un prim pas spre împlinirea celeilalte ambiții a nobililor, respectiv controlul sporit asupra propriilor vieți și proprietatea asupra iobagilor, a fost făcut în 1731, când nobilii înșiși au fost însărcinați cu strângerea efectivă a capitației. Cinci ani mai târziu, Anna a emis un decret asemănător celui pe care-l emisese Petru cel Mare, autorizând pedepsirea oricărui țăran fugit de pe moșie „prin bătaie cu cnutul, cu biciul obișnuit sau cu nuiaua... în funcție de ce va crede nobilul sau vătaful că merită făptașul". În anul 1737 au fost adăugate noi restricții, prin care țăranii nu mai aveau voie să cumpere pământuri sau proprietăți decât dacă o făceau în numele stăpânului. Toate aceste măsuri au reprezentat o deteriorare și mai profundă a independenței țăranilor. Și totuși, ce era mai rău avea să fie adus de domniile viitoare.

4. Ivan al VI-lea, 1740-1741

Anna era hotărâtă să lase drept urmaș un descendent al tatălui ei, Ivan al V-lea, în loc de cineva care să se tragă din Petru cel Mare. Aceasta însemna că exista un singur candidat la tron, în persoana propriei sale nepoate, Anna Leopoldovna. Contele Biron încercase deja să aranjeze căsătoria fiului său cu această femeie, însă tentativa eșuase, iar Anna se măritase cu un prinț german de mâna a doua, și anume ducele de Brunswick. În august 1740 celor doi li s-a născut un băiat. După două luni împărăteasa a murit, numind-o pe copilă moștenitoarea tronului și dispunând conducerea Rusiei de către contele Biron prin regență. Cât timp trăise Anna, Biron nu se ostenise să dezvolte o relație bună cu Gărzile sau cu înaltele oficialități ale administrației. Comunicarea ar fi fost oricum anevoioasă, întrucât contele nu se învrednicise să învețe

decât câteva cuvinte în limba rusă. Așa stând lucrurile, moartea Annei l-a surprins având extrem de puțini prieteni și o sumedenie de dușmani. S-a trecut la orchestrarea unei lovituri de stat cu complicitatea Annei Leopoldovna. Ofițerul comandant al Regimentului de Gardă care a dus la îndeplinire lovitura a compus o relatare lungă și amănunțită a tuturor evenimentelor care au avut loc în cursul acelei nopți. El a povestit cum a încercat Biron, care tocmai fusese trezit din somn, să se ascundă sub pat și cum soția lui a fost lăsată undeva în zăpadă de către un soldat care n-a vrut s-o care în brațe mai departe. Biron (care ulterior și-a regăsit soția) a fost trimis în exil în Siberia, iar Anna Leopoldovna s-a autoproclamat regenta propriului ei fiu, Ivan al VI-lea „în mijlocul unor mari manifestări de bucurie".

Nici bucuria și nici regența nu aveau să dureze foarte mult. În decembrie 1741 o nouă lovitură de stat a adus-o pe tronul lui Ivan al VI-lea (care, la nici doi ani împliniți, a fost trimis la închisoare, unde și-a trăit puținele zile ce i-au mai rămas) pe Elisabeta, fiica lui Petru cel Mare și a Ecaterinei I.

5. Împărăteasa Elisabeta, 1741-1761

Frumoasa și epicureica Elisabeta devenise o figură populară și admirată de către nobilii aflați în Regimentele de Gardă în perioada 1730. Bucurându-se de sprijinul lor militar, precum și de asistența financiară și diplomatică din partea ambasadorilor Franței și Suediei, ea începuse deja să reprezinte un pericol serios la adresa regentului la finele anului 1741. Din această cauză, s-a ajuns la amenințarea cu închiderea la mănăstire. Pentru o persoană plină de viață ca Elisabeta, care, așa cum remarca ambasadorul englez, „putea fi orice, numai călugăriță nu", un asemenea viitor era de neconceput. Temându-se de o arestare imediată, ea s-a instalat în fruntea câtorva sute de soldați din Regimentele de Gardă și a pornit în marș spre Palatul de Iarnă într-o seară de la începutul lui decembrie, „pentru a elibera Rusia din mâinile torționarilor ei germani". O dată ajunsă la Palat, se spune că și-a asigurat un sprijin și mai consistent, strigându-le soldaților: „Treziți-vă, copiii mei, și

ascultați ce vă spun. Știți cu toții cine sunt și știți la fel de bine că acea coroană îmi aparține de drept". Regentul, țarul și sora lui cea mică au fost arestați în împrejurări emoționante; Elisabeta i-a sărutat cu afecțiune pe copii înainte de a trimite întreaga familie la închisoare. În dimineața următoare ea s-a declarat comandant al celor trei Regimente de Gardă, a elaborat o declarație publică liniștitoare, în care a explicat că acceptarea tronului fusese necesară pentru a se pune capăt confuziei semănate de precedentul regim, iar pe urmă și-a făcut apariția în balconul Palatului pentru a primi aplauzele poporului.

În general, istoricii au acordat o atenție mai mare evenimentelor din 1730 decât celor din 1741, însă există chiar și așa un lucru extrem de semnificativ în legătură cu urcarea pe tron a Elisabetei. Deși în anul 1741 formațiunile de elită care erau Regimentele de Gardă își pierduseră întrucâtva importanța inițială, ele reușiseră să rămână influente în zona chestiunilor de stat și îndeosebi în ce privește instalarea sau îndepărtarea suveranului (aici rolul lor poate fi comparat cu cel jucat de ienicerii Imperiului otoman). Între 1725 și 1796 aproape toți conducătorii ruși (cu notabila excepție a lui Petru al III-lea) și-au datorat ascensiunea sprijinului activ al ofițerilor și soldaților din aceste regimente; numai că era din ce în ce mai limpede că, nedublat și de altceva, suportul lor se dovedea insuficient. Pentru a-și proba eficacitatea, el trebuia să se combine cu ajutorul înaltelor oficialități dintr-un aparat administrativ aflat într-o fază de extindere accelerată. La sfârșitul secolului funcționarii civili începuseră deja să preia controlul ostilităților, așa încât lovitura prin care a ajuns Elisabeta la tron a reprezentat ultima ocazie în care implicarea armatei a fost decisivă.

Lovitura a avut loc fără vărsare de sânge. Până și sentințele sfetnicilor fostului regent au fost comutate în exil în ultima clipă, spre dezamăgirea mulțimii adunate pentru a-i vedea rupți în bucăți de cai sau trași pe roată. Reticența de a vărsa sânge a fost una dintre trăsăturile statornice ale Elisabetei ca împărătească; se spune chiar că, în douăzeci de ani de domnie, nu a semnat nici o condamnare la moarte, poate că și datorită unei pietăți profunde și autentice. Descrisă de către unii observatori drept fermecătoare, bună la suflet, maiestuoasă și plină de viață, iar de către alții ca o ființă „vrednică de admirația întregii

lumi", Elisabeta avea, ce-i drept, și momente când devenea dominatoare, iute la mânie și – la nevoie – răzbunătoare. Era lenevoasă din naștere și se dedica extrem de rar unei activități cât de cât susținute. Își petrecea nenumărate zile stând la taclale și mergând la vânătoare, la recepții, la baluri și la tot felul de serbări. Curtea ei a devenit una dintre cele mai fastuoase și mai imorale din Europa, împărăteasa însăși ajungând să fie considerată cel mai extravagant monarh de pe continent. Patru mii dintre rochiile sale au fost distruse de către unul dintre numeroasele incendii care au cuprins Palatul, însă după moartea ei i s-au găsit alte cincisprezece mii în garderobă. Cele mai multe dintre clădirile în care își petrecea timpul (cu excepția celor rezervate problemelor de stat) erau construcții din lemn expuse frigului și curentului, neîngrijite, murdare și cu lemnăria roasă de cari: în schimb, Elisabeta și curtenii ei erau îmbrăcați în minunate veșminte de satin și mătase, împodobite cu o mulțime de bijuterii și pietre prețioase, iar coafurile lor erau dintre cele mai sofisticate. Acest contrast flagrant dintre membrii componenți ai curții și mediul lor de viață a fost una dintre primele impresii consemnate de către o nemțoaică tânără care avea să devină la un moment dat Ecaterina cea Mare, după sosirea în Rusia din 1744 și căsătoria cu Petru, nepotul și moștenitorul Elisabetei.

S-a spus de câteva ori că domnia Elisabetei a marcat o respingere a „jugului german" și o întoarcere la mentalitatea rusă. E totuși discutabil dacă acest lucru a însemnat o schimbare în bine, date fiind capacitățile intelectuale modeste ale celor mai mulți dintre consilierii și favoriții ei, cum ar fi cazacul frumos, dar analfabet, pe care l-a numit feldmareșal al armatei. Împărăteasa a neglijat într-o bună măsură chestiunile de stat, necitind o serie de documente și omițând să ia o serie de hotărâri. Impresia pe care o avea ambasadorul saxon despre ea era că „nedorind să i se pericliteze ocupația preferată și nefiind capabilă să se dedice problemelor legate de conducerea țării, refuza să le abordeze pe acestea din urmă sau le trata cu maximă superficialitate, dând adeseori impresia că simpla lor existență o indispunea". Atunci când se decidea în sfârșit să inițieze anumite măsuri legislative, obiectivele erau personale și meschine – cum ar fi, bunăoară, edictul de interzicere a „neplăcutelor imagini ale procesiunilor funerare sau ale cerșetorilor bă-

trâni și infirmi de pe străzi", care, chipurile, ar fi constituit o ofensă la adresa perechii de ochi imperiali.

În 1741 Cabinetul creat de către Anna a fost desființat, deși ulterior cercul restrâns de consilieri ai Elisabetei s-a organizat oficial într-o structură relativ asemănătoare, intitulată Conferința. Acest organ avea puteri considerabile și era abilitat să emită decrete în numele împărătesei. Senatului i s-a restituit statutul de odinioară, dar nu s-a putut asigura decât foarte rar prezența în rândurile lui a Elisabetei. În majoritatea anilor ei de domnie împărăteasa nu s-a deranjat să participe la o întrunire sau la o ședință a Senatului.

Un nou pas pe calea înrobirii totale a țăranilor a fost făcut în 1744, când acestora a început să nu li se mai permită să-și părăsească satele fără încuviințarea scrisă a stăpânului. Un decret emis în 1760 a autorizat deportarea iobagilor în Siberia, măsură care avea de fapt un dublu scop. Pe de o parte se proceda la pedepsirea iobagilor turbulenți, pe de alta se furnizau cu ușurință coloniști pentru o regiune neospitalieră prin definiție.

6. Petru al III-lea, 1761-1762

Elisabeta a murit chiar în ziua de Crăciun a anului 1761 și a fost urmată la tron (contrar obiceiului, fără să existe nici un fel de dispute) de către Petru, fiul Annei, sora mai mare a defunctei împărătese. Rămas orfan, marele duce Petru (fost duce de Holstein și moștenitor al tronului Suediei) fusese adus în Rusia din vremea adolescenței și fusese adoptat ca succesor de către mătușa lui. După tradiționala convertire la ortodoxie (Petru fusese crescut în spiritul convingerilor luterane), s-a trecut la recunoașterea lui oficială ca moștenitor al tronului Rusiei, eveniment care a avut loc în noiembrie 1742. Trei ani mai târziu Petru s-a căsătorit cu propria sa verișoară, prințesa Sofia de Anhalt-Gerbst, mai cunoscută în istorie drept Ecaterina cea Mare. În momentul urcării pe tron, Petru avea un fiu, Pavel, deși nu se știa cu siguranță dacă el era tatăl adevărat sau altcineva.

Memoriile Ecaterinei reprezintă sursa folosită cel mai frecvent (și de multe ori fără discernământ critic) pentru evaluarea domniei lui

Petru al III-lea. În general memoriile constituie surse primare prin excelență discutabile. În acest caz ele induc efectiv în eroare. De-a lungul propriei vieți Ecaterina și le-a scris de cel puțin șase ori. Fiecare nouă versiune se deosebea de precedentele prin aceea că era mai măgulitoare la adresa propriilor apariții și realizări și totodată din ce în ce mai puțin elogioasă față de prestația soțului ei și a mătușii lui, împărăteasa Elisabeta. Într-o primă versiune Ecaterina îl descrie pe Petru ca fiind arătos, îndatoritor și manierat; într-o evocare ulterioară a aceleiași ocazii, obiectul descrierii devine „un plasture veșnic pe un chip frumos", hidos și respingător. Poveștile care circulă pe seama exceselor alcoolice ale lui Petru, precum și cele despre bufoneriile și accesele lui de cruzime, sau despre comportamentul lui în particular și în public, provin în mare parte de la Ecaterina și sunt aproape cu siguranță exagerate. Cu toate acestea, se pare că afirmația ei potrivit căreia în 1762 Petru era bolnav psihic conține un sâmbure de adevăr. Referindu-se la persoana lui în momentul loviturii de stat organizate de Ecaterina, ambasadorul englez îl considera „mult schimbat în ultima vreme".

1 Nu doar eu, ci și alte persoane cu scaun la cap și discernământ
și-au dat seama că în ultimul timp prințul de care vorbesc s-a
schimbat considerabil în lunile care au trecut, și că graba neîn-
treruptă în care trăia, precum și lingușelile neobrăzate pe care le
5 auzea de la nemernicii din jurul lui, i-au afectat într-o oarecare
măsură capacitatea de a înțelege.

Petru nu a fost nici pe departe un erou, dar se pare că a manifestat porniri tipice idolatrilor. Cea mai mare parte a venerației sale s-a îndreptat spre Frederic al II-lea al Prusiei, unchiul său prin alianță, și s-a concretizat într-o obsesie față de anumite activități militare cum ar fi instrucția – la început cu soldații de jucărie, ulterior cu membrii Regimentelor de Gardă. Tocmai această admirație pentru Frederic și pentru tot ce venea din Prusia l-a înstrăinat de Elisabeta în perioada Războiului de șapte ani și l-a transformat după acea într-o persoană antipatică în ochii multora dintre supuși.

Domnia lui Petru a durat mai puțin de șase luni, însă a fost suficient de mare pentru introducerea unei serii de măsuri de liberalizare. Sancțiunile la adresa credincioșilor de rit vechi și a celorlalți disidenți religioși au fost îndulcite, restricțiile comerciale au cunoscut o relaxare notabilă, iar detestata Cancelarie Secretă a lui Petru cel Mare (altfel spus, Biroul de Poliție) a fost desființată. Acest organism avea obiceiul să investigheze cu o mare brutalitate toate presupusele cazuri de trădare sau răzvrătire. În preambulul Proclamației care anunța dizolvarea Cancelariei, Petru a explicat că atât condițiile sociale, cât și cele culturale de care beneficia poporul rus la ora aceea făcea inutilă perpetuarea unei asemenea structuri. În consecință, cazurile de care se ocupa Cancelaria aveau să fie transferate unui nou departament atașat Senatului.

Măsura care s-a bucurat de cea mai mare atenție din partea istoricilor a fost Manifestul despre libertatea nobilimii, emis tot în luna februarie a anului 1762. Documentul avea un preambul cuprinzător, care semăna destul de mult cu cel care a precedat actul de desființare a Cancelariei Secrete. În prima sa parte se treceau în revistă dificultățile întâmpinate de către Petru cel Mare și soluțiile la care a fost nevoit să recurgă. În continuare, după ce se descria modul în care fostul conducător îi obligase pe nobili să intre în serviciul militar și civil, ordonându-le totodată să le ofere o educație corespunzătoare copiilor, se scriau următoarele:

> Este adevărat că la început aceste pretenții s-au dovedit împovărătoare pentru nobili... fiindcă aceștia au fost siliți să plece de acasă și obligați, împotriva propriei voințe, să servească în cadrul armatei și în alte feluri, și totodată să-și trimită copiii la școli... Pe de altă parte, aceste pretenții s-au dovedit totuși avantajoase... manierele s-au rafinat, devotamentul și zelul pentru chestiunile militare au făcut posibilă apariția unor generali cu experiență, iar preocupările de resort public și politic au produs mulți oameni inteligenți... Prin urmare, considerăm că nu mai e nevoie să-i obligăm pe nobili la acest tip de servicii...
> Garantăm libertatea și independența întregii nobilimi ruse... din această clipă și pentru totdeauna... Nici unui nobil rus nu i se va mai cere vreodată să slujească împotriva propriei voințe.

Ce însemna de fapt această „garantare a libertății și a independenței"? Nobilii aflați în serviciu și care dețineau ranguri sau funcții importante în armată sau în aparatul administrativ se puteau retrage pe timp de pace cu aprobarea superiorului ierarhic sau, în unele cazuri, a țarului în persoană. Nobilii care nu erau de rang înalt erau obligați să servească minimum doisprezece ani înainte de a-și depune cererea de pensionare. Cei care nu se conformau acestei proceduri erau pedepsiți prin confiscarea moșiilor. Nobililor înstăriți li se permitea să-și educe copiii acasă, însă statul continua procesul de educație obligatorie a copiilor proveniți din familiile de nobili care aveau mai puțin de o mie de iobagi (în condițiile în care doar unu la sută dintre nobili aveau mai mult de o mie).

Clauza finală însemna o promisiune morală căreia îi erau supuși nobilii, aceștia fiind de fapt nevoiți să rămână în serviciu chiar dacă aveau libertatea de a se pensiona:

> Sperăm că în schimbul acestui act nobilii ruși, dându-și seama de grija pe care o nutrim față de ei și față de descendenți, vor continua să fie în serviciul nostru și să arate loialitate și devotament, fără a demisiona de la datorie; mai mult, nădăjduim că vor căuta ei înșiși să ni se pună în slujbă cu ardoare și că vor continua cât mai mult timp cu putință... educându-și totodată cu atenție copiii spre a-i face să deprindă lucruri pe care e bine să le știe. Cei ce nu ni se vor pune la dispoziție înseamnă că duc o viață fără noimă... și că nu-i interesează binele general, așa că le vom recomanda supușilor noștri credincioși să le arate dispreț și să-i ocolească. Unor asemenea oameni nu le vom îngădui să se înfățișeze la curte și nu le vom da voie să ne stea alături la adunările și serbările publice.

După părerea unui istoric modern, Manifestul a fost „unul dintre cele mai importante puncte de reper din modernizarea Rusiei". Alții sunt de acord că „este greu să exagerăm însemnătatea Edictului din 1762 pentru istoria socială și culturală a Rusiei", că Manifestul „marchează emanciparea nobililor de sub obligativitatea serviciului" și că

„nobilimea și-a împlinit neprețuita ambiție de a nu se mai afla în serviciu", acesta din urmă „încetând să fie obligatoriu". Cu toate acestea, există istorici – britanici și ruși deopotrivă – care nu împărtășesc un asemenea punct de vedere. Aceștia arată că decretul *nu* a abolit obligativitatea serviciului militar, ci doar a redus *lungimea* perioadei de serviciu, permițând pensionarea după un minimum de doisprezece ani sau după atingerea unui anumit rang. Reputatul istoric rus V.O. Kliucevski a afirmat că „Legea spunea: vă invităm să ne slujiți și să vă educați copiii, iar cel ce refuză să facă una sau alta va fi izgonit din societate". Kliucevski era convins că toate formulele referitoare la „libertatea" nobilimii au fost înțelese greșit atât de istoricii acelei perioade, cât și de cei contemporani. Dificultatea provine în bună parte din contradicțiile aparente ale Manifestului și în mod special din sensul exact al anumitor clauze, printre care și Clauza 8:

> 1 Acelor nobili care în prezent se află în serviciul nostru militar ca soldați și care nu au ajuns la un rang superior... nu li se va da voie să se pensioneze până când nu vor fi servit doisprezece ani în armată.

Era valabilă această formulă doar pentru acei nobili care serveau *în prezent* (în clipa aceea) sau li se aplica tuturor nobililor, în accepția mai generală și mai puțin limitată a expresiei *în epoca prezentă* (în zilele noastre)? Se știe că Manifestul a fost întocmit în urma ordinelor directe ale țarului și în mare grabă, așa că se prea poate ca lipsa de echivoc a exprimării să fi avut de suferit în procesul de redactare. Pe de altă parte, este la fel de posibil ca formulările să fi fost cu bună știință ambigue, pentru a se preta interpretărilor dorite într-un moment sau altul. În mod sigur, însemnătatea Manifestului nu trebuie să fie exagerată. E bine să vedem în concesiile lui limitate doar un nou pas spre desființarea condiționării de serviciu pe care o impusese Petru cel Mare, ținând cont că procesul fusese deja declanșat de împărăteasa Anna în perioada anilor 1730 și că avea să fie desăvârșit de către Ecaterina cea Mare prin Carta Nobilimii din 1785. Așa stând lucrurile, se cuvine să conchidem că Manifestul a fost efectiv un pas însemnat pe

care l-a făcut nobilimea în tentativa de a se elibera de sub controlul imperial, chiar dacă importanța sa nu a fost atât de mare cum le-a plăcut să creadă anumitor istorici.

În iulie 1762 Petru al III-lea a fost îndepărtat de la putere printr-o lovitură de stat regizată de soția lui, Ecaterina, și de susținătorii ei. De ce s-a întâmplat acest lucru la atât de puțin timp după urcarea lui pe tron? Robert Keith, ambasadorul englez de la Skt. Petersburg, a trimis la Londra o relatare amănunțită a evenimentelor. Conform părerii lui avizate, cauzele „revoluției" au fost secularizarea averilor și terenurilor mănăstirești, remodelarea armatei pe baza principiilor militare prusace, disciplina severă introdusă de țar în rândurile Regimentelor de Gardă care „erau obișnuite cu huzureala și desfrâul", decizia aceluiași țar de a-și deplasa armata în Germania într-o expediție de recucerire a pământurilor familiei sale din mâinile danezilor – „o măsură neplăcută pentru întreaga națiie" – și „sacrificarea cuceririlor făcute de armata rusă (în perioada Războiului de șapte ani) prin cedarea lor bunului său prieten, regele Prusiei". În plus,

> Alte câteva întâmplări, exagerate în mod evident și cosmetizate cu meșteșug, au contribuit la căderea acestui prinț nefericit, care a avut o sumedenie de calități și nu a înfăptuit nici o cruzime în decursul scurtei lui domnii, dar care, neplăcându-i să se ocupe de treburile statului, fiindcă fusese educat necorespunzător, și neștiind să-și aleagă oamenii de încredere... a lăsat totul pradă derutei și a vrut să se asigure de afecțiunea nației prin marile favoruri făcute cu atâta noblețe imediat după ce s-a suit pe tron, fără să-și dea seama că toate acestea i se vor întoarce împotrivă și-l vor împinge într-o nepăsare și o delăsare ce se vor dovedi fatale.

A fost aceasta o evaluare corectă a motivelor căderii lui Petru? Așa se pare. Nefăcând niciodată un secret din preferința pentru convingerile luterane, el a ofensat în repetate rânduri clerul ortodox și l-a înfuriat serios când a pus în practică decretul de secularizare a averilor mănăstirești emis de împărăteasa Elisabeta cu puțin înainte să moară. Este o certitudine faptul că a risipit cuceririle Rusiei din Războiul de

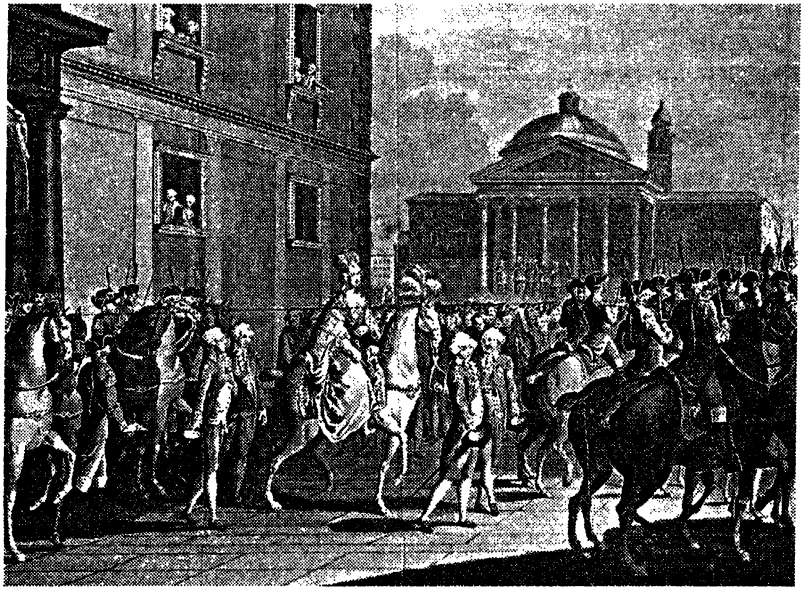

Intrarea Ecaterinei a II-a în Skt. Petersburg

șapte ani prin negocierile purtate cu eroul lui, Frederic al II-lea când a obținut în schimb doar promisiunea unui sprijin prusac în atacul preconizat asupra Danemarcei pentru recuperarea Schleswig-ului (parte componentă a pământurilor care aparțineau familiei lui Petru). Majoritatea rușilor au nutrit sentimentul că țarul le sacrifica interesele în favoarea unei simple ambiții de familie, deși se poate argumenta că un eventual succes în Schleswig i-ar fi conferit Rusiei o autoritate sporită în zona baltică. Încercările lui de reformare și de modernizare a Gărzilor, precum și cele de restaurare a disciplinei, ar fi putut fi acceptate, chiar dacă fără tragere de inimă. Lucrul care a stârnit cele mai mari resentimente a fost insistența lui în favoarea unei uniforme și a unui stil de instrucție copiate de la prusaci.

În manifestul de urcare la tron publicat la scurt timp după lovitura de stat, Ecaterina și-a justificat acțiunile considerându-le necesare pentru contracararea „marilor primejdii cărora le-a fost expus efectiv

Imperiul rus" în urma atacurilor la adresa Bisericii Ortodoxe, prin pacea rușinoasă încheiată cu dușmanul și prin „răsturnarea reglementărilor interne care stau la baza bunăstării întregii țări". Motivele oferite în particular de către Ecaterina diferă considerabil de cele oficiale. Într-o scrisoare trimisă lui Stanislas Poniatowski (fostul ei amant, care avea să devină rege al Poloniei) la două sau trei zile după lovitura de stat, ea a declarat că „Petru și-a pierdut și bruma de minte pe care o avea. I-a șocat și i-a jignit pe toți, a dorit să-și schimbe religia, să-și ia o iubită de nevastă și să mă arunce în închisoare". Însă la sfârșitul scrisorii autoarea își divulgă pe neașteptate părerea despre adevăratul motiv al lipsei de popularitate a lui Petru: „Totul a fost dus la îndeplinire pe principiul urii față de străini; Petru al III-lea însuși se considera ca fiind unul dintre ei". Venind din partea Ecaterinei, la rândul ei tot străină, o asemenea afirmație ar putea să pară ciudată, dar impresia generală este că, încă din momentul sosirii în țară, ea s-a decis în deplină cunoștință de cauză să devină mai rusoaică decât rușii. Recurgând la această strategie Ecaterina s-a bucurat de un succes remarcabil, spre deosebire de Petru, ale cărui simpatii și interese au rămas cu încăpățânare germane.

Detaliile loviturii de stat prin care a fost înlăturat de la putere Petru sunt întrucâtva prolixe, însă pe data de 9 iulie 1762 Ecaterina a fost proclamată împărătească. După două zile Petru a acceptat să abdice, după care a fost arestat și reținut într-o casă țărănească de lângă Skt. Petersburg. Problema era ce se putea face cu el din acel moment încolo. Atâta timp cât rămânea în viață, poziția Ecaterinei era extrem de șubredă. Dobândise puterea prin forță, cu sprijinul Regimentelor de Gardă, la fel cum procedaseră înaintea ei Anna și Elisabeta. Numai că, pe câtă vreme cele două aveau pretenții legitime la tron, în cazul Ecaterinei nici nu putea fi vorba de așa ceva. O săptămână mai târziu, în împrejurări misterioase, Petru a fost ucis, chipurile într-o încăierare între beți, de către unul dintre cei puși să-l păzească. Ecaterina a primit vestea morții soțului ei cu bucurie și a considerat-o „o dovadă a țelului divin al lui Dumnezeu". Crima a fost mușamalizată, iar pe 18 iulie a fost emis un comunicat prin care se anunța că țarul murise de moarte bună, ca urmare a unei crize de „colici hemoroidale".

Relatările englezești din acea perioadă descriu „revoluția" Ecaterinei ca fiind „o schimbare constituțională însemnată" și consideră că „puterea absolută de pe pământ a ajuns acum în mâna unui monarh electiv". Numai că majoritatea urcărilor pe tronul Rusiei cu începere din 1725 fuseseră elective. Nu exista nimic nou în felul în care preluase puterea Ecaterina – noutatea viza doar lipsa de scrupule manifestată de răsturnarea propriului soț de pe tron (și poate chiar de lichidarea lui), precum și desconsiderarea totală a drepturilor unanim acceptate ale moștenitorilor. În luna iunie a anului 1762 procesul electiv ajunsese pur și simplu la un sfârșit logic.

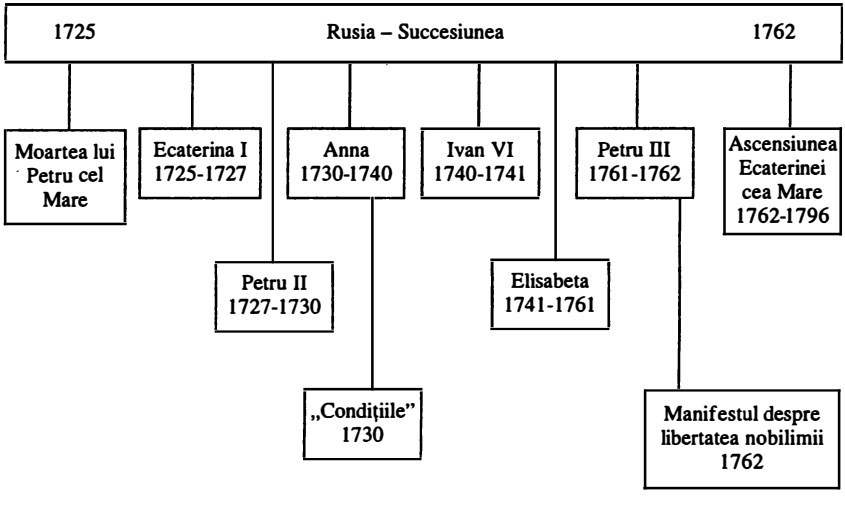

Rezumat – Rusia 1725-63: situația internă

***Să luăm notițe despre** „Rusia 1725-1763: situația internă"*

Este puțin probabil să vi se adreseze o întrebare de examen legată doar de acea perioadă de istorie a Rusiei cuprinsă între anii 1725-1763. Cu toate acestea, e posibil să aveți nevoie de informații despre evoluțiile

constituționale și sociale din această perioadă ca să puteți răspunde la eventualele întrebări despre schimbările survenite în statutul și funcțiile nobilimii între 1725 și 1785, sau despre modificările observate la nivelul puterii imperiale între aceiași ani. Prin urmare, vi se sugerează ca, în loc să parcurgeți direct întreg capitolul de la un cap la altul, să vă folosiți de următoarele titluri pentru notițe:

1. Coroana – de ce a devenit mai electivă?
   ce rol a jucat nobilimea în acest proces?
   care au fost motivele nobililor?
2. Nobilimea – care au fost concesiile referitoare la serviciu obținute de către membrii ei?
   ce drepturi adiționale au fost dobândite de către nobili cu privire la iobagi?

În continuare recitiți primul paragraf al acestui capitol, care oferă viziunea istorică îndeobște acceptată cu privire la anii 1725-1763 în Rusia. La ce concluzii ați ajuns și în ce măsură credeți că este cu adevărat vorba de o „reprezentare corectă și precisă"?

Să răspundem la întrebări-eseu despre „Rusia 1725-1763: situația internă"

1. Împărăteasa Anna și Condițiile

Citiți fragmentele de la paginile 37-40, precum și pasajul extras din *Memoriile* lui James Keith (pagina 37). Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Explicați la ce s-a referit autorul când a folosit formulele „legi salutare" (pagina 37, rândul 4), „să dăm ascultare" (pagina 38, rândul 10 de jos) și „aceleași prerogative ca înaintașii mei" (pagina 40, rândul 2).

b) Autorii celor patru fragmente au păreri diferite despre monarhia absolutistă. Clasificați succint cele patru puncte de vedere ca fiind favorabile/nefavorabile absolutismului. Care este (sunt) motivul (motivele) oferit(e) pentru fiecare dintre opiniile avansate?
c) Autorii celor patru fragmente proveneau din medii foarte diferite – un magnat, un nobil de rang inferior, împărăteasa și un străin. (James Keith a fost unul dintre numeroșii aventurieri care au intrat în serviciu în Rusia, reușind, după urcarea pe tron a Annei, să ajungă locotenent-colonel într-unul dintre Regimentele de Gardă și să obțină o poziție de relativă influență la curte.) Cum apreciați credibilitatea istorică a fiecăruia dintre cele patru fragmente?
d) Furnizați cinci motive pentru care tentativele de limitare a puterii țarului în secolul al XVIII-lea nu au fost încununate de succes.

2. Petru al III-lea și Manifestul nobilimii

Citiți fragmentele desprinse din Manifestul despre libertatea nobilimii de la paginile 47-49. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Ce motiv oferă Petru al III-lea pentru emiterea Manifestului? (pagina 47)?
b) La ce presiuni îi supune el pe nobili pentru a-i convinge să rămână în serviciu (pagina 48)? Au aceste presiuni șanse de a se dovedi eficiente? Argumentați-vă răspunsul.
c) Care este contradicția din cuprinsul Manifestului referitoare la termenii serviciului (pagina 47, rândurile 11-13 și pagina 49, rândurile 1-4)?
d) Cât de semnificativ a fost Manifestul pentru încercările nobililor de a se elibera de obligativitatea serviciului?

CAPITOLUL 4

Rusia, Polonia și Imperiul otoman 1700-1763: politica externă

Confruntările frecvente și alianțele ocazionale marchează relațiile dintre Rusia, Polonia și Imperiul otoman în încercarea fiecăruia dintre aceste state de a obține o poziție privilegiată în Europa de Est în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Caracterul lor național și prestigiul lor internațional erau extrem de diferite. Exista o putere în ascensiune, cu o politică externă agresivă și expansionistă (Rusia), o putere în declin, aflată la începutul unei îndelungate retrageri din Europa (Imperiul otoman) și o fostă mare putere, transformată într-o țară slabă, fără apărare și care era o pradă ușoară pentru vecini (Polonia). Pe lîngă ele – uneori ajutând, alteori încurcând – puteau fi găsite Austria, Suedia și o Prusie în plină afirmare.

Ultimele două decenii ale secolului al XVII-lea se soldaseră cu o serie de dezastre militare de proporții pentru otomani. Ele culminaseră cu umilitorul Tratat de la Karlowitz din 1699, în urma căruia Imperiul pierduse anumite porțiuni din posesiunile din Balcani în favoarea Austriei, Veneției și Poloniei. Un an mai târziu, un alt tratat consfințise încheierea păcii între otomani și Rusia și decisese că importantul port Azov de la Marea Neagră avea să treacă în mâinile rușilor. Pierderea Azovului constituise o lovitură serioasă la adresa otomanilor. Prin această decizie Rusia obținea pentru prima dată acces direct la Marea Neagră (vezi harta de la pagina 61). Una dintre sursele de neliniște pentru otomani până la finele secolului al XVIII-lea avea să se lege de faptul că, pe măsură ce influența lor în Crimeea începea să se micșoreze, influența rușilor atât acolo, cât și în Caucaz creștea văzând cu ochii.

Noul sultan Ahmed al III-lea (1703-1730) a recunoscut cu înțelepciune că țara lui nu-și mai putea permite să ducă o politică externă agresivă. Prin urmare, el s-a mulțumit să-și consolideze armata permanentă, dezvoltându-și capacitățile navale și îmbunătățindu-și sistemele de apărare în zonele de coastă. Ahmed a fost sultanul extravagant și iubitor de plăceri a cărei domnie a rămas cunoscută sub numele de Perioada Lalelelor. A fost o domnie a evoluțiilor intelectuale și culturale care, pentru prima dată în istoria otomană, s-au inspirat masiv din tradițiile literare și artistice ale Europei. De-a lungul Cornului de Aur, palate noi și maiestuoase, mobilate în stil occidental și cu fântâni și grădini ornamentale modelate după cele de la Fontainebleau, erau scena unor spectacole de curte extrem de sofisticate. Aceste spectacole constau în muzică, dansuri și recitări de poezii, însă principalul interes al sultanului și al clasei conducătoare devenise creșterea lalelelor. Se cheltuiau veritabile averi pe bulbii rari, iar cine poseda așa ceva își asigura fără eforturi o funcție importantă, ajungând totodată să intre în grațiile sultanului. Ahmed nu avea câtuși de puțin înclinații războinice, preferând să trăiască în lux și trândăvie. El a rezistat presiunilor făcute de vechiul aliat al Imperiului otoman, Franța, care îi ceruse să intervină în sprijinul Suediei la începutul Marelui Război din Nord. Faptul că Ahmed a insistat ca otomanii să fie în continuare neutri a fost un factor care a contribuit decisiv la salvarea Rusiei de la dezastru în 1707-1708, la momentul invaziei suedeze, când vasalul otomanilor, hanul Crimeii, împreună cu armata lui de tătari au fost împiedicați să li se alăture suedezilor. Dacă ar fi fost lăsați s-o facă, rezultatul bătăliei de la Poltava ar fi putut fi cu totul altul.

1. Marele Război din Nord, 1700-1721

Marele Război din Nord a fost de fapt o tentativă a rușilor de a obține puterea în zona baltică. În 1698, cu ocazia unei călătorii în Polonia, Petru cel Mare se întâlnise cu August al II-lea și uneltise cu el declanșarea unui război împotriva Suediei. În calitatea lui de elector de Saxa, August s-a aliat cu Rusia și Danemarca în vederea ducerii unui război

în care Polonia, deși nu era implicată direct, avea să devină prima victimă. În 1700 August a atacat Livonia suedeză îndeosebi din motive de mărire personală, chiar dacă se putea susține că o prezență militară a Saxoniei în Riga l-ar fi ajutat pe rege să-și impună autoritatea într-o Lituanie unde nu opera nici un fel de lege. Atacul a eșuat și cam în același timp rușii au fost înfrânți de către o armată suedeză mult mai mică. Petru cel Mare și-a strâns oștirile pe timpul iernii, înainte de a se deplasa din nou spre zona blatică, unde a doua tentativă a produs rezultate considerabil mai bune. În 1703 întreaga regiune a fluviului Neva era în mâinile rușilor, iar la gura fluviului începeau să se pună bazele noului oraș Sankt Petersburg.

Între timp, în 1701, Carol al XII-lea al Suediei reușise să ocupe ducatul polonez al Kurlandei. Din acel loc, un an mai târziu, el a preferat să nu invadeze Rusia și să aleagă varianta mai ușoară. Carol a pornit în marș în fruntea armatelor sale și a străbătut Polonia de la nord la sud, fără să i se opună aproape nici o rezistență, ocupând totodată Vilnius, Varșovia și Cracovia și înfrângând cavaleria poloneză într-una dintre foarte puținele bătălii veritabile ale campaniei. Această invazie avea să se dovedească doar primul dintre numeroasele necazuri căzute pe capul lui August. Confederațiile armate rivale erau formate din membri ai *szlachtei* poloneze, adăugând ocupației străine perspectiva războiului civil. Una dintre Confederații era de partea Saxoniei și se baza pe un sprijin masiv din partea rușilor, care urmau să-i ajute cu bani și oameni; cealaltă Confederație, care se bucura de susținerea suedezilor, a propus pe neașteptate un candidat propriu la tronul Poloniei în 1704. Acesta era Stanislav Leszczynski, un nobil polonez jovial și cultivat, care făcea parte din *Wielkopolska*. Vreme de trei ani August s-a tot deplasat dintr-o parte în alta a Republicii, avansând și retrăgându-se ineficient din fața armatelor suedeze, până când în 1706 Carol al XII-lea a intrat personal în Saxonia. În acel moment August a fost nevoit să renunțe oficial la tronul polonez în favoarea lui Leszczynski, care fusese deja proclamat rege. Însă nici după aproape șapte ani de campanii militare sfârșitul războiului nu se întrezărea. În consecință, Carol al XII-lea a decis că singura șansă de a obține victoria în fața lui Petru cel Mare ar fi fost riscanta aventură a invadării Rusiei. Lăsându-l

pe Leszczynski să conducă Polonia, regele suedez a pornit din Grodno în fruntea a 50 000 de oameni în luna ianuarie a anului 1708.

Când a venit în Rusia, Carol a găsit țara bine pregătită și gata să reziste. După o vară lungă, toridă și în cea mai mare parte inactivă, el a renunțat să se îndrepte spre Moscova, deplasându-se în schimb spre sud, unde spera să obțină ajutor din partea hatmanului Ivan Mazeppa, comandantul militar al Ucrainei. Carol trăgea în același timp nădejde – făcându-și niște calcule exagerat de optimiste, așa cum avea să se dovedească ulterior – că va beneficia de sprijin din partea sultanului. Mazeppa a acceptat să-l susțină, dar ajutorul cazacilor a fost mult mai modest decât scontase suveranul suedez. În primăvara lui 1709 armatele lui au asediat fortăreața Poltava, situată la est de Kiev, acesta fiind locul unde, în luna iulie a aceluiași an, suedezii au fost zdrobiți de o armată rusă dublă ca efectiv.

Pe lângă că a fost un punct de cotitură în economia războiului, Poltava a înclinat pentru prima dată echilibrul de forțe din Europa de Est în favoarea Rusiei. Trupele rusești au ocupat rapid Estonia și Livonia, consolidându-și poziția câștigată pe țărmul Mării Baltice, după care l-au izgonit pe Leszczynski din Polonia. Influența suedeză în Polonia se încheiase, pe când cea rusă tocmai urma să înceapă. În 1710 rușii l-au reinstalat pe August ca suveran al Poloniei, transformându-l într-un rege-marionetă și pretinzând în schimb ca polonezii să recunoască oficial drepturile rușilor asupra Kievului și asupra „teritoriilor estice" ale Poloniei, cedate teoretic în 1686, fără însă ca Polonia să fi acceptat în mod formal această renunțare. Dependența din ce în ce mai mare a Poloniei de vecinii ruși în următoarea jumătate de secol este una dintre temele dominante ale acestei perioade. După 1710, practic nici nu se mai poate spune că Polonia a avut o politică externă – sau, în orice caz, una care să-i aparțină integral și exclusiv – întrucât totul se făcea la porunca „protectorilor". Republica a devenit în cel mai bun caz un spectator pasiv, ajungând adeseori să fie victima unor evenimente internaționale asupra cărora nu mai avea nici cel mai mic control.

La Istanbul au existat temeri serioase în legătură cu implicațiile victoriei rusești de la Poltava și cu oportunitatea continuării politicii de

neutralitate a otomanilor. O complicație nedorită pentru sultan a reprezentat-o sosirea neașteptată pe pământ otoman a lui Carol al XII-lea și a lui Mazeppa, care scăpaseră din bătălie și străbătuseră Polonia în mare grabă. Trupele rusești staționate acolo îi urmăriseră pe fugari înspre sud și, făcând acest lucru, trecuseră dincolo de granița otomană. Situația diplomatică a devenit brusc cât se poate de delicată, iar sultanul a trebuit să le ofere azil lui Carol și aliatului său, însă fără nici un fel de tragere de inimă. Țarul a solicitat expulzarea lui Carol, lucru pe care sultanul l-a refuzat. Petru a oferit câteva amendamente minore la tratatul din 1700, iar în schimb sultanul a acceptat să-l trimită pe Carol înapoi în Suedia, cu condiția să i se garanteze siguranța din partea țarului și să fie însoțit de o escortă militară otomană. Carol a refuzat să plece. Țarul a trimis un ultimatum, insistând ca regele suedez să plece imediat. În ziua când ultimatumul a ajuns la Istanbul, în decembrie 1710, sultanul a declarat război Rusiei. Luând o asemenea decizie, el nu a fost interesat atât de mult de protejarea lui Carol, care se dovedise un musafir nepoftit, capabil să provoace o mulțime de necazuri, cât de emiterea unui semnal prin care să arate că nu era de acord ca Rusia să se amestece în treburile Imperiului. În acest fel a început un conflict îndelungat între cele două puteri, care avea să continue – cu anumite intermitențe – pe durata următorilor două sute de ani.

2. Războiul ruso-turc: campania de pe Prut, 1711

Petru cel Mare, care își anunțase deja intenția de a-i „elibera" pe creștinii ortodocși din Balcani de sub „jugul necredincioșilor", a obținut promisiuni de sprijin militar din partea principilor Moldovei și Valahiei, ambii vasali otomani, care s-au angajat să furnizeze totodată hrană pentru soldați și nutrețuri pentru cai în eventualitatea prezenței oricărei armate rusești „eliberatoare". Țarul a anticipat, de asemenea, că va exista susținere sub forma unei răzvrătiri generale a țăranilor ortodocși împotriva stăpânitorilor musulmani.

În mai 1711 armata otomană, avându-l în funte pe marele vizir, a pornit din Istanbul spre Balcani exact în momentul când Petru, soția

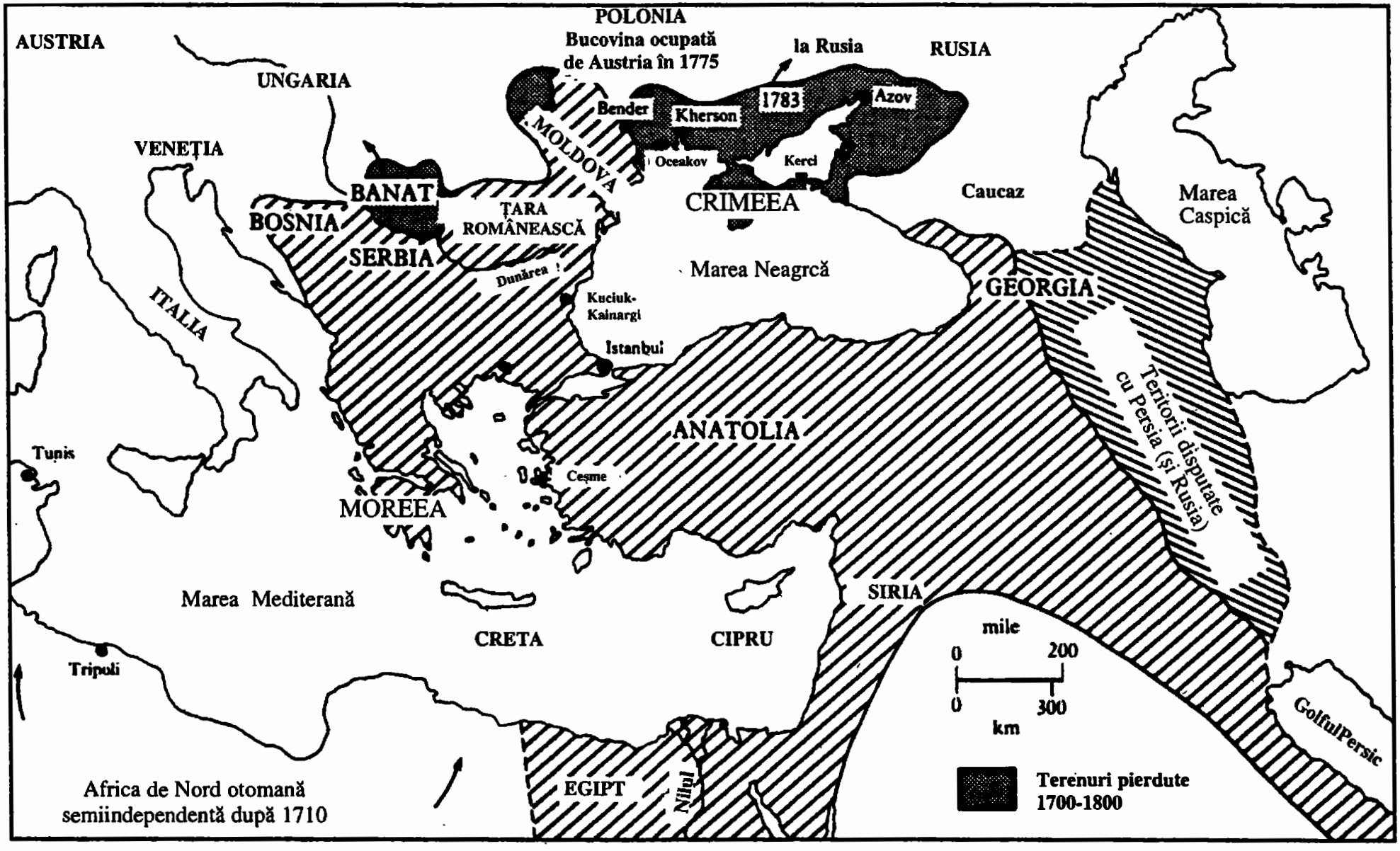

Imperiul otoman în secolul al XVIII-lea

lui și o armată compusă din 40 000 de infanteriști și 14 000 de cavaleriști înaintau prin Polonia și traversau râul Prut ca să intre în Moldova. Acolo, promisul sprijin popular pentru invadatori nu s-a materializat și în scurt timp proviziile pentru oameni și cai s-au epuizat. Când a aflat că marele vizir nu se afla la o sută de kilometri, așa cum credea el, ci îl aștepta la o aruncătură de băț și avea la dispoziție 130 000 de soldați înarmați până în dinți, Petru a încercat să se întoarcă și să traverseze râul în sens invers, dar n-a mai avut timp s-o facă, fiind prins și înconjurat. Otomanii puteau dispune de el după bunul lor plac. În cel mai rău caz pentru ei, ar fi putut cere capitularea fără condiții, urmată de concesii teritoriale majore. Însă marele vizir a ezitat. Avea la rândul lui mari probleme cu proviziile, nu era sigur de loialitatea trupelor tătare și credea, în mod eronat, că întăririle rușilor se aflau în apropiere. Prin urmare, a optat pentru o pace negociată rapid înainte de a fi silit să se retragă din cauza lipsei de provizii.

Printre altele, Tratatul de pe Prut stipula că Rusia avea să înapoieze toate teritoriile cucerite de la otomani, inclusiv Azovul, avea să se abțină de la alte intervenții în treburile Poloniei și avea să-i garanteze lui Carol al XII-lea o întoarcere sigură în Suedia. În ciuda limitelor sale, tratatul a fost bine primit la Istanbul, unde a avut rolul de a șterge din memorie imaginea recentelor eșecuri înregistrate de către otomani. Cu toate acestea, n-a trecut mult până când au reînceput problemele, întrucât rușii întârziau foarte mult cu transpunerea în practică a prevederilor din tratat. Rechemarea trupelor rusești din Polonia se tot amâna, ceea ce l-a făcut pe sultan să amenințe cu declanșarea unor noi ostilități, după ce fusese încurajat în acest sens și de către francezi. Trimiterea acasă a lui Carol a produs dificultăți suplimentare, așa că în aprilie 1713 sultanul a declarat încă o dată război Rusiei. Confruntarea nu a dus la nici un rezultat concret, iar două luni mai târziu s-a semnat un nou tratat de pace pe douăzeci și cinci de ani, care n-a făcut decât să confirme condițiile fixate anterior de către cele două țări cu ocazia Tratatului de pe Prut. În cele din urmă Petru cel Mare i-a garantat siguranța lui Carol al XII-lea, care la rândul lui a părăsit Imperiul otoman în 1714 și s-a întors în Suedia.

Tratatul de pace ruso-turc nu a pus capăt Marelui Război din Nord. Ostilitățile au continuat în zona Mării Baltice până în 1718, când

Carol a fost ucis în timp ce asedia o fortăreață daneză. În 1721 s-a încheiat în fine un tratat de pace la Nystad. Tratatul îi confirma Rusiei cuceririle din zona baltică, instaurând totodată relații suficient de bune între Rusia și Suedia pentru a le face să încheie un acord de apărare reciprocă trei ani mai târziu. Dat fiind conul de umbră în care intrase Suedia, Rusia devenise puterea dominantă din regiunea Mării Baltice.

3. Războiul otoman cu Veneția și Austria, 1714-1717

În timp ce Rusia și Suedia își continuau războiul de la Baltica, otomanii intraseră în război cu Veneția la sfârșitul lui 1714, cu scopul de a-și recăpăta teritoriile pierdute în 1699. Moreea a fost recapturată rapid în 1715, motiv pentru care marele vizir, extrem de încrezător după această victorie ușoară, l-a convins în anul următor pe sultan să declare război Austriei, aliata Veneției. După o înfrângere severă în 1716, când însuși marele vizir a fost ucis, o serie de victorii austriece, care au culminat cu capturarea Belgradului, i-au obligat pe otomani să încheie pacea cu Austria.

În 1717 Turcia și Austria au semnat Tratatul de la Passarowitz pe baza principiului *uti possedetis* (ambele părți urmau să păstreze ceea ce dețineau la data încheierii tratatului). Otomanii nu numai că nu reușiseră să recupereze pierderile din 1699, dar în plus se văzuseră nevoiți să accepte o nouă graniță cu Austria și să-i cedeze Belgradul, Banatul și o parte din Serbia. În schimb, au repurtat un succes relativ prin tratatul cu Veneția, izbutind să păstreze Moreea. Războiul se dovedise foarte costisitor pentru sultan și scosese la iveală carențe grave sub aspectul conducerii și organizării armatei otomane care, nedispunând de arme de foc moderne, continua să se bazeze pe șarjele în masă și pe lupta corp la corp. Otomanii fuseseră înfrânți în mod constant de o armată austriacă mai mică, mai mobilă, mai bine dotată și superior condusă. Reformarea și modernizarea armatei otomane a fost o problemă pe care au întâmpinat-o o serie de sultani până la sfârșitul secolului, nici unul nereușind să rezolve definitiv problema.

4. Problema persană

Preocupat de protecția frontierei sale sudice împotriva posibilelor atacuri otomane, Petru a trimis un emisar ca să investigheze situația internă din Persia în 1715. Cinci ani mai târziu o invazie a rebelilor afgani în Persia l-a făcut pe șah să ceară ajutorul sultanului otoman, în calitatea acestuia din urmă de cel mai important conducător al lumii musulmane. Apelul a fost ignorat și nu s-a trimis nici un ajutor, poate și din cauza unor conflicte religioase anterioare între otomanii suniți (ortodocși) și perșii șiiți (eretici). Fuga din țară a șahului după alți doi ani a avut drept rezultat o serie de revolte populare în zona Munților Caucaz și în apropierea Mării Caspice, iar în 1722, o dată încheiat Marele Război din Nord, Petru a simțit că putea să profite de haosul din regiune. El și-a deplasat trupele la Astrahan în cursul verii și a declanșat o campanie de-a lungul țărmului vestic al Mării Caspice. Petru a capturat portul strategic Darband și i-a invitat pe un ton arogant pe otomani să păstreze distanța. În schimbul unei oferte de asistență militară împotriva afganilor, noul șah a cedat oficial Rusiei toate provinciile persane de pe malul Mării Caspice aflate în partea de sud și de vest. Numai că aceste regiuni făcuseră parte cândva din Imperiul otoman, iar otomanii nu le puteau lăsa să cadă în mâinile unor necredincioși fără să intervină. Așa stând lucrurile, sultanul și marele vizir au trecut la acțiune.

În 1723, pe când Petru își continua campania, otomanii au declarat război Persiei, au invadat Georgia și apoi au ocupat o serie de provincii persane. Ca urmare a reapărut amenințarea unui război între Rusia și Imperiul otoman, însă ambasadorul francez a reușit să medieze un acord de pace. S-a convenit ca între cele două puteri să existe o graniță prin care se asigura de fapt împărțirea provinciilor persane disputate. Rușii au rămas stăpâni pe Caucaz și pe țărmul sudic al Mării Caspice, în vreme ce otomanilor le-au revenit Georgia, Azerbaidjanul și celelalte regiuni contestate. Aceasta a fost singura ocazie când Rusia și Imperiul otoman au acceptat să împartă între ele teritoriul unui stat vecin, care pe deasupra mai era și musulman. Oricum, nici una dintre

părți nu a beneficiat mult timp de pe urma acestor intervenții – în 1730 otomanii au fost obligați de către un șah nou și energic să restituie o mare parte a teritoriilor obținute, iar până în 1735 rușii au acceptat la rândul lor să retrocedeze posesiunile persane.

În ciuda duratei scurte a acestei implicări a rușilor în Persia, otomanii au continuat să-și facă griji în legătură cu ambițiile rusești din zonă, cu amenințarea unei dominații a Rusiei în Marea Caspică și cu probabilitatea prezenței rușilor în Marea Neagră și în regiunile din jur. În același timp, ei erau din ce în ce mai preocupați de intervenția rusească din Polonia. Activitățile rușilor în oricare dintre aceste zone reprezentau o amenințare potențială la adresa siguranței Imperiului otoman. Sultanul și ceilalți conducători otomani ar fi fost întru totul de acord cu punctul de vedere al unui diplomat rus, potrivit căruia:

> cea mai mare parte a vecinilor noștri nu văd deloc cu ochi buni poziția avantajoasă în care a binevoit Dumnezeu să așeze Rusia; cu toții ar fi încântați să ne întemnițeze din nou, dacă ar avea prilejul, în tenebrele de altă dată, iar dacă totuși caută să se alieze cu noi, o fac de frică și cu ură, nicidecum din prietenie.

Cu toate acestea, revenirea Rusiei la lipsa de importanță internațională de altădată devenise o pură utopie după 1721. Rusia începuse să fie una dintre principalele puteri europene, deși ceilalți nu erau dispuși s-o recunoască. Așa cum i-a declarat o oficialitate rusă lui Petru cel Mare la serbarea organizată cu ocazia semnării Tratatului de la Nystad:

> Prin eforturile tale neobosite și sub îndrumarea ta directă, am ieșit din bezna ignoranței și am dobândit gloria în fața lumii. Din nimic am fost călăuziți spre viață și am reintrat în rândul națiunilor politice.

În aceste condiții, nu avea cum să existe cale de întoarcere.

5. Războiul polonez de succesiune, 1733-1738

Petru cel Mare făcuse o vizită îndelungată în Polonia în cursul absenței forțate a lui August al II-lea din anii Marelui Război din Nord. Nu-i plăcuse câtuși de puțin ce găsise acolo – de fapt, aceasta este perioada când termenul „anarhie poloneză" apare pentru prima dată în documentele rusești. După reinstalarea sa din 1710, August a intrat rapid într-un conflict deschis cu *szlachta* din cauza unor eventuale reforme constituționale și a fost alungat din Polonia de o Confederație armată. Petru cel Mare nu a acceptat să-și vadă regele-marionetă înfrânt și s-a oferit să medieze între August și supușii lui. Susținută de prezența a 18 000 de soldați ruși, medierea s-a bucurat de succes și a fost urmată de încheierea unui acord. Seimul a fost convins să accepte un prag maxim de 24 000 de oameni pentru armata poloneză. Mediatorii au declarat că acest număr era suficient pentru apărarea țării, cu atât mai mult cu cât trupele rusești aveau să rămână în Polonia pe post de „prieteni și protectori". Petru s-a angajat să fie garantul acordului de pace dintre rege și *szlachta*, dar într-o formă care să-i confere dreptul de a interveni în problemele interne poloneze când și cum dorea și care să împiedice orice modificare a Constituției poloneze fără consimțământul rușilor. În cadrul întrunirii din 17 ianuarie 1717, înconjurat de soldați ruși, Seimul Mut (sau Tăcut) a acceptat supus aceste propuneri și a anulat independența Poloniei prin Tratatul de la Varșovia. Altfel spus, Polonia devenise protectorat rus. Așa cum a remarcat la puțin timp după aceea reprezentantul francez la Danzig, „moscoviții pretind că sunt la comandă indiferent unde se află, susținând că tot ce găsesc le aparține și că pot să se comporte așa cum le place".

După moartea lui August al II-lea din 1733, la tron i-a succedat până la urmă fiul lui, tot un August, însă după o rundă electorală disputată și câștigată inițial de către Stanislas Leszczynski, care fusese sprijinit de data asta și de către francezi. Cu toate acestea, Leszczynski a fost îndepărtat rapid de la putere de către trupele rusești trimise de împărăteasa Anna „în cazul că Republica n-ar fi primit cu bucurie decizia ei ca alesul să fie August". Fapt obișnuit după câștigarea unor alegeri regale, s-au constituit în mare viteză Confederațiile armate ca

un preludiu al războiului civil, luptele fiind amplificate de această dată și de răscoalele țărănești. În orice caz, acțiunile militare serioase din Polonia au fost extrem de puține, dincolo de sosirea la Danzig (Gdansk) a unui mic contingent francez venit să-l susțină pe Leszczynski, care se refugiase acolo. Înainte ca orașul să cadă pradă rușilor în mai 1734, Leszczynski a reușit să fugă deghizat în țăran, însă pretențiile lui la tronul Poloniei luaseră deja sfârșit. Rușii aranjaseră ca August al III-lea să fie încoronat la Cracovia cu patru luni înainte. Deși activitățile antirusești au continuat în Polonia chiar și în 1736, ele au fost sporadice și nu au prezentat probleme serioase pentru armata rusă de ocupație.

Războiul polonez de succesiune propriu-zis a avut loc în afara Poloniei. El a fost dus în Europa occidentală de trupe care nu erau poloneze și a pus pe tapet probleme care nu erau poloneze. Polonezii își vedeau viitorul hotărât de alții. Locuitorii țării și regele lor erau simpli pioni într-un joc internațional al puterii. Faptul că, prin rezultat, războiul a stabilit până la urmă cine avea să fie rege al Poloniei nu a avut mare importanță pentru majoritatea jucătorilor.

Problemele cu adevărat spinoase ale războiului au vizat prestigiul Franței în Europa. Criza electorală poloneză a fost manipulată de guvernul francez ca să găsească un pretext pentru a ataca Austria și pentru a cuceri ducatul de importanță strategică al Lorenei. Când bătălia din Polonia s-a apropiat de sfârșit, s-a putut renunța la trupele rusești deplasate acolo, dintre care 13 000 de soldați au străbătut Europa îndreptându-se spre Rin ca să vină în ajutorul Austriei – a fost pentru prima dată că soldații ruși au fost trimiși în serviciu activ în Europa apuseană. Oricum, Austria a luat foarte repede hotărârea de a încheia pacea, iar la sfârșitul lui 1735 semnase deja un acord preliminar cu Franța. Ca parte integrantă dintr-un schimb general, Austria ceda Lorena cu condiția ca Franța să accepte prevederile Pragmaticei Sancțiuni (vezi pagina 85). Leszczynski s-a ales cu un premiu de consolare, respectiv o rentă viageră și o proprietate în Lorena, unde a înființat un model de structură iluministă, prezidând o curte în care a primit filosofi și cunoscători de mâncăruri rafinate de pe întreg cuprinsul Europei până în 1766, când a murit.

Într-o clauză minoră a tratatului final de pace, poziția *de facto* a lui August al III-lea ca rege al Poloniei din 1734 a fost acceptată oficial de către principalele puteri, care în acest fel au recunoscut tacit supremația rusă în treburile Poloniei.

6. Războiul ruso-turc, 1736-1739

În condițiile în care în anul 1736 situația se liniștise în Polonia, iar războiul de succesiune din acea țară se încheiase din toate punctele de vedere, Rusia era liberă să se concentreze asupra graniței sale sudice. Pentru ea orice avansare în acea direcție ar fi avut două obiective. Dacă ar fi ocupat Crimeea, tătarii, care erau vasalii otomanilor, ar fi putut fi ținuți sub control și s-ar fi pus capăt raidurilor supărătoare pe care le întreprindeau pe teritoriul Rusiei, iar pe de altă parte rușii ar mai fi făcut un pas în transformarea mult râvnită a Mării Negre dintr-un bazin otoman într-unul rusesc.

Cooperarea ruso-austriacă din timpul Războiului polonez de succesiune dusese la semnarea unui acord secret între cele două țări. Conform clauzelor acordului, Austria se angaja să se alăture Rusiei în orice război viitor împotriva otomanilor, în schimbul unei împărțiri egale a prăzii. În 1736 otomanilor nici măcar nu le displăcea ideea unui nou război cu Rusia. Ei fuseseră tentați să declare război în 1734 ca formă de sprijinire a candidatului susținut de francezi, respectiv Leszczynski, ca ocupant al tronului Poloniei și doar operațiunile în care erau implicați în Persia îi împiedicaseră să treacă la fapte. Franța era un aliat de cursă lungă al otomanilor și totodată principalul element de contact al Imperiului cu Europa apuseană. Legăturile dintre cele două țări datau de la începutul secolului al XVI-lea, când ceea ce le unise fusese ura pe care o nutreau pentru Habsburgi. Cu toate că nu mai era la fel de solidă ca la început, alianța rămăsese un element important al politicii externe otomane. Ambasadorul francez la Istanbul avea în continuare o influență considerabilă la curtea otomană și, ori de câte ori era nevoie de sprijin sau de mediere, otomanii apelau la francezi. În pofida faptului că otomanii nu erau pregătiți de luptă, lucru

care ajunsese o obișnuință, Franța a insistat în favoarea declanșării războiului când, la începutul lui 1736, la urechile sultanului au ajuns vești despre un nou acord între Rusia și Austria, potrivit căruia cele două țări ar fi urmat să-și însușească o parte din Imperiul otoman, atribuind Crimeea și Azovul Rusiei, iar Bosnia și Herțegovina Austriei. A urmat un ultimatum din partea Rusiei, în care se formulau acuzații inventate referitoare la anumite încălcări ale Tratatului de pe Prut de către otomani. Ultimatumul a fost respins de sultan. Războiul a devenit inevitabil și a fost declarat oficial în luna mai a anului 1736.

Încă de la dezastrele militare care îi loviseră pe otomani la sfârșitul secolului al XVII-lea, clasa conducătoare încercase să descopere căi de oprire a declinului și de reviriment al puterii și al prestigiului otoman. Puțini au fost cei care și-au dat seama că, în cazul în care voia efectiv să revină la măreția de altădată, Imperiul era obligat să recurgă la câteva dintre ideile și tehnicile europene. Aceștia au înțeles că reacția tradițională – să se sporească eficiența practicilor deja existente, indiferent de schimbările de context – era o soluție la care nu se mai putea face apel. Ei nu pledau în favoarea unor modificări extreme, însă până și noțiunea de schimbare era combătută de membrii conservatori ai clasei conducătoare, îndeosebi de cei care făceau parte din *ulema* (ierarhia religioasă). Opoziția acesteia din urmă era motivată printr-o vorbă a Profetului Mahomed, după care „cele mai rele lucruri sunt cele noi, fiecare noutate este o intervenție, fiecare intervenție este o greșeală și fiecare greșeală duce către focul iadului". Dată fiind importanța *sheriat*-ului (legea religioasă islamică) în viața otomanilor, era extrem de greu de făcut o schimbare, indiferent de natura ei. Ca urmare, toate tentativele de reformă de dinainte de 1763 (și majoritatea celor de după) au fost esențialmente tradiționale, în mai mare măsură superficiale și de obicei tranzitorii. Sultanii și marii viziri nu au reușit nimic mai mult decât o relativă modernizare a instrucției militare și a armamentului. Mahmud I s-a dovedit suficient de întreprinzător ca să-l aducă în țară pe primul dintre numeroșii experți europeni în domeniu, și anume pe contele de Bonneval, care întocmise planuri de reformare a întregii armate otomane pe principii de extracție franceză și austriacă. Ideea a fost prea radicală pentru ieniceri și a fost abandonată. În

schimb, Bonneval a fost însărcinat în 1732 să se ocupe de revitalizarea vechiului corp de artilerie care fusese neglijat atât de mult, încât ajunsese o ruină. Corpul a fost reformat și adus la nivelul european, iar pentru o vreme nu a generat resentimente, cu atât mai mult cu cât i se păstrase vechea denumire. Însă de îndată ce artileriștii au intrat în serviciul activ, ienicerii și-au dat seama de gravitatea propriilor lacune tehnologice. Ei au reușit să impună exilarea lui Bonneval și închiderea corpului de artilerie și a Școlii de Inginerie Militară. Tradiționaliștii repurtaseră victoria.

În consecință, cu tot entuziasmul pentru un război cu Rusia, poate că nu trebuie să ne surprindă că otomanii nici măcar nu-și mobilizaseră armata în momentul declarării războiului. În orice caz, ei se așteptau ca primul atac al rușilor să aibă loc în Balcani, motiv pentru care au trimis imediat importante efective ale trupelor tătare ca să reziste în apropierea Dunării până la sosirea grosului armatei otomane. Oricum, rușii fuseseră mobilizați total înainte de începerea războiului și s-au hotărât să le facă o surpriză dușmanilor, atacând în Crimeea și nu în Balcani. Armata rusă a avansat rapid și a recapturat portul Azov. Pe urmă însă rușii au căzut victimă propriei victorii. Liniile de aprovizionare au devenit prea solicitate și nu exista nici o șansă de a putea culege roadele pământului pe care-l pârjoliseră pe măsură ce înaintaseră. Soldații au căzut pradă foametei și bolilor și au fost nevoiți să evacueze întreaga peninsulă până la sfârșitul verii.

Austria, aliata Rusiei, a repurtat inițial succese remarcabile în Balcani, numai că n-a trecut mult și și-a pierdut toate cuceririle anterioare. Războiul a demobilizat-o și a făcut-o să încheie o pace separată cu otomanii, prin care se angaja să retrocedeze toate posesiunile obținute în 1717 (vezi pagina 61). La rândul lor, rușii au obținut o serie de teritorii importante în Balcani și la un moment dat chiar se părea că Moldova va fi încorporată în Imperiul rus. Însă problemele legate de provizii și alte dificultăți i-au silit în cele din urmă pe ruși să accepte ofertele franceze de mediere. Prin Tratatul de la Belgrad care a pus capăt războiului în 1739, rușii au cedat toate teritoriile cucerite în Balcani și au renunțat – deocamdată – la ambițiile din zona Mării Negre, deși li s-a permis să păstreze portul Azov. Trăgând linie, rușii pierduseră

100 000 de oameni și cheltuiseră sume de bani uriașe pentru un rezultat în cele din urmă modest.

În 1740 Imperiul otoman a intrat într-o lungă perioadă de pace în Europa și nu a mai fost implicat în nici un conflict până la reizbucnirea ostilităților cu Rusia din timpul domniei Ecaterinei cea Mare (vezi pagina 182). Din multe puncte de vedere această pace îndelungată a fost un dezastru pentru otomani. Lipsind provocarea războiului, reformele au fost abandonate, iar Imperiul s-a cufundat din nou în letargie.

7. Evoluțiile diplomatice

În decembrie 1740 Frederic al II-lea al Prusiei a lansat un atac neprovocat asupra Sileziei Austriece și a împins Europa în Războiul austriac de succesiune. Ocupând Silezia înainte ca și August al III-lea să se gândească la același lucru, Frederic a slăbit atât Saxonia, cât și Polonia insinuându-se între ele și a făcut o cucerire de pe urma căreia a avut de câștigat și din punct de vedere strategic și economic.

Rusia s-a abținut să intervină pe durata războiului. Ea nu a fost dispusă să recurgă la o intervenție militară în sprijinul Austriei, aliata ei din anii 1730, din cauza problemelor interne apărute după ce împărăteasa Anna se stinsese din viață în 1740. O dată înscăunată împărătească în 1741, Elisabeta s-a întors chiar împotriva suedezilor care o susținuseră în încercarea ei de a ajunge pe tron și i-a obligat să cedeze Rusiei o parte din Finlanda. O asemenea măsură ar fi sporit gradul de protecție a orașului Skt. Petersburg împotriva oricărui atac suedez pe viitor.

Anii de după 1748 au reprezentat o perioadă de prefaceri în alinierile diplomatice și politice ale Marilor Puteri. Miniștrii ruși s-au supărat absolut fără motiv după ce au fost excluși de la negocierile de pace din 1748 de la Aix-la-Chapelle, la capătul unui război (Războiul austriac de succesiune) în care nu jucaseră un rol activ. Ca urmare, relațiile cu Franța s-au deteriorat, fiindcă rușii i-au învinuit pe francezi de excluderea lor de la negocieri. Cu toate acestea, la curtea Elisabetei a putut prinde cheag, alături de un partid proaustriac, și unul profrancez. Elementul comun al celor două partide, identificabil totodată și în

atitudinea împărătesei, era ura față de Prusia. Ocuparea temporară a Saxoniei de către Frederic al II-lea în 1746 provocase resentimente puternice și destulă neliniște în Rusia. Chiar dacă Prusia nu pusese sub semnul întrebării autoritatea rusă din Polonia în mod direct, importanța ei din ce în ce mai mare în nordul Germaniei reprezenta o amenințare la adresa influenței rusești din estul regiunii baltice. Ca să contracareze această amenințare, Rusia și Austria încheiaseră o nouă alianță defensivă antiprusacă în 1746.

Acest sentiment antiprusac l-a făcut pe cancelarul rus să propună o împărțire a Prusiei care să fie dusă la îndeplinire cu ajutorul Austriei, Saxoniei și Poloniei și care să transforme Prusia într-un stătuleț cu statut de satelit al rușilor. Austria ar fi fost recompensată prin retrocedarea Sileziei, în vreme ce Polonia ar fi primit Prusia de Răsărit, trebuind în schimb să cedeze Rusiei Kurlanda și toate teritoriile aflate la est de fluviile Dvina și Nipru. Până la urmă ideea nu s-a concretizat, însă rușii nu erau singurii care plănuiau distrugerea Prusiei. Cancelarul austriac Kaunitz depunea eforturi pentru formarea unei coaliții europene împotriva Prusiei. El a început prin a încuraja reînnoirea prieteniei dintre Austria și „aliatul ei natural" Rusia și a continuat prin medierea în 1756 a unei alianțe cu vechiul dușman al Austriei, Franța. Inițiativa a fost atât de surprinzătoare și de neașteptată, încât a ajuns să fie cunoscută drept „Revoluția diplomatică" (vezi pagina 90).

În martie 1756 Rusia a început să pună la cale un război împotriva Prusiei, care urma să fie purtat cu sprijin austriac și eventual francez. S-a trecut la mobilizarea unei armate de 330 000 de oameni, deși procesul a fost extrem de lent și anevoios. Austriecii, ale căror efective erau de aproximativ 180 000 de oameni, au declanșat la rândul lor mobilizarea. La sfârșitul lui august, confruntat cu prezența de-a lungul granițelor sale a trupelor rusești și austriece, Frederic al II-lea a efectuat o lovitură de întâmpinare și a invadat Saxonia. Forțele saxone s-au predat la fel de repede cum fuseseră înconjurate, în timp ce August al III-lea s-a refugiat la loc sigur în Polonia. Aceste evenimente au activat alianța austro-franceză și au determinat Franța să se implice în războiul împotriva Prusiei. Prin chiar propriile acțiuni, Frederic provocase încheierea procesului de coalizare europeană împotriva sa. Războiul de șapte ani începuse.

8. Războiul de șapte ani, 1756-1763

În februarie 1757 Rusia și Austria au încheiat o alianță ofensivă împotriva Prusiei. În mai a fost semnată o alianță similară între Austria și Franța. Cu toate acestea, nu a existat nici un tratat asemănător între Franța și Rusia. Cele două erau legate una de alta doar prin intermediul aliaților cu Austria, iar dușmănia inițială dintre ele – niciodată suprimată definitiv – a răbufnit de câteva ori pe durata celor șase ani, prejudiciind întregul efort de război al aliaților. Obiectivele acestor aliați difereau de la caz la caz – Austria spera să recupereze Silezia, pe când Rusia năzuia să obțină noi teritorii și o influență sporită în regiunea Mării Baltice. Franța era mai preocupată de victoria în conflictul colonial pe care-l avea cu Anglia și a jucat un rol direct minor în bătălia dusă în Europa după 1758, când s-a lămurit că Prusia nu avea să fie înfrântă rapid sau cu ușurință. Împărăteasa Elisabeta, a cărei sănătate se deteriora de la o zi la alta, a ajuns să fie obsedată de dorința de a pune mâna pe Prusia de Răsărit, pe care plănuia fie s-o anexeze, fie s-o ofere în contrapartidă pentru o parte din Polonia. În 1761 atât Franța, cât și Austria voiau să pună capăt războiului, însă Elisabeta a insistat ca el să continue până la înfrângerea Prusiei.

Frederic, a cărui poziție a sfârșit prin a fi disperată, în ciuda strălucitelor sale calități de comandant de oști, a fost salvat de la dezastrul total de moartea Elisabetei la începutul lui 1762. Succesorul ei, Petru al III-lea, s-a dovedit a fi prusofil. El a semnat imediat un tratat de pace cu eroul lui, Frederic, după care a pus bazele unei alianțe ruso-prusace. Șase luni mai târziu, în momentul urcării pe tron, Ecaterina a II-la a refuzat să ratifice alianța cu Prusia, însă a acceptat să rămână neutră în acel război care într-un târziu a luat sfârșit în 1763.

9. Polonia

O problemă minoră, pe care Ecaterina a moștenit-o de la predecesorii ei, a reprezentat-o fieful polonez al Kurlandei. Contele Biron, care fusese favoritul împărătesei Anna și căruia îi fusese dăruit ducatul

Kurlandei de către August al III-lea în 1733, ajunsese în cele din urmă regentul micuțului Ivan al VI-lea. După lovitura de stat care o adusese la tron pe Elisabeta, Biron fusese exilat în Siberia în 1741. În 1758 Elisabeta sprijinise o încercare a lui August în calitatea lui de suzeran al Kurlandei de a transfera fieful în proprietatea fiului său Carol. Una dintre primele măsuri ale lui Petru al III-lea în 1762 fusese să-i retragă sprijinul lui Carol, considerându-l un proprietar saxon – și prin urmare antiprusac – al ducatului. Biron fusese rechemat din exil. Cu toate acestea, el nu fusese repus în posesia Kurlandei, ci fusese obligat să renunțe la pretenții, fiind înlocuit de către unul dintre membrii propriei familii germane a lui Petru. La câteva zile după urcarea la tron, Ecaterina îi ordonase trimisului ei în Kurlanda să sprijine reinstalarea lui Biron, care se învoise „să fie atent la solicitările rușilor". Încă înainte de primăvara lui 1763 trupele rusești îl izgoniseră pe Carol din Kurlanda care, deși rămăsese un fief polonez cu numele, se transformase de fapt într-un protectorat al Rusiei situat pe țărmul Mării Baltice.

La sfârșitul lui 1763 vizita unui emisar otoman în Prusia a alarmat-o pe Ecaterina. S-a pus problema unei eventuale alianțe otomano-prusace. Ecaterina s-a convins de oportunitatea unui *rapprochement* rapid în relațiile cu Frederic, cu atât mai mult cu cât și August al III-lea și moștenitorul lui au murit înainte de sfârșitul anului. În acest fel se punea delicata chestiune a unui nou rege pentru Polonia. Pentru rezolvarea ei, conflictul dintre Rusia și Prusia a fost aplanat în 1764 prin încheierea unei alianțe defensive (vezi pagina 69). În aceste condiții se netezea drumul expansiunii lor teritoriale comune, alături de Austria, în vederea ulterioarelor împărțiri ale Poloniei.

10. Recapitulare

Prima jumătate a secolului al XVIII-lea a reprezentat o perioadă cu bune și cu rele pentru cele trei puteri. Pentru Rusia ea a însemnat o epocă a expansiunii. Au existat pe de o parte câștigurile teritoriale din nord, în detrimentul Suediei, pe care le-au obținut de-a lungul țărmului Mării Baltice Petru cel Mare și Elisabeta, iar pe de altă parte fun-

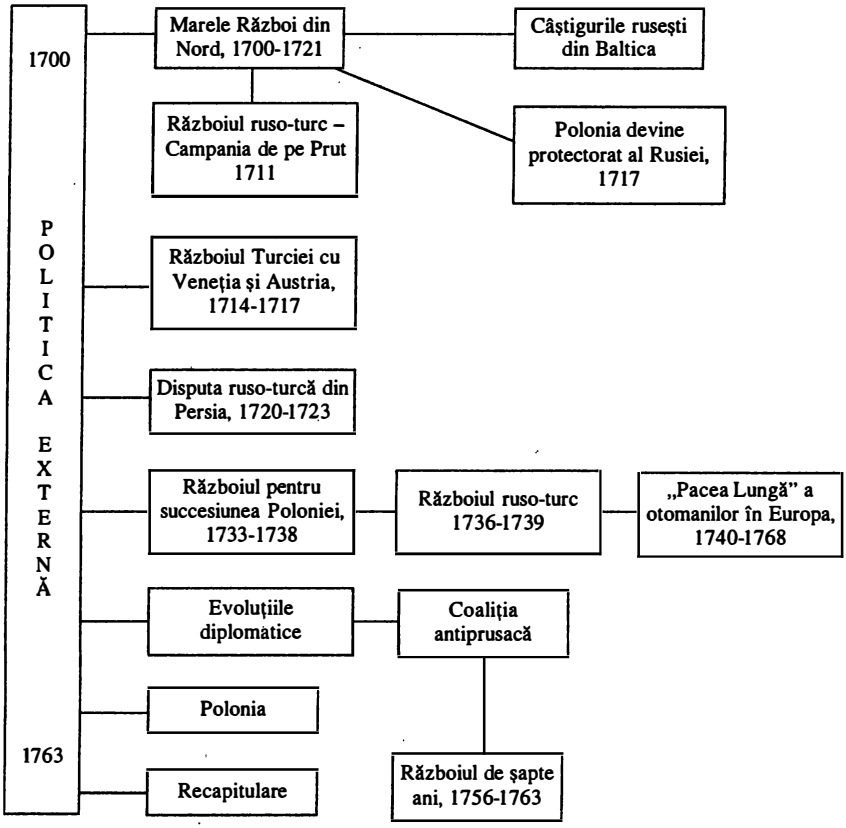

Rezumat – „Rusia, Polonia și Imperiul otoman, 1700-1763: politica externă".

dațiile noului oraș Sankt Petersburg, „fereastra spre apus" a Rusiei. În sud, cuceririle smulse Imperiului otoman au mai apropiat Rusia cu un pas de Marea Neagră. Granița ei vestică fusese asigurată prin transformarea Poloniei într-un stat protejat pentru a forma o zonă-tampon extrem de utilă împotriva restului Europei. La jumătatea secolului, Rusia devenise fără putință de tăgadă una dintre Marile Puteri.

Pe măsură ce puterea Rusiei și prestigiul ei internațional au crescut, cele ale Poloniei și Imperiului otoman au pornit pe o pantă descen-

dentă. Sub August al II-lea și August al III-lea capacitatea Poloniei de a desfășura acțiuni independente în afacerile externe a fost redusă treptat, în paralel cu influența rusească din ce în ce mai mare pe care a trebuit s-o accepte. În cea mai mare parte a timpului rolul ei a fost eminamente pasiv. Importanța ei a fost minoră sau chiar inexistentă pe durata Războiului pentru succesiunea Poloniei, țara devenind pur și simplu o victimă disputată de către ceilalți. Cât despre Imperiul otoman, după războaiele dezastruoase purtate împotriva Austriei și Rusiei în prima parte a secolului, acesta și-a revenit ușor o dată cu Tratatul de la Belgrad din 1739 și s-a cantonat apoi într-o perioadă de douăzeci de ani de pace. Această tactică s-a dovedit o armă cu două tăișuri. Când războiul împotriva Rusiei a reînceput în 1768, otomanii nu erau absolut deloc pregătiți să-i facă față.

***Să luăm notițe despre** „Rusia, Polonia și Imperiul otoman, 1700-1763: politica externă"*

Acest capitol urmărește relațiile dintre cele trei țări de la începutul secolului până în 1763. În timp ce luați notițe, probabil că vă va fi de folos să întocmiți un grafic care să cuprindă numele și datele principalelor evenimente consemnate. Aranjați informațiile pe trei coloane, câte una pentru fiecare dintre cele trei puteri. Calculați-vă spațiul în așa fel încât să aveți loc pentru întregul secol al XVIII-lea. În acest fel veți putea adăuga noi informații pe măsură ce veți parcurge restul cărții, având totodată la dispoziție un rezumat comparat al evenimentelor.

Este posibil ca, atunci când veți lua notițe, să vă ajute urmărirea subtitlurilor capitolului.

CAPITOLUL 5

Diplomația în secolul al XVIII-lea

Modificările survenite în organizarea și conducerea afacerilor diplomatice în Europa au avut un efect profund asupra relațiilor internaționale din secolul al XVIII-lea.

1. Organizarea diplomatică

La începutul secolului al XVIII-lea temeliile diplomației moderne fuseseră deja ridicate în Europa. Trimișii speciali și ambasadorii extraordinari fuseseră plimbați dintotdeauna dintr-o țară în alta fie pentru a anunța o veste însemnată (moartea unui rege, de pildă), fie pentru a purta negocieri legate de declanșarea unui război sau de încheierea unei păci. Prin însăși natura lor, aceste misiuni erau ocazionale și temporare. Cu toate acestea, începând cu secolul al XV-lea, Veneția și celelalte orașe-state din Italia s-au decis să mențină reprezentanți în alte state europene din Apus, conferindu-le un regim mai mult sau mai puțin permanent. La începutul secolului al XVI-lea așa-numiții *baili* venețieni puteau fi găsiți la distanțe mari de casă, ca de exemplu la Istanbul, cu toate că acolo funcția lor era în egală măsură diplomatică și comercială. În cursul secolului al XVI-lea contactele diplomatice europene au continuat să crească sub aspectul numărului și al anvergurii. Trimișii purtau de obicei o corespondență regulată și extinsă cu propriile guverne, iar depeșele și rapoartele lor, păstrate cu grijă în arhivele oficiale, reprezintă o importantă sursă de informație pentru istorici.

În orice caz, la început acreditările diplomatice nu au fost neapărat făcute pe bază de reciprocitate. Regele francez Ludovic al XIV-lea a fost

inițiatorul practicii ritmice a schimbului de rezidenți diplomatici permanenți între curtea sa și curțile altor țări. O serie de alți suverani europeni i-au urmat rapid exemplul. Această practică s-a răspândit apoi și în estul Europei. În 1702 existau doar patru diplomați străini rezidenți în Rusia. În 1719 numărul lor a crescut la unsprezece. În 1699 nu existase nici un reprezentant permanent al Rusiei care să fi fost trimis la vreuna dintre curțile europene. În 1721 existau deja douăzeci și unu. Cu toate acestea, Imperiul otoman a ținut să se delimiteze de tendința generală; abia în 1793 sultanul a înființat ambasade permanente peste hotare, chiar dacă la Înalta Poartă (guvernul otoman) fuseseră acreditați de mult reprezentanți englezi, olandezi, francezi, austrieci, ruși și chiar venețieni. Existau și alte țări a căror reprezentare diplomatică în afara hotarelor era foarte limitată. Una dintre ele era Polonia de sub cârmuirea saxonă din prima parte a secolului al XVIII-lea. În cei treizeci și șase de ani ai domniei sale, August al II-lea a înființat doar treizeci și opt de misiuni diplomatice în numele Poloniei, și puțini au fost reprezentanții străini care au vizitat vreodată Varșovia, imensa majoritate ducându-se la Dresda, care era capitala Saxoniei.

Politica externă a devenit din ce în ce mai dependentă de o rețea de ambasade permanente, care au făcut ca statele să păstreze o legătură mult mai apropiată unul cu celălalt ca până atunci. Aceste ambasade purtau negocierile diplomatice, dar se ocupau și de o mulțime de alte activități. În aceeași perioadă au început să se pună bazele sistemului de stat modern. Întrucât metodele franceze fuseseră cele care dăduseră noua linie, franceza a ajuns să înlocuiască treptat latina ca limbă oficială. Toate tratatele importante de după Utrecht (1713) au fost redactate în franceză. Majoritatea diplomaților foloseau tot limba franceză când comunicau cu guvernele proprii, deși Ecaterina cea Mare a dat dispoziții speciale ca mesajele trimise de reprezentanții ei peste hotare să fie scrise în rusă.

a) Imunitatea

Chiar și înainte de sfârșitul secolului al XVII-lea, exista obiceiul ca diplomaților, familiilor acestora și celor care aveau grijă de ei să li se

acorde o protecție specială din partea guvernului țării în care erau acreditați. Era o modalitate de asigurare a unor relații bune și permanente între state, de furnizare a unui canal de comunicare disponibil oricând și de reducere a probabilității neînțelegerilor sau fricțiunilor. Această regulă îndeobște acceptată avea însă și excepții. Pe teritoriul Imperiului otoman, ambasadorii străini riscau să fie capturați și întemnițați în Închisoarea celor Șapte Turnuri din Istanbul, semn că Poarta declarase război împotriva țărilor pe care le reprezentau respectivii. Acest lucru i s-a întâmplat în 1768 ambasadorului rus chiar înainte de începerea Războiului ruso-turc. Cu câțiva ani în urmă, în 1733, ambasadorul francez la Varșovia fusese închis în castelul din Danzig vreme de trei ani. Oricum, despre el se putea spune că renunțase singur la imunitatea diplomatică, dat fiind că fusese implicat într-o serie de activități dubioase pentru a-l sprijini pe candidatul francez în cursa electorală regală din Polonia. La rândul lor, și ambasadorii străini acreditați în Rusia au fost puși uneori în dificultate, în timp ce omologii lor ruși preferau frecvent, chiar și în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, să folosească forța în locul diplomației. Activitățile lui Repnin și ale succesorilor lui din Polonia pe durata împărțirilor constituie o primă exemplificare a acestei afirmații (vezi pagina 101).

b) Spionajul politic

Era foarte important ca informațiile să fie schimbate rapid și în secret între ambasador și guvernul lui, numai că acest lucru nu era întotdeauna ușor de îndeplinit. Modalitatea cea mai sigură era trimiterea documentelor prin curieri speciali, care se bucurau și ei de imunitate diplomatică, dar erau costisitori. Mai ieftină era folosirea serviciilor poștale obișnuite, însă această cale nu era doar mult mai lentă, ci și mult mai periculoasă. Corespondența expediată acasă de ambasadorul francez la Varșovia a fost capturată și citită personal de către omologul lui prusac în 1758. A fost un caz excepțional și șocant, care a scos în evidență necesitatea folosirii mesajelor codate, precauție pe care cele mai multe dintre ambasade începuseră deja să o ia. Cu peste douăzeci de ani mai

devreme, Sir Edward Finch, trimis de englezi ca ambasador în Polonia între 1725-1726 ca să-i ajute pe protestanții din Thorn (vezi pagina 96), s-a folosit de un cifru de substituire aleatorie dintre cele mai simple ca să transmită la Londra câte griji avea pe cap, una dintre ele fiind faptul că autoritățile poloneze îi postaseră un soldat din regimentul de gardă în fața ușii. Multe state (îndeosebi Anglia, Franța și Austria) au păstrat pe schemă așa-numitele *cabinets noirs*, adică departamente guvernamentale oficiale, create tocmai în scopul interceptării și copierii mesajelor trimise și primite de către diplomații străini.

Pe lângă acest serviciu oficial de culegere a informațiilor, existau numeroase prilejuri pentru activități nu tocmai onorabile. De multe ori diplomații și servitorii lor erau corupți, iar câteodată puteau vinde secrete de stat în schimbul unor sume de bani. Thugut, reprezentantul Austriei la Istanbul între 1769 și 1775, era agent în solda Franței. Pe durata celor șase ani de serviciu el a transmis cu regularitate informații confidențiale corespondentului său francez din oraș. (Deși activitățile lui au ajuns să fie cunoscute de toată lumea, ele nu l-au împiedicat mai târziu să devină ministrul austriac al afacerilor externe și nu au stârnit nici un comentariu defavorabil printre contemporani – ba dimpotrivă.) Cu toate că importanța spionajului politic nu trebuie exagerată, este vorba de un element semnificativ în conducerea relațiilor internaționale. Se pare că țările care s-au dovedit cele mai active în domeniu au fost Franța și Austria. Exact în perioada când Thugut activa ca agent francez la Istanbul, întreaga corespondență a ambasadorului englez în același oraș era copiată de către un servitor și trimisă ambasadorului francez, în vreme ce – simultan – ambasadorul francez la Viena primea informații confidențiale despre intențiile austriecilor de la un alt agent. Diplomatul englez de la Viena a trebuit să se plângă că primea doar copiile prelucrate de acel *cabinet noir* după mesajele guvernului său, în timp ce originalele îi erau expediate cancelarului austriac Kaunitz! Cel mai serios caz de spionaj politic din secolul al XVIII-lea, dacă judecăm în funcție de repercusiuni, a fost divulgarea documentelor guvernului Saxoniei în folosul Prusiei, întreprinsă de un funcționar venal în 1756. Această dezvăluire a unor secrete de stat a fost unul dintre factorii care au contribuit la decizia lui Frederic al II-lea de a invada Saxonia în același an.

c) Diplomația secretă

Diplomația secretă la cel mai înalt nivel a devenit o trăsătură caracteristică a afacerilor externe cu începere de la jumătatea secolului al XVIII-lea. Precedentul a fost creat în Franța, unde regele Ludovic al XV-lea a emis așa-numitul *secret du roi* (secretul regelui), care îi ocolea atât pe miniștri, cât și canalele oficiale. Într-o tentativă de a determina nominalizarea vărului său, prințul de Conti, în postura de candidat la tronul Poloniei, Ludovic i-a instruit pe agenții francezi să lucreze în secret în acest scop. În 1752, acționând la porunca regelui, ambasadorul francez la Varșovia a devenit centrul unui păienjeniș de intrigi tainice menite să reconstruiască „bariera" care exista în secolul al XVII-lea și era compusă din Suedia, Polonia și Imperiul otoman, în scopul temperării expansiunii rusești și al îngrădirii Austriei.

d) Instruirea

Doar statele importante aveau dreptul de a face schimb de ambasadori (nobili), sau de trimiși, miniștri și miniștri-plenipotențiari de rang relativ inferior (nenobili). Statele mai puțin însemnate trebuiau să se limiteze la rezidenți și secretari. Au fost efectuate câteva încercări de instruire a unui număr de tineri pentru serviciul diplomatic. Petru cel Mare (în timpul Marelui Război din Nord) și Ecaterina a II-a în 1779 au experimentat un fel de proiect de ucenicie diplomatică în Rusia, în timp ce un alt model oarecum asemănător a fost introdus în 1712 în Franța. În aceste structuri tinerilor li se cerea să studieze documente legate de tot felul de negocieri trecute, în speranța că în urma acestui studiu ei vor deprinde principiile diplomației. Însă diplomații propriuzișinu aveau parte de obicei de nici o instruire. Chiar dacă s-ar fi bucurat de așa ceva, valoarea practică a unei asemenea instruiri ar fi fost foarte scăzută, în condițiile în care nu exista o structură a carierei, iar posibilitățile de avansare erau extrem de limitate. Toate posturile de vârf le erau rezervate automat aristocraților bogați, a căror instruire ca ambasadori potențiali se reducea la o primă numire ca secretar în serviciul unui diplomat cu vechi state de serviciu și cu o experiență rezonabilă în domeniu, acreditat într-unul dintre orașele importante.

În secolul al XVIII-lea tradiția potrivit căreia diplomații trebuiau să fie plătiți de statul unde erau acreditați se destrămase (excepție făcând Imperiul otoman, care respecta încă, uneori, vechile obiceiuri). În schimb, salariile diplomaților au devenit răspunderea statului pe care-l reprezentau. Ambasadorii trebuiau să fie înstăriți, fiindcă dincolo de salariu li se cerea să cheltuiască sume importante de bani din buzunarul propriu în serviciul guvernului și pentru păstrarea prestigiului național. În Polonia anilor 1760, diplomații ruși și de alte naționalități cheltuiau o groază de bani, în mare parte ai lor, ca să organizeze facțiuni politice rivale în sânul *szlachtei*. Uneori apăreau complicații în clipa când ambasadorul rămânea fără bani; ambasadorul englez s-a trezit blocat în Polonia după cea de-a treia împărțire (1795) fiindcă guvernul nu s-a arătat dispus să-i deconteze cheltuielile (vezi pagina 151). Din perspectiva secolului al XVIII-lea, pentru un ambasador diplomația însemna în principal știința de a-ți reprezenta suveranul în fața unui alt suveran cât mai elegant cu putință. Pentru aceasta era suficient să fii un aristocrat cu dare de mână, care, întâlnind pe cine trebuia pe scara socială, putea să-și facă relații și eventual să cearnă din bârfele auzite câteva informații utile pe care să le trimită în țară. Altceva nu li se prea cerea diplomaților, întrucât negocierea propriu-zisă, detaliile acordurilor și toate celelalte cădeau în sarcina membrilor anturajului lor imediat, care adeseori număra o sută de oameni sau chiar mai mult pentru fiecare ambasador.

Cu toate acestea, exista o îndatorire importantă pe care ambasadorul era chemat s-o îndeplinească, și anume stabilirea și menținerea priorității diplomatice a statului pe care-l reprezenta, sau, altfel spus, poziția sa în cadrul comunității internaționale. Fiecare ambasador trebuia să se asigure că suveranului său nu i se arăta nici cea mai mică urmă de lipsă de respect și că nu se încălca sub nici o formă importanța pe care o pretinsese și de care se bucura reprezentantul lui. Au fost publicate – și citite de multă lume – numeroase cărți de protocol, întrucât „chestiunile de onoare, de rang și de întâietate sunt cele mai delicate aspecte ale vieții politice". Asumarea titlului de rege *în* Prusia (iar mai târziu de rege *al* Prusiei) de către Frederic I în 1701, precum și a celui de împărat al Rusiei de către Petru cel Mare în 1721, au bul-

versat ordinea stabilită și au reprezentat ofense grave la adresa altor state. Cu timpul, disputele din secolul al XVIII-lea referitoare la întâietate au scăzut ca număr și amploare, deși deliciile protocolului au continuat să-i preocupe pe diplomații de toate rangurile până la sfârșitul secolului.

e) Birourile pentru afacerile externe

Pe la 1700 majoritatea statelor începeau să-și organizeze un fel de „birou pentru afacerile externe" centralizat, împărțit într-o serie de departamente și aflat sub conducerea unui ministru de prim rang, care avea adeseori puteri substanțiale. Și de data asta tonul l-au dat francezii, în ultimii ani de domnie ai lui Ludovic al XIV-lea. În primii ani ai secolului al XVIII-lea, activitatea deja eficientului Birou Francez pentru Afacerile Externe cunoștea o mare diversificare și era extrem de elaborată. S-a trecut la înființarea unor departamente specializate: la început o nouă arhivă oficială și un birou de presă, pe urmă secții însărcinate cu păstrarea celei mai reușite colecții de hărți din Europa, care trebuiau totodată să se ocupe de mesajele venite de afară, să supervizeze chestiunile financiare și să rezolve toate problemele diplomatice curente. Evoluțiilor din Franța le-au corespuns cele din Rusia, unde așa-numitul *Posolskâi Prikaz* din 1705 era unul dintre cele mai mari birouri pentru afaceri externe din Europa, având angajați nu mai puțin de patruzeci de traducători. El a fost înlocuit în 1719 de Colegiul pentru Afacerile Externe, care, spre deosebire de omologul său francez, a reușit să se scuture de celelalte răspunderi administrative și fiscale care îi îngreunau activitatea, ocupându-se exclusiv de afacerile externe.

Deși nici un alt birou pentru afacerile externe nu s-a extins atât de repede ca acestea două, în aproape toate capitalele europene demersurile de conducere a politicii externe au devenit din ce în ce mai complexe și costisitoare, pe măsură ce au crescut numărul diplomaților și gama activităților desfășurate. La sfârșitul secolului al XVIII-lea, serviciile diplomatice europene ajunseseră niște instituții eficiente, omogene și controlate efectiv de guvernele statelor cărora le aparțineau. În orice caz, în mâinile oficialilor din birourile pentru afacerile externe

rămăsese doar transpunerea în practică a politicii externe. Formularea propriu-zisă a acelei politici îi revenea în mod normal suveranului, care putea să țină sau nu cont de sugestiile miniștrilor, ba mai mult, era liber să refuze pur și simplu să-i consulte. Majoritatea suveranilor înclinau să fie de acord cu Ecaterina a II-a, care declarase că elaborarea politicii externe era adevăratul *métier du roi.*

2. *Raison d'état*

În secolul al XVIII-lea am asistat la o schimbare a motivelor care au determinat politica externă a conducătorilor europeni. În secolele al XVI-lea și al XVII-lea chestiunile cele mai însemnate fuseseră cele dinastice. În secolul al XVIII-lea religia nu a jucat un rol important în stabilirea politicii internaționale dintre principalele puteri. Cu toate acestea, ea a fost folosită uneori cu scop propagandistic, așa cum s-a întâmplat în Polonia, unde s-a încercat justificarea agresiunii întreprinse de Rusia și Prusia ca formă de susținere a „Disidenților" în evenimentele ce au precedat prima împărțire (vezi pagina 96). Problemele dinastice – care figurau la loc de cinste în războaiele spaniole, austriece și poloneze de succesiune – au continuat să fie importante în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, însă însemnătatea lor a scăzut pe măsură ce au fost găsite alte motive care să explice expansiunea teritorială.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea relațiile internaționale erau condiționate de doctrina conceptului de *raison d'état* (rațiunea de stat). Cu alte cuvinte, era vorba de un argument potrivit căruia nevoile statului dictau acțiunile politice ale conducătorilor săi. A face tot ce era necesar pentru promovarea interesului de stat era linia de acțiune adecvată a oricărui cârmuitor. O dată ce a fost acceptată de toată lumea, această idee a dus la apariția unui sistem de stat concurențial în Europa. Într-o perioadă când statele erau evaluate cantitativ, în funcție de suprafață și populație, lupta pentru supremație a însemnat inevitabil punerea unui accent hotărât pe forța militară. Existența unei armate permanente mari și capabile să repurteze victorii a devenit cea mai sigură

armă diplomatică, deoarece, așa cum spunea Frederic al II-lea, „până la urmă totul depinde de putere", iar „negocierile fără arme înseamnă tot atât de puțin ca o partitură muzicală fără instrumente". Forța era echivalentă cu dreptul, în timp ce conducătorii încercau să-și lărgească teritoriile aflate în stăpânire și să-și mărească numărul de supuși, care le rândul lor furnizau resurse sporite pentru întreținerea unei armate mai numeroase și pentru dobândirea unor noi teritorii. Temelia relațiilor internaționale din secolul al XVIII-lea a reprezentat-o ideea de expansiune – statele mici n-aveau decât să fie fericite, căci tot sărace rămâneau; statele sărace erau inevitabil slabe, iar statele slabe incapabile să supraviețuiască. Corolarul acestei teze era că asemenea state nici nu meritau supraviețuirea.

Practicantul *par excellence* al doctrinei *raison d'état* a fost Frederic al II-lea al Prusiei. Când acesta a invadat Silezia în decembrie 1740, n-a fost vorba doar de un act neprovocat de agresiune, ci și de o încălcare directă a modului în care el însuși se angajase să respecte Pragmatica Sancțiune, care garanta preluarea pașnică de către Maria Tereza a teritoriilor habsburgice – cu atât mai mult cu cât, în repetate rânduri, Frederic o asigurase pe noua împărătească că era decis să-și respecte angajamentul. Cu doar cinci luni mai devreme el își publicase propriul pamflet intitulat *Anti-Machiavelli*, în care denunțase vehement teoriile politice ale lui Machiavelli, care punea binele statului înaintea a orice altceva. Atacul lui asupra Sileziei a reprezentat o negare completă a atitudinii morale pe care o adoptase anterior. În doar câteva luni Frederic devenise cel mai machiavelic dintre toți monarhii secolului al XVIII-lea, îngăduindu-și să scrie negru pe alb următoarele:

1 Există un singur bine, acela al statului însuși... Dacă avem ceva de câștigat fiind cinstiți, vom fi cinstiți, dacă va trebui să înșelăm, vom trage pe sfoară...

Celebrul istoric de secol al XIX-lea Macaulay a descris în termeni vitriolanți „rapacitatea egoistă a regelui Prusiei" când a capturat Silezia, care până la urmă „a îndemnat pe toată lumea să pună mâna pe

arme. Pe umerii lui Frederic stă povara tot acelui sânge care a fost vărsat..." Mulți istorici moderni consideră că invadarea Sileziei de către Frederic a fost punctul de cotitură a relațiilor internaționale din secolul al XVIII-lea. Indiferent dacă evenimentul a determinat sau nu „o nouă eră a imoralității internaționale", așa cum a susținut un istoric, e limpede că el a provocat o distanțare de ordinea firesc acceptată a obligațiilor înscrise în tratate și a creat un precedent în materie de expansiune teritorială, pe care l-au putut exploata și alții mai târziu. Pierderea Sileziei avea să influențeze politica externă a Austriei pe o perioadă îndelungată. Când au trebuit abandonate toate speranțele de recuperare a Sileziei, Iosif al II-lea s-a orientat spre alte zone în compensație: Polonia, Imperiul otoman și Bucovina (vezi pagina 188).

În cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea politica externă a tuturor statelor importante și a multora dintre cele neînsemnate s-a concentrat pe dobândirea de noi teritorii și pe negocierea pașnică sau, la nevoie, prin forță acolo unde cea dintâi dădea greș. În statele care nu s-au conformat acestei linii de acțiune a existat adeseori o politică internă descrisă prin termenul „stagnantă", ceea ce însemna că – dintr-un motiv sau altul – inovațiile erau inacceptabile. Statele din această categorie, cum ar fi Polonia și Imperiul otoman, au avut tendința de a rămâne în urmă în caruselul jocurilor de putere, întrucât politica internă inactivă s-a reflectat, pare-se, într-o politică externă lipsită de agresivitate. Forța militară depindea de cea economică. Aceasta din urmă era la rândul ei dependentă de modul în care erau exploatate resursele statului de către conducător. „Un guvern bine condus trebuie să aibă un sistem la fel de coerent ca o sistemă filozofică... pentru consolidarea statului și creșterea puterii sale."

3. Echilibrul de forțe

A existat un element restrictiv care a făcut ca violența să nu devină singurul mijloc de comunicare internațională și acest element a fost conceptul de echilibru de forțe. Ideea nu era nouă; ea a apărut pentru prima dată la finele secolului al XV-lea, când a fost folosită pentru ca

Veneția să fie împiedicată să domine toate celelalte orașe-state. În secolele al XVI-lea și al XVII-lea „echilibrul de forțe" fusese legat de luptele pe arii restrânse tot din Italia, precum și din regiunea baltică și Germania. În secolul al XVIII-lea diferența era că respectivul concept a ajuns să aibă o aplicabilitate mult mai mare, vizând întreaga Europă.

Tratatul de la Utrecht (1713) și-a declarat intenția „de a confirma pacea și liniștea din lumea creștină printr-o răspândire echitabilă a puterii (care este temelia optimă și cea mai sigură a prieteniei reciproce și a înțelegerilor de durată în toate privințele)". Menționarea unei „balanțe a puterii" sau a unui echilibru de forțe însemna că nici un stat și nici o alianță de state nu aveau voie să devină prea puternice și prin asta să pericliteze pacea Europei. Dacă totuși ar fi avut loc asemenea situații, atunci celelalte state trebuiau să strângă rândurile și să-i micșoreze puterea celui în cauză.

Acest lucru nu a fost atât de simplu pe cât părea. Anterior, în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, echilibrul trebuise menținut doar între două elemente principale – Franța și Habsburgii. Statele mici susținuseră una sau alta dintre tabere într-un tipar schimbător al alianțelor. La începutul secolului al XVIII-lea echilibrul continua să opună Franța (susținută de Spania Bourbonilor și de unele state germane) Habsburgilor austrieci (sprijiniți de obicei de Anglia și de Provinciile Unite). După 1713 nici un stat nu a mai dominat Europa apuseană așa cum o făcuse Franța sub Ludovic al XIV-lea, fapt care a permis ca situația politică să fie mai lipsită de convulsii. Câteva evenimente diplomatice – alianța anglo-franceză din 1717 și acordul austro-spaniol din 1725 – au arătat că vechiul model nu era de neclintit, iar ieșirea în arenă a unor noi elemente ale jocurilor de putere (îndeosebi Rusia și Polonia) a început să perturbe politicile tradiționale. În 1756 ordinea stabilită a fost pulverizată de „Revoluția diplomatică" (vezi pagina 90).

La jumătatea secolului al XVIII-lea existau cinci puteri principale – Franța, Austria, Anglia, Rusia și Prusia – ale căror forțe erau considerate sensibil egale după 1763. Orice cucerire a unuia dintre aceste cinci state provoca griji în rândul celorlalte patru, care invocau

„echilibrul de forțe" pentru a justifica expansiunea teritorială așa cum a fost ea practicată în împărțirile Poloniei între Austria, Rusia și Prusia în perioada dintre 1772 și 1795 (vezi Capitolele 6, 7 și 8).

4. „Diplomația de împărțire"

Termenul „diplomație de împărțire", așa cum a ajuns să fie cunoscut și vehiculat, însemna că, în cazul în care un stat nu putea fi împiedicat să cucerească teritorii de la un vecin mai slab, celelalte state învecinate aveau dreptul la achiziții asemănătoare pentru menținerea echilibrului de forțe existent. Cea mai ieftină și mai ușoară modalitate de a face așa ceva nu era declanșarea unui război împotriva unui egal în scopul obținerii unei părți din pradă, ci – pe baza unui acord anterior – dezmembrarea comună a trupului unui vecin mai slab și incapabil să opună rezistență. „Această luptă pentru echilibrul de forțe este, de fapt, o bătălie pentru putere", așa cum a scris în 1750 autorul *Stării politice a Europei.*

Întregului proces de împărțire i s-a conferit o falsă moralitate prin recurgerea la tratate de cesiune, permițându-se totodată împăcarea conștiințelor fragile ale unor monarhi ca de pildă Maria-Tereza. Astfel, ea a fost în stare să anunțe: „Nu mă opun reglementării acestor chestiuni prin negocieri, cu condiția să nu se treacă la forța armelor". La sfârșitul secolului al XVIII-lea teoreticienii politici susțineau că un stat putea fi obligat cu drept temei de către celelalte state să-și sacrifice anumite teritorii care îi aparțineau de fapt și de drept în interesul binelui comun. Prin extindere, argumentul era folosit pentru apărarea diplomației de împărțire, pe motiv că binele comun însemna menținerea păcii prin păstrarea echilibrului de forțe.

Au existat și critici la adresa ideii că echilibrul de forțe ar fi fost singurul element capabil să conserve pacea. Majoritatea celor care au susținut acest punct de vedere critic și-au bazat teoriile pe ideile din secolul al XVI-lea ale lui Grotius și au pledat în favoarea unei federații a statelor europene care să coaguleze în jurul unui „contract social" și să fie controlată de un organism supranațional reprezentativ. Ideile de acest gen au fost duse mai departe, iar la sfârșitul secolului

al XVIII-lea s-au făcut propuneri pentru alegerea unui Senat European care să arbitreze disputele dintre state. Însă propunerile nu s-au concretizat, fiindcă până la urmă părerea generală a fost că modalitatea cea mai bună de menținere a păcii în Europa era asigurarea echilibrului de forțe.

Diplomația de împărțire a fost asociată uneori cu așa-numita „diplomație de arhivă". Prin aceasta se înțelegea folosirea unor revendicări dubioase ale unor drepturi vechi asupra teritoriului pe care avea de gând să-l captureze un stat sau altul în scopul legitimării acțiunilor militare – de exemplu, pretențiile Rusiei față de Rusia Kieveană, ale Austriei față de Spisz și Galiția și ale Prusiei față de Silezia. Cel puțin Frederic al II-lea a fost un trișor care a avut dramul de onestitate necesar pentru a recunoaște deschis că revendicările formulate de Prusia în legătură cu Silezia nu aveau mare importanță și nu justificau în nici un fel invazia.

Precedentul creat de prima împărțire a Poloniei a făcut ca dobândirile unilaterale de teritorii (indiferent cum ar fi fost realizate) să fie din ce în ce mai greu posibile după 1773. Tentativele lui Iosif al II-lea de cucerire a Bavariei, atât prin Războiul bavarez de succesiune (1777-1778), cât și prin negocierile purtate șase ani mai târziu, în care regele a oferit Țările De Jos în contrapartidă pentru Bavaria, au întâmpinat o opoziție puternică din partea lui Frederic al II-lea. Această ostilitate prusacă exprima reticența marilor puteri față de varianta că una dintre ele ar fi putut obține câștiguri unilaterale substanțiale, perturbând astfel un echilibru de forțe și așa fragil.

Situația era diferită doar în Balcani și în regiunea Mării Negre, unde puterea din ce în ce mai mare a Rusiei și declinul Imperiului otoman după Tratatul de la Kuciuk-Kainargi (1774) i-au permis Ecaterinei o libertate de acțiune considerabilă (vezi pagina 188). Anexarea Crimeii din 1783 a reprezentat pentru Rusia un câștig unilateral decisiv și ar fi putut fi împiedicată doar prin acțiunea concertată a celorlalte mari puteri. Date fiind animozitățile care existau pe atunci între puterile respective, acest lucru nu s-a întâmplat.

5. „Revoluția diplomatică"

Alianța neașteptată din 1765 dintre doi dușmani tradiționali, Austria și Franța, a șocat restul Europei. Era vorba de o abandonare totală a modelului stabilit al alianțelor diplomatice, care a produs o mirare atât de profundă, încât a fost numită „Revoluția diplomatică". Ea a apărut pe de o parte din cauza tensiunilor crescânde generate de rivalitățile coloniale dintre Anglia și Franța, iar pe de altă parte din pricina urii extreme pe care o simțeau Austria și Rusia față de o Prusie aflată în plină ascensiune. Alianța a fost orchestrată în bună măsură de cancelarul austriac Anton Wenzel Kaunitz. Încă din 1748 acesta îl considera pe Frederic al II-lea „dușmanul cel mai mare, cel mai periculos și cel mai neîmpăcat" al Austriei. Așa stând lucrurile, Prusia și nu Franța trebuia să devină ținta principală a politicii externe a Austriei, având ca prim obiectiv recuperarea Sileziei. Austria era nevoită să caute sprijin împotriva Prusiei apelând la vechiul ei dușman, Franța, și la „aliatul ei firesc", Rusia. Împărăteasa Maria-Tereza a fost de acord cu Kaunitz, „fiindcă sunt din ce în ce mai convinsă că bunăstarea de la mine de acasă depinde de recăpătarea Sileziei".

Austria a beneficiat în mod special de pe urma acestei noi alianțe care a înlăturat amenințările din partea Franței în Italia și Germania, precum și posibilul pericol reprezentat de îndelungatele relații dintre Franța și vecinul Austriei, Imperiul otoman. Semnarea unei convenții între Anglia și Prusia nu numai că a încurajat Franța să încheie alianța cu Austria, dar în plus a provocat mânia Rusiei. Rezultatul a fost că aceasta din urmă s-a implicat în planurile austiece de atacare a Prusiei. Atacul a fost devansat de invadarea Saxoniei de către Prusia în 1756, ceea ce a însemnat începutul Războiului de șapte ani.

Cele mai importante aspecte ale Revoluției diplomatice au fost încheierea unor dușmănii extrem de îndelungate și distrugerea „Vechiului Sistem", adică a Marii Alianțe antifranceze compuse din Anglia, Austria și Republica Olanda. Revoluția s-a ridicat pe temelia construită deja de Frederic al II-lea în 1740 în vederea luptei pentru putere dintre Austria și Prusia, care și-au disputat totodată și controlul asupra Germaniei, ce avea să dureze mai bine de un secol. În plus, ea

a marcat începutul unei deplasări a accentului politic dinspre țările apusene înspre cele din est. În cele două decenii ulterioare Războiului de șapte ani implicarea Angliei și a Franței în afacerile eruopene s-a diminuat, interesele lor concentrându-se asupra evoluțiilor de pe alte continente. Problemele Europei erau soarta Poloniei, declinul Imperiului otoman, expansiunea Rusiei și dușmănia din ce în ce mai intensă dintre Austria și Prusia.

Revoluția diplomatică s-a dovedit a fi într-un fel o excepție în domeniul relațiilor internaționale. În general, alianțele au continuat să se încheie conform principiului tradițional „dușmanul dușmanului meu îmi e prieten" – ca un exemplu, factorul care a făcut posibilă menținerea „Vechiului Sistem" timp de trei războaie a fost ostilitatea resimțită în comun la adresa Franței. Mulți conducători și miniștrii lor manifestau mefiență față de alianțele formale, fiind convinși, la fel ca Frederic al II-lea bunăoară, că „politica înseamnă să profiți de pe urma evenimentelor favorabile în loc să te pregătești din timp pentru ele... când [poporul nostru] se vede pus în primejdie de către o alianță, datoria noastră este să o distrugem". În politica externă a secolului al XVIII-lea nu era loc pentru idealism – succesul era al celor puternici și fără scrupule. Până și unul dintre cei mai nobili istorici ai anilor 1740 s-a văzut silit să recunoască:

> 1 Statul se cuvine să fie gata oricând, ca un gentilom printre fanfaroni și zurbagii. Așa arată națiunile Europei, astăzi mai mult ca oricând; negocierile sunt doar o luptă continuă între oameni fără principii, neobrăzat de agresivi și în permanență lacomi.

6. Diplomația și Iluminismul

Deloc surprinzător, toți acei *philosophes* ai Iluminismului au criticat practicile diplomatice ale secolului al XVIII-lea, considerându-le egoiste și agresive. În orice caz, conform convingerilor politice iluministe, accentul ar fi trebuit pus pe reforma internă și nu pe politica externă. Acești filosofi credeau că „primatul politicii externe" era un concept

perimat. Nu există dovezi care să ne arate dacă Iluminismul a avut vreun efect semnificativ asupra vreuneia dintre principalele puteri. Oamenii de stat despre care se apreciază că ar fi fost influențați de învățăturile sale au fost puțini, iar modul lor de acțiune a lăsat cu greu să transpară o asemenea influență.

7. Concluzie

Este oare adevărat că relațiile internaționale au fost mai imorale și mai lipsite de scrupule în secolul al XVIII-lea decât anterior? Este oare adevărat că „dreptul internațional a ajuns obiect de batjocură", iar „etica publică a devenit practic inexistentă", așa cum au afirmat unii istorici? Războaiele puteau începe fără nici un fel de declarație oficială – numai că aceasta nu era o noutate. Tratatele puteau fi încălcate, iar obligațiile ignorate – însă mai fuseseră și până atunci. Cât despre diplomația secretă, mituiri și corupție, interceptarea mesajelor, invadarea fără avertisment sau capturarea pământurilor din mâinile celor slabi – nici unul dintre aceste lucruri nu a fost specific secolului al XVIII-lea. Toate existaseră anterior și aveau să existe în continuare ani buni.

Dar atunci de ce are secolul al XVIII-lea reputația de neinvidiat a unei „noi ere de imoralitate internațională"? Să înțelegem oare că elementul care a făcut ca secolul al XVIII-lea să fie diferit de celelalte a fost nu atât *ce anume* s-a înfăptuit, cât *în ce mod* și *de ce*? Expansiunea teritorială a fost însoțită de toate ceremonialurile cuvenite – tratate de cesiune, acorduri oficiale și un proces legislativ corect – abia după ce violența servise la atingerea scopului dorit. Agresiunea nudă a fost îmbrăcată cu o haină legală și a fost făcută acceptabilă. Conducătorii nu au mai luptat deloc pentru un ideal (oricât de prost ales) sau pentru credință și încă și mai rar pentru slava personală. În schimb, s-au bătut pentru putere. Iar ceea ce distinge secolul al XVIII-lea de celelalte este tocmai acest cinism calculat și practicat cu sânge-rece.

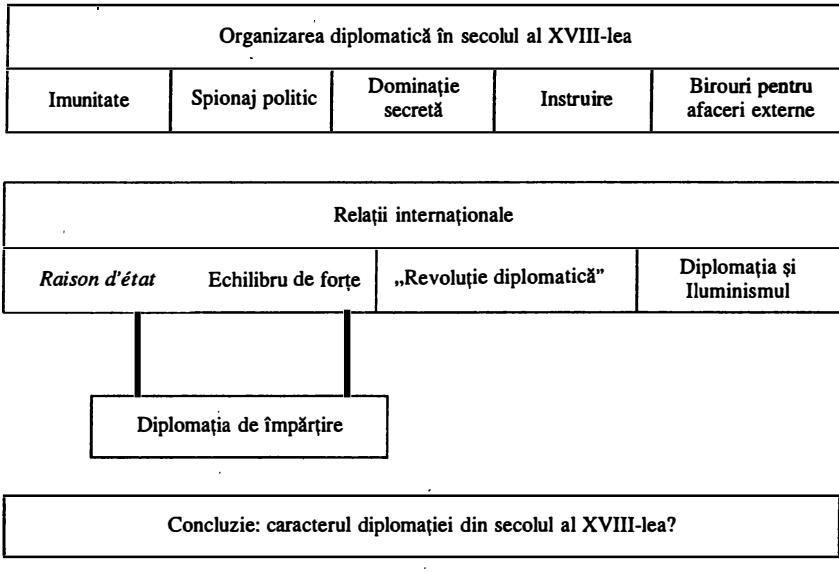

Rezumat – Diplomația în secolul al XVIII-lea

Să luăm notițe despre „Diplomația în secolul al XVIII-lea"

Acest capitol se ocupă de câteva aspecte diferite ale diplomației din secolul al XVIII-lea. El începe cu o prezentare directă a practicii organizatorice și administrative a diplomației din această perioadă, după care se referă la convingerile nutrite față de conceptele de *raison d'état* și „echilibru de forțe", care stau la baza celei mai importante evoluții diplomatice din secolul al XVIII-lea – diplomația de împărțire. Înțelegerea diplomației de împărțire, a modului în care a fost folosită și a motivelor pentru care s-a recurs la ea reprezintă cheia logică a tot ceea ce s-a întâmplat în Polonia și în Imperiul otoman după 1763.

Titlurile și subtitlurile utilizate în acest capitol ar trebui să vă ajute la luarea notițelor.

CAPITOLUL 6

Împărțirile Poloniei: prima împărțire, 1772-1773

În cele două decenii care au urmat Războiului de șapte ani (1763), în Europa a fost stabilit un nou model al relațiilor internaționale. Atenția s-a concentrat în principal asupra estului, unde Rusia, Prusia și Austria erau angajate în manevre de obținere a unor noi teritorii în dauna vecinilor mai slabi.

1. Alegerea regelui

Prima împărțire a Poloniei a avut loc în 1773, dar problemele care au dus la înfăptuirea ei începuseră cu zece ani mai devreme, o dată cu moartea lui August al III-lea. Perspectivele unei alegeri regale au dat posibilitatea Rusiei și Prusiei să regizeze evenimentele în folosul lor. Ca prim pas, cele două țări au convenit să sprijine un candidat „piast", adică pe cineva născut în Polonia. Din punctul lor de vedere, o asemenea persoană ar fi creat mai puține probleme vecinilor Poloniei decât un străin care și-ar fi putut asuma angajamente anterioare. Preocuparea imediată a lui Frederic al II-lea a fost să împiedice alegerea ca rege al Poloniei a fiului lui August, ajuns între timp principe elector al Saxoniei. Saxonii erau rivalii serioși ai Prusiei în Germania și destrămarea relațiilor saxono-polone ar fi redus în mod cert puterea și prestigiul Saxoniei în zonă, cea avantajată fiind Prusia. Nici Ecaterina a II-a nu dorea să asiste la înscăunarea unui al treilea rege din Saxonia, fiindcă aceasta ar fi însemnat că tronul Poloniei devenise proprietatea ereditară a familiei Wettin. Dacă așa ar fi stat lucrurile, posibilitățile de inter-

venție externă (pe care le prezentau alegerile regale „libere") ar fi dispărut cu totul. Instalată recent la putere în urma unei lovituri de stat și întrucâtva nesigură în ipostaza de împărătească, Ecaterina era extrem de dornică să-și rezolve siguranța frontalieră. Înspre vest, cea mai bună și ușoară modalitate de a face acest lucru era prin menținerea influenței Rusiei asupra Poloniei, cu atât mai mult cu cât ea existase însă de la începutul secolului. Pentru asta era nevoie de un rege piast ascultător și susținut de ruși. Ecaterina l-a propus pe Stanislaw Anton Poniatowski. Frederic a acceptat să sprijine această opțiune cu condiția ca – așa cum a declarat chiar el – Ecaterina „să nu facă valuri" pe durata aranjării alegerii și să aibă grijă să nu provoace un război.

Născut în 1732, Poniatowski era, după mamă, unul dintre membrii influenți ai clanului Czartoryski, cunoscut în Polonia drept pur și simplu *Familia*. Avea o educație aleasă și călătorise mult prin Europa apuseană, vizitând Germania, Austria și Olanda înainte de-a ajunge în Anglia. Acolo a descoperit multe lucruri de interes, legate îndeosebi de teatru și de artele frumoase, dar totodată și din domeniul politic. După plecarea din Londra, Poniatowski a petrecut o perioadă de timp la Paris, revenind în Polonia când avea douăzeci de ani. Vorbitor a șase limbi, cosmopolit, inteligent și pasionat de literatură, el a considerat compania *szlachtei* poloneze ca fiind în general plicticoasă, provincială și stupidă. În 1750 a candidat pentru un loc în Seim și s-a plîns după cum urmează: „Vreme de câteva zile la *seimik* a trebuit să vorbesc prostii cu gloata, să-mi exprim admirația pentru părerile lor ridicole, să mă arăt încântat de idelor lor meschine și – cel mai rău dintre toate – să mă îmbrățișez cu niște amărâți jegoși". În 1755 Poniatowski a reușit să scape din acest mediu, deplasându-se în calitate de ministru plenipotențiar al Poloniei în Rusia și fiind găzduit de un prieten, Sir Charles Hanbury-Williams, numit recent ambasador al Angliei la Skt. Petersburg. Această vizită a schimbat cursul vieții lui Poniatowski, căci acolo el i-a fost prezentat de Sir Charles marii ducese Ecaterina, al cărei amant oficial a devenit cu mare rapiditate. Ulterior Poniatowski a fost înlocuit de alți amanți și s-a întors acasă în Polonia în 1758. El și Ecaterina nu s-au mai întâlnit față în față vreme de treizeci de ani; cu toate acestea, atât pe durata acestor trei decenii, cât și pentru următorii zece ani, viețile lor au fost strâns legate una de alta.

Preocupată de posibilitatea împotrivirii franceze sau a unei intervenții otomane, Ecaterina avea nevoie de sprijin extern pentru a se asigura de alegerea lui Poniatowski. În 1733 Austria fusese partenera Rusiei în manipularea alegerilor regale, însă în 1763 aceeași Austrie era secătuită după Războiul de șapte ani. Prin urmare, Ecaterina s-a orientat către Prusia. În fond, era fiica unui feldmareșal prusac care fusese sub comanda lui Frederic al II-lea. Frederic era la rândul lui preocupat de securitatea statului său, deși grijile lui vizau cu precădere Rusia. Conform propriilor sale cuvinte, „mi-e mai frică de Rusia decât de Dumnezeu". Speculând temerile Ecaterinei despre intențiile celuilalt vecin al ei, Imperiul otoman, el a convins-o să încheie o alianță oficială cu Prusia în 1764, bazată pe un tratat anterior pe care-l semnaseră Frederic și Petru cel Mare. Noua alianță stipula că părțile vor asigura alegerea lui Poniatowski, vor menține „Libertatea de Aur" a Poloniei (vezi pagina 19) și vor proteja drepturile Disidenților (opozanții religioși polonezi, atât luterani, cât și ortodocși). Ca rezultat al succesului înregistrat de Contrareformă în Polonia, țara devenise pronunțat catolică – Fecioara Maria, de pildă, nu mai era doar Împărăteasa Cerurilor, ci și regina Poloniei. Din păcate, toleranța se transformase în intoleranță, iar segmentul relativ mic de necatolici – ortodocși și uniați în est, luterani (preponderent germani) în nord – s-a văzut handicapat din punct de vedere social și politic și a fost victima anumitor hărțuieli religioase. Încă de la „Tumultul" care se iscase în anul 1724 în orașul Thorn, când o confruntare minoră dintre luterani și catolici dusese la tulburări masive, Prusia începuse să se implice în exploatarea cinică a nemulțumirii Disidenților.

Zvonurile despre intențiile Prusiei și Rusiei față de Polonia s-au răspândit cu mare viteză. Împărțirea a fost pomenită drept una dintre soluții, dar Ecaterina a dezmințit imediat ideea:

1 Dacă răutatea și minciuna au fost vreodată în stare să născocească împreună un zvon fără temei, de bună seamă că este acela că ne-am fi hotărât să susținem un Piast cu un singur scop, și anume că după înscăunarea lui ne-ar veni ușor să invadăm câte-
5 va provincii de pe teritoriul Poloniei, să le împărțim și pe urmă

să ni le alipim Nouă și Imperiului Nostru. Nu am avut niciodată această intenție și nici nu ne gândim să lărgim marginile unui Imperiu care cuprinde și așa o mare parte a globului.

Cu toate acestea, nu era prima oară că asemenea zvonuri circulau în Europa. În 1720 și apoi în 1733 Prusia mai fusese implicată în planuri ratate de dezmembrare a Poloniei. Regele polonez August al II-lea a vorbit la un moment dat de scoaterea la licitație a unei părți din teritoriul țării în beneficiul vecinilor. El chiar l-a abordat pe regele de atunci al Prusiei și i-a oferit Polonia de Vest. Tranzacția nu s-a finalizat din cauza morții lui August al II-lea, dar se pare că Frederic, care pe vremea aceea era foarte tânăr, a ținut-o minte. În 1725, când a scris cu mâna lui că Polonia era ca o anghinare, „gata să fie mâncată frunză cu frunză", Prusia încă nu se consolidase într-o entitate teritorială. Posesiunile ei erau împrăștiate în partea de nord a Germaniei. Cele două părți principale, Brandenburgul și Prusia de Est (sau Ducală), erau despărțite de substanțiala regiune a Prusiei de Vest (cunoscută și ca Prusia Regală sau Poloneză) (vezi harta de la pagina 133). Iată, așadar, o frunză de anghinare extrem de tentantă. Oricum, ca și Ecaterina, Frederic s-a grăbit să infirme orice ambiții teritoriale în 1764: „Sunt sigur că la Curtea domniei voastre, i-a spus el ambasadorului austriac, există temeri cu privire la tratat și că Viena crede că ne-am hotărât deja să împărțim Polonia. Dar veți vedea că lucrurile stau cu totul altfel".

Seimul de Convocare s-a întrunit la Varșovia în aprilie 1764 ca să facă pregătirile pentru alegerile regale. Problema candidatului din Saxonia se rezolvase de la sine: noul principe elector murise pe neașteptate de variolă la sfârșitul lui 1763, făcând-o pe Ecaterina să atribuie această întâmplare proniei cerești. El a lăsat un fiu de treisprezece ani și nu s-a mai putut găsi nici un alt candidat corespunzător din Saxonia. Pe urmă familia Branicki i-a opus lui Poniatowski un concurent rival provenit din Piast, care însă a fost alungat deîndată de către o armată rusă a cărei prezență fusese solicitată chiar de familia lui Poniatowski, respectiv de membrii clanului Czartoryski. Un grup de nobili polonezi i-au scris imediat Ecaterinei ca să-i mulțumească pentru ajutorul furnizat „pentru apărarea libertăților poloneze". O dată

Stanislas-August

înlăturați rivalii, victoria lui Poniatowski a fost asigurată prin trimiterea în avans a unor uriașe sume de bani de către ruși și prin prezența a aproximativ cincisprezece mii de soldați ruși pe câmpia unde aveau loc alegerile în ziua decisivă. Amenințările cu folosirea forței au avut efectul dorit asupra votanților. Pe data de 6 septembrie 1764 noul rege a fost aclamat la unison în cadrul „celor mai liniștite alegeri" din istoria țării și și-a luat numele de Stanislaw al II-lea August. Mai cunoscut în vest ca Stanislas-August, el avea să fie ultimul rege al Poloniei. Domnia lui s-a întins exact pe perioada împărțirilor, adică între 1764 și 1795. Ecaterina a vorbit pe față de „regele pe care l-am creat" și i-a trimis 100 000 de ducați. În aceste condiții, era firesc ca împărăteasa să presupună că regele va face ce i se va spune. Prințul Repnin, reprezentantul și agentul guvernului rus la Varșovia, a vorbit în numele împărătesei când i-a spus lui Stanislas-August: „Eu sunt stăpânul tău; îți poți păstra coroana doar dacă mi te supui". În ciuda acestui fapt, a existat o perioadă când se părea că, o dată cu alegerea lui Stanislas-August, în Polonia începuse o nouă eră.

În primele zile de domnie, regele i-a surprins pe toți prin zelul reformator arătat (tot așa cum mai târziu avea să-i surprindă prin patriotismul dovedit, indiferent cât de ineficient a fost până la urmă). N-a trecut mult și eforturile lui de reformare l-au adus în conflict mai întâi cu propriile rude, *Familia*, cărora ideile lui le păreau prea radicale, iar apoi cu Frederic al II-lea. Disputa cu Frederic ilustrează una dintre problemele statornice ale Poloniei. Ori de câte ori polonezii au încercat să introducă un număr cât de mic de reforme – politice sau economice – Prusia și/sau Rusia au intervenit și le-au împiedicat să intre în vigoare. În 1764, când Seimul de Convocare a numit o comisie care să organizeze un sistem vamal general, de genul celor care funcționau deja în alte regiuni ale Europei, Frederic a intrat în acțiune imediat. El a construit un fort pe malul prusac al fluviului Vistula, de unde a hărțuit și a bombardat vasele comerciale poloneze până când noile propuneri au fost abandonate. Polonia trebuia să fie menținută neajutorată și la cheremul vecinilor. În acest fel, nereprezentând o amenințare pentru nimeni, ea putea continua să joace rolul de teatru de luptă unde veneau vecinii ca să-și regleze conturile, în mod pașnic sau pe calea armelor.

Seimul de Convocare era, ca de obicei, confederat (ceea ce însemna că votul se făcea pe bază de majoritate simplă). În 1765, sub conducerea unui mareșal care era vărul lui Stanislas-August, el a aprobat o serie de măsuri reformatoare importante. Votul majoritar a devenit obligatoriu în cadrul *seimik*-urilor – un pas înainte în vederea desființării acelui *liberum veto* din Seim. Au fost înființate o comisie financiară și una militară, în timp ce printre celelalte măsuri se afla și un proiect de reformă municipală. Stanislas-August și-a transpus în practică o serie de idei care-i aparțineau, inclusiv înființarea unei noi academii militare de stat. Printre cei care au făcut parte din prima serie de elevi ai acestei instituții s-a numărat și Tadeusz Kosciuszko, care avea să devină vestit ca patriot și comandant al armatei rebelilor din perioada celei de-a treia împărțiri (vezi pagina 142).

2. Disidenții

În anul următor, 1766, primului Seim ordinar al acestei domnii i-a fost supusă atenției o propunere importantă vizând reforma constituțională, și anume desființarea noțiunii de *liberum veto*. N-a fost o surpriză pentru nimeni că, date fiind interesele conjugate ale deputaților, propunerea a fost respinsă. În același timp, nu s-a înregistrat nici un progres legat de îmbunătățirea relațiilor dintre Biserica Catolică și Disidenți. Seimul a reafirmat situația care existase înainte de 1717, când Disidenții nu s-au bucurat de drepturi politice și civile depline și au fost excluși din funcțiile guvernamentale. Faptul că situația lor a continuat să fie grea era un pretext ideal pentru o intervenție externă – a Rusiei în sprijinul ortodocșilor și a Prusiei în sprijinul luteranilor – în conformitate cu termenii alianței ruso-prusace din 1764. Luteranul Frederic s-a autocaracterizat ca un monarh care la el în țară ducea o politică religioasă tolerantă: „Sunt neutru între Geneva și Roma, a scris el. Pledând cauza moderației în fața tuturor, mă străduiesc să-i strâng laolaltă." Însă Frederic era pe deplin conștient de cât de greu era să intervină cineva în delicata chestiune a Disidenților din Polonia. La urma urmelor, așa cum a arătat chiar el:

Ce-ar spune ministrul rus, bunăoară, dacă Franța ar invada Olanda ca să oblige Statele Generale să-i admită pe papiști în funcții? N-ar conchide că Franța este o țară agresoare? Aplicați același principiu situației prezente din Polonia... și veți vedea că de data asta agresorii sunt rușii...

Pentru Ecaterina subtilitățile de acest fel erau irelevante. Împărăteasa crescuse în credința luterană și se convertise la ortodoxie când se căsătorise. Singură recunoscuse că nu avea convingeri profunde și în mod sigur nu înțelegea tăria sentimentelor nutrite de Polonia catolică împotriva necatolicilor care trăiau acolo. Total lipsită de discernământ, ea a trecut la un program coercitiv. Repnin a fost trimis să informeze Seimul în legătură cu pretențiile Ecaterinei. El i-a jignit profund pe deputați vorbind în rusă, stând pe scaun și – lucrul cel mai grav – păstrându-și pălăria pe cap. Seimul a trimis spre rezolvare întreaga chestiune unei comisii episcopale care a acceptat să introducă o serie de schimbări minore pentru îmbunătățirea situației Disidenților.

Stanislas-August a privit cu înțelegere situația dificilă a acestor opozanți, dar, înainte ca el sau comisia episcopală să aibă timp să transpună în practică modificările decise, țara a fost la un pas de un război civil la începutul lui 1767. Au apărut două Confederații armate ale Disidenților – una protestantă la Thorn, o alta ortodoxă la Slupsk. Nici una dintre ele nu avea reputația unei religiozități impecabile, ambele fiind conduse din umbră de către Repnin. La Thorn Confederația a fost organizată de fapt de un ofițer rus, care a demarat operațiunile arestându-i pe toți cei care „se opuneau voinței împărătesei", inclusiv pe membrii consiliului orășenesc. Ajuns aici, Repnin a trebuit să manevreze cu grijă, ca să împiedice ambele Confederații să obțină victoria. Protestantismului nu trebuia să i se permită o prea mare extindere în Polonia, întrucât „dacă ar limita superstițiile și puterea preoțimii, i-ar putea smulge pe unii polonezi din barbarie". Acest fapt ar fi putut încuraja exact genul de reforme politice de care se temea Rusia. În egală măsură, statutul coreligionarilor ortodocși ai lui Repnin nu avea voie să fie atât de sigur încât aceștia să nu mai aibă nevoie de protecția rușilor. Din punctul de vedere al lui Repnin, aceste Confederații erau

un simplu instrument de stârnire a unor tulburări la scară largă care să demonstreze întregii Europe cât de profundă era „anarhia poloneză", fără să-și propună în realitate nimic altceva. Înainte de sfârșitul lui 1767 a luat ființă Confederația Generală, mult mai importantă, care s-a răspândit rapid în republică.

Dincolo de opoziția împotriva Rusiei și a Prusiei, țelurile acestei Confederații Generale nu erau deloc limpezi. Cei aproximativ 80 000 de membri componenți nutreau toate părerile posibile. Printre ei se numărau susținători ai regelui, oameni care voiau să-l detroneze și alții care doreau numai să-i înfrâneze elanul reformator; existau, de asemenea, membri care credeau că Biserica Catolică era pândită de un pericol ce venea dinspre Disidenți și membrii care năzuiau la libertate religioasă pentru toți. Sub presiunile rușilor, a fost convocată o sesiune extraordinară a Seimului, ai cărui membri s-au adunat în cursul toamnei ca să se ocupe de amintitele tulburări.

Programul de constrângere pus la punct de Ecaterina prindea viteză. Folosirea banilor și a trupelor rusești a asigurat alegerea în Seim a deputaților „de care era nevoie". Cu ocazia primei adunări s-a dat citire unui mesaj trimis de Repnin, care anunța că arestase și trimisese la închisoarea din Kaluga, în apropierea granitei rusești, patru dintre personalitățile catolice care se opuseseră politicii lui. Printre ei se numărau episcopii de Cracovia și de Kiev, „al căror comportament a jignit demnitatea Maiestății sale imperiale, Suverana mea, prietena și aliata republicii, prin aceea că a pus la îndoială curățenia intențiilor ei salutare, dezinteresate și iubitoare față de această țară". Repnin a avertizat că, dacă și pe viitor solicitarea rușilor legată de egalitatea pentru Disidenți va întâmpina rezistență, vor fi deportați nu patru, ca în cazul episcopilor, ci patruzeci de deputați. Imediat după aceea demnitarii proruși au suspendat sesiunea și a fost numită o comisie specială care să negocieze cu Repnin.

Comisia a cedat – la drept vorbind, nici nu avea încotro – și a purces la elaborarea așa-numitelor „Legi Cardinale". Aceste „Cinci Principii Eterne și Inviolabile", acceptate cu supușenie de Seimul reîntrunit în sesiune în februarie 1768, au confirmat monopolul nobilimii asupra drepturilor politice, au convenit că alegerile regale trebuiau să

fie „libere" și au menținut „Dreptul la Rezistență", *liberum veto* și dreptul de viață și de moarte al stăpânului asupra țăranilor care lucrau pe moșiile lui. În plus, Disidenților li s-au garantat libertatea cultului, dreptul de a construi biserici și accesul la funcțiile publice. Un Tratat Perpetuu încheiat cu Rusia a consfințit aceste Legi sau Principii și a reafirmat că, „la solicitarea Republicii Poloneze", Ecaterina „a oferit garanții solemne și veșnice de păstrare a constituției, a formei de guvernământ, a libertăților și a legilor din Polonia". Pe lângă aceasta, cele două țări și-au garantat reciproc integritatea teritorială.

Pentru Ecaterina situația era cum nu se putea mai satisfăcătoare. Își pusese în joc reputația ca să redreseze statutul Disidenților și câștigase. Nici o putere catolică nu găsise de cuviință să intervină în sprijinul coreligionarilor ei polonezi. Polonia se afla sub un control rusesc mai ferm ca niciodată, iar constituția ei era intangibilă „veșnic". Împărăteasa era conștientă de cât de valoros era conceptul de *liberum veto* în obstrucționarea reformei și cât de importantă era menținerea lui. După cum i-a scris chiar ea lui Repnin, nimic din ceea ce făceau polonezii nu mai conta, „atâta timp cât avem mijloacele de a ne folosi de *liberum veto* când simțim nevoia". În mâinile Ecaterinei „anarhia poloneză" se afla în deplină siguranță.

3. Confederația de la Bar

Mai mulți nobili au fost decepționați de prestația Seimului, motiv pentru care au contestat legalitatea deciziilor sale și pe cea a tratatului cu Rusia, considerându-le efectuate sub presiune. Ei erau înfuriați totodată de comportamentul violent al trupelor rusești care rămâseseră staționate în Polonia, în ciuda faptului că Ecaterina promisese retragerea lor din zonă. Pe 29 februarie, la Bar, în Podolia, a luat ființă o nouă Confederație a nobililor, care își propunea să apere credința catolică și să-i alunge pe ruși din țară. Confederații au început un fel de război de gherilă, luptând în același timp împotriva rușilor, a propriului rege și a guvernului. Războiul avea să dureze patru ani.

Guvernul provizoriu constituit de către Confederați a anunțat „detronarea" lui Stanislas-August. A existat și o tentativă de răpire a

lui, care însă a fost prost plănuită și dusă la îndeplinire. Regele a fost scos cu forța din caleașca în care se afla, numai că la puțin timp după aceea răpitorii s-au rătăcit. Pe urmă unul dintre ei a fost cuprins de remușcări și i-a permis regelui să scape. A doua zi suveranul se afla din nou la palatul lui din Varșovia, aparent nemarcat de aventura prin care trecuse, însă ca urmare a acestei întâmplări credibilitatea Confederaților a avut serios de suferit. Cu toate acestea, ei au primit în continuare sprijin financiar și asistență din partea unor consilieri militari trimiși de Franța, care încerca în acea perioadă să limiteze la minimum activitățile Rusiei și Prusiei în estul Europei.

Totuși, nici idealurile nobile și nici accesele de fervoare naționalistă ale conducătorilor Confederației nu au fost întotdeauna înțelese de către compatrioți. Țăranii și cazacii din Ucraina, în marea lor majoritate ortodocși, au declanșat o îngrozitoare vânătoare de oameni printr-o revoltă îndreptată împotriva nobililor, a preoților catolici și a evreilor. În numai trei săptămâni din iulie 1768 au fost uciși aproape 200 000 de oameni, înainte ca rebelii să fie la rândul lor suprimați cu aceeași brutalitate. Plecați în urmărirea prăzii, câteva grupuri de cazaci au intrat pe teritoriul otoman, unde au atacat orașul Balta. Ca urmare, efective numeroase ale rușilor au fost masate în zona de frontieră polono-otomană, spre consternarea guvernului otoman, care credea că armata rusă fusese trimisă acasă. Câteva alte incursiuni efectuate de trupele rusești și guvernamentale pe teritoriul otoman, în urmărirea Confederaților polonezi, au provocat o declarație otomană de război împotriva Rusiei în octombrie 1768 (vezi pagina 182). Printre obiectivele de război ale otomanilor se numărau retragerea rușilor din Polonia, sfârșitul garantării de către ruși a constituției poloneze și încheierea protecției pe care o acordau rușii Disidenților. Izbucnirea războiului împotriva otomanilor a fost o grea lovitură pentru Ecaterina, care a fost obligată să deplaseze trupe rusești din Polonia și în acest fel să le lase Confederaților inițiativa în regiune.

Mișcări populare cu caracter general avuseseră deja loc în cursul anului 1768 la Cracovia, în *Wielkopolska* (Polonia Mare) și în Lituania. Condițiile de călătorie se înrăutățiseră atât de mult în republică la sfârșitul verii acelui an, încât la întrunirea Seimului din

octombrie au reușit să ajungă doar treizeci de deputați. Rusia a avertizat că, dacă războiul civil va continua, situația va deveni dezastruoasă pentru Polonia fiindcă va determina și alte intervenții din afară:

1 Disidenții prezentau interes nu numai pentru Rusia, ci pentru toate puterile protestante, iar dacă ar fi intervenit și puterile catolice, s-ar fi ajuns la un război în cursul căruia ar fi fost posibilă exterminarea completă a catolicismului în Polonia.

Polonezii nu au ținut seama de acest lucru, iar luptele au continuat până în august 1772, când rușii au înfrânt în cele din urmă și ultimele centre de rezistență din jurul Cracoviei. Magnații care intraseră în Confederație au plecat în exil, iar peste cinci mii de membri ai *szlachtei* care au fost capturați au fost deportați în Siberia.

Doi ani mai târziu, în 1774, s-a încheiat și războiul dintre Rusia și Imperiul otoman, în care Rusia repurtase un succes extrem de spectaculos (vezi pagina 186). După negocieri îndelungate, demarate de Prusia și Austria, care nu voiau să vadă în Rusia o învingătoare absolută, s-a ajuns în cele din urmă la un acord de pace. Indiferent dacă ar fi fost vorba de prea multe câștiguri ale Rusiei sau de prea multe pierderi ale Imperiului otoman, echilibrul de forțe din estul Europei tot ar fi fost compromis.

4. Planurile pentru împărțire

În timp ce războiul dintre ruși și otomani continua, Frederic al II-lea s-a gândit cum să profite de confuzia permanentă din Polonia și de faptul că efectivele militare ale rușilor erau angajate pe alte fronturi, ca să-și urmeze propriile planuri de cucerire a Prusiei de Vest. În 1768 el a scris următoarele:

1 Se pare că obstacolul cel mai dificil va veni dinspre Rusia. Poate că ar fi preferabilă dobândirea acestei provincii puțin câte puțin prin negocieri și nu prin forța armelor. Într-un moment când

„Tortul regal"

Rusia va avea nevoie de sprijinul nostru, va fi posibil să obținem ce dorim.

Câteva luni mai târziu, la începutul lui 1769, el remarca într-o scrisoare trimisă fratelui său, prințul Henric:

1 Avem două variante: fie să oprim Rusia în încercarea ei de a cuceri teritorii uriașe, fie – lucrul cel mai înțelept – să ne străduim

ca, printr-o conducere chibzuită, să profităm de pe urma ei. Ce va face Austria? Va fi obligată să țină partea turcilor și a polonezilor, sau va fi sedusă de Rusia, care îi va oferi o felie din tort. În acest caz, Prusia se va găsi între Austria și Rusia. Ca să ieșim din această dilemă, va trebui să despăgubim Rusia pentru costurile războiului împotriva Imperiului otoman, să despărțim Austria de Franța și să mulțumim Austria în așa fel încât să nu se mai simtă tentată să încheie o alianță cu Rusia.

Pe durata desfășurării războiului, opoziția francezilor și a austriecilor împotriva expansiunii ruse din Balcani s-a accentuat. Dacă oricare dintre aceste țări intra în război de partea otomanilor, se activau cele două principale alianțe defensive din acea perioadă, cea dintre Franța și Austria și cea dintre Rusia și Prusia, ceea ce ar fi putut declanșa cu ușurință un război generalizat în Europa. Planul prin care Frederic al II-lea voia să împiedice un asemenea nou conflict și să pună capăt războiului aflat în plină desfășurare era o dezvoltare a ideilor pe care i le prezentase fratelui său ceva mai devreme: o împărțire tripartită a Poloniei, la care Rusia și Austria să participe alături de Prusia. Câștigurile pașnice în Polonia erau preferabile războiului generalizat – pentru toată lumea, cu excepția polonezilor, care nu au fost consultați – și era mult mai bine să se procedeze așa decât să i se permită Rusiei să obțină mari câștiguri unilaterale de la Imperiul otoman, dat fiind că acest fapt ar fi modificat echilibrul de forțe din Europa răsăriteană în defavoarea Prusiei și a Austriei.

Nu este clar dacă această variantă de împărțire a Poloniei a fost într-adevăr a lui Frederic sau a pornit de la una prezentată de un diplomat danez ieșit la pensie. Cântărind atent lucrurile, se pare că a fost vorba de ideea lui Frederic, care cochetase în mod sigur cu un asemenea proiect vreme îndelungată. Acesta i-a scris ambasadorului său de la Skt. Petersburg, instruindu-l s-o abordeze pe Ecaterina și să-i prezinte anumite propuneri. Acestea erau ca Rusia să ofere Austriei o porțiune corespunzătoare din Polonia, în schimbul asistenței militare austriece împotriva Imperiului otoman; Prusiei să i se atribuie Prusia de Vest, provincia Wormie și suzeranitatea asupra Danzigului, în con-

trapartidă pentru substanțialele subvenții de război acordate rușilor de către Prusia în conformitate cu prevederile tratatului ruso-prusac din 1764; în fine, Rusia să ia orice parte din Polonia i se părea convenabilă, pentru compensarea cheltuielilor de război efectuate și ca răsplată pentru „cea ce se abținuse să cucerească" de la otomani. Frederic a avut grijă să adauge:

> Dacă Austria nu primește nici o parte din Polonia, toată ura polonezilor se va îndrepta împotriva noastră. Pe austrieci i-ar privi ca pe niște protectori, iar aceștia din urmă ar câștiga un prestigiu și o influență atât de mari în ochii lor, încât ar avea nenumărate prilejuri pentru tot felul de intrigi și mașinațiuni în țară.

Ambasadorul prusac se îndoia că aceste propuneri vor fi acceptabile pentru guvernul rus, dar în cele din urmă le-a adus în discuție în fața ministrului rus de externe, care nu s-a arătat entuziasmat. Cu toate acestea, Ecaterina nu a respins în mod ferm planul. Frederic a încurajat-o să accepte ideea, subliniind cât de bună fusese dintotdeauna cu polonezii aceia nevrednici, cum îi disprețuiseră ei bunătatea și cât de puțin meritau să se gândească la ei. Principalul avocat al expansiunii Prusiei în detrimentul Poloniei a fost fratele lui Frederic, prințul Henric, care a vizitat curtea Rusiei la sfârșitul lui 1770. În ianuarie 1771 Ecaterina i-a declarat explicit acestuia că în principiu nu se opunea împărțirii Poloniei. Totuși, această decizie nu se datora îndemnurilor prusace, ci altor factori. Polonezii o dezamăgiseră pe Ecaterina prin lipsa de docilitate manifestată sub controlul Rusiei, așa că era nevoie de măsuri dure ca să le vină mintea la cap. În plus, costurile războiului împotriva otomanilor erau foarte ridicate, nu existau garanții legate de păstrarea cuceritorilor teritoriale din Crimeea, iar împărătesei îi ajunseseră la urechi vești neliniștitoare despre un tratat defensiv secret, pe punctul de a fi încheiat între otomani și o Austrie al cărei acces la țărmul Mării Negre era amenințat de expansiunea rușilor spre sud. Pentru Rusia era mai ușor să se plieze pe planurile Prusiei și să caute niște compensații convenite în Polonia în schimbul cheltuielilor de război decât să facă același lucru în Imperiul otoman, unde era posibil ca nici una dintre cuceririle ei să nu fie permanente.

Într-un memorandum din acea perioadă, Frederic și-a expus în mod cinic punctul de vedere pe marginea acestor chestiuni:

Presupunând că Rusia e hotărâtă să se compenseze în Polonia pentru cheltuielile enorme din războiul cu turcii, rămâne să vedem care este momentul cel mai nimerit ca să punem în aplicare planul. Cred că e bine să respingem ideea unei înțelegeri cu Curtea de la Viena. De ce? Fiindcă e supărată pe Curtea Rusiei, iar prințului Kaunitz [cel mai înalt demnitar austriac]... îi place să-i umilească pe cei care fac asemenea propuneri. Mă respect prea mult ca să mă supun judecății lui și cred că nu există nimeni în Rusia care s-o sfătuiască pe împărătească să-i accepte mofturile, de parcă n-am putea ocupa teritoriile de care avem nevoie și fără aprobarea sau confirmarea lui. Din contră, cred că ar trebui să imităm la rându-ne atitudinea Curții de la Viena care, fără permisiune sau consultări prealabile, a ocupat anumite teritorii. Cât despre polonezi, când vom ocupa porțiunile respective, fără îndoială că vor începe să strige în gura mare, așa cum procedează de fiecare dată nația aceasta îngâmfată și insolentă...

Acele „anumite teritorii" la care se referea Frederic erau ținuturile din jurul localității Spisz (Zips), precum și alte trei locuri în apropierea graniței austro-ungare. Austria a revendicat aceste teritorii pe baza motivului extrem de dubios că făcuseră parte din domeniile coroanei Ungariei cu trei sute de ani în urmă. În 1769 ea invadase și imediat după aceea anexase acele regiuni ca să formeze o barieră menită să oprească extinderea războiului din Polonia în teritoriile habsburgice, dat fiind că stăpânirea Spisz-ului ermetiza total frontiera muntoasă cu Polonia. Pretextând că Europa era răvășită de ciumă și că era nevoie de înființarea unei zone-tampon, sau, așa cum îi plăcea lui s-o numească, un *cordon sanitaire*, pentru a-i împiedica răspândirea, Frederic a urmat exemplul austriecilor și a cucerit o zonă de graniță din Polonia. Precedentul fusese creat pentru viitoarele capturări – mai mari și mai bune – ale teritoriului polonez.

În *Memoriile* sale, Frederic pune o mare parte din întârzierea cu care s-au concretizat propunerile de împărțire pe seama „încetinelii și a indeciziei rușilor", nesfiindu-se să adauge:

> Negocierile s-au purtat în special asupra stăpânirii orașului Danzig. Rușii au pretins că vor garanta libertatea acestei mici republici, însă englezii au fost cei care, invidioși pe prusaci, au protejat acest oraș maritim și au îndemnat-o pe împărăteasa Rusiei să nu accepte pretențiile Maiestății sale prusace... Fiind evident că, în timp, controlul Vistulei va determina și supunerea acelui oraș, regele Prusiei a decis că nu era nevoie să se blocheze niște negocieri atât de importante pentru un avantaj care putea să mai aștepte; prin urmare, Maiestatea sa și-a ponderat revendicările... După înlăturarea atâtor obstacole, acordul secret a fost semnat la Skt. Petersburg în februarie 1722... și s-a convenit ca regina-împărăteasă Maria-Tereza să fie invitată să li se alăture partenerilor și să beneficieze de pe urma împărțirii.

Memoriile sunt surse istorice prin excelență nedemne de încredere. Scrise adeseori mult după consumarea evenimentelor și suferind modificări frecvente, pentru ca autorul să fie pus într-o lumină mai bună decât cea la care i-ar fi dat dreptul faptul istoric, ele se cer folosite cu mare atenție. Multe dintre cele pomenite de Frederic în *Memorii* și în testamentul lui politic sunt suspecte, frizează utopia și chiar trimit uneori cu gândul la proverbul „după război mulți viteji se-arată". Nu e simplu să distingi între adevăr și ficțiune în nici o scriere autobiografică – de pildă, Ecaterina cea Mare era la fel de pricepută în arta autoamăgirii (vezi pagina 46) ca Frederic. Sunt de departe recomandabile sursele primare contemporane evenimentelor puse în discuție – scrisori, rapoarte, discursuri, interviuri și convorbiri – dar chiar și acestea trebuie să facă obiectul unei evaluări atente din partea istoricului. Probele pe care le oferă nu pot fi interpretate întotdeauna la nivelul superficial al enunțului, căci multe depind de intențiile autorului la data redactării textului.

Când Maria-Tereza a Austriei a fost abordată pentru prima oară de către Frederic în legătură cu problema împărțirii, atitudinea ei nu a

fost deloc entuziastă, făcând-o să-i scrie principalului ei demnitar, cancelarul Kaunitz:

> Pur și simplu nu înțeleg acel sistem politic în virtutea căruia, dacă două Puteri fac uz de superioritatea lor pentru a oprima un adversar nevinovat, o a treia Putere are voie să le imite și să le urmeze exemplul. Un prinț are aceleași drepturi ca orice persoană particulară. Măreția și menținerea statului său nu vor intra în discuție când va trebui să-i explicăm comportamentul... Haideți să părem slabi și nu necinstiți. Haideți mai bine să încercăm să reducem pretențiile acestor alte state în loc să ne alăturăm lor printr-o împărțire atât de inegală.

Scrupulele Mariei-Tereza față de această propunere de împărțire par ipocrite dacă ne gândim la anterioara capturare de către Austria a zonei de graniță în jurul localității Spisz. La începutul lui 1772, Maria-Tereza i-a fost prezentat oficial textul convenției semnate la Skt. Petersburg, în care se afirma că, „având în vedere confuzia generală în care se zbate Polonia din cauza neînțelegerilor dintre cei care o conduc și a îndărătniciei tuturor cetățenilor ei", împărăteasa Rusiei și regele Prusiei au declarat necesitatea de a alipi porțiuni ale acestei țări propriilor lor state. Cei doi promiteau să se sprijine reciproc împotriva oricărei opoziții și o invitau pe împărăteasa Austriei să li se alăture. Atât Kaunitz, cât și Maria-Tereza se opuseseră ideii unei împărțiri tripartite – Kaunitz fiindcă de pe urma ei ar fi profitat nu numai Austria, ci și Rusia și – chiar mai rău – Prusia, iar Maria-Tereza fiindcă era în continuare de părere că simpla idee a împărțirii era o crimă. Însă logica politică a demonstrat că Austria nu putea să stea deoparte și să vadă cum profitau Rusia și Prusia fără ea. În consecință, Kaunitz și-a dat consimțământul și a acceptat inevitabilitatea împărțirii. În cele din urmă, în ciuda reticenței arătate, Maria-Tereza a fost la rândul ei de acord, ce-i drept, și datorită presiunilor la care a fost supusă de fiul ei, Iosif, și de Kaunitz:

> din moment ce atâția oameni învățați sunt pentru, fie, dar abia la mult timp după moartea mea se va ști exact la ce a dus această

încălcare a unor lucruri pe care până acum le-am considerat sacre.

5. Prima împărțire

În august 1772 (chiar în luna în care Confederații din Bar au fost până la urmă înfrânți, iar războiul lor cu Rusia a luat sfârșit) la Skt. Petersburg au fost semnate Tratatele de împărțire. În preambulul lor scria că:

1 Spiritul de discordie, tulburările și luptele interne care zdruncină regatul Poloniei de atâția ani, precum și anarhia care prinde puteri cu fiecare zi ce trece... ne fac pe bună dreptate să ne temem și să ne așteptăm la descompunerea totală a statului... În același timp,
5 Puterile învecinate cu această republică simt povara unor drepturi și a unor revendicări pe cât de vechi, pe atât de legitime...

Miniștrii ruși subliniaseră deja că pretinseseră mai puțin decât erau îndreptățiți „în semn de chezășie a Rusiei pentru soliditatea păcii". Declarațiile austriece au sunat în linii mari la fel, în vreme ce Prusia a mers chiar mai departe:

1 Nădăjduim că până la urmă națiunea poloneză va renunța la propriile prejudecăți, își va da seama de uriașa nedreptate pe care i-a făcut-o Casei de Brandenburg și se va revanșa printr-un aranjament just și onorabil.

Ca urmare a acestor autojustificări, în septembrie 1772 cele trei puteri au redactat o declarație comună în care se descria situația nefericită în care ajunsese, din punctul lor de vedere, Polonia, arătându-se totodată că ea trebuia salvată din această situație, iar vecinii ei trebuiau protejați, ca să nu se întâmple lucruri și mai rele:

1 Spiritul dezbinării a cuprins o parte a națiunii, iar cetățenii ei pun mâna pe armă unii împotriva altora. Legea, ordinea, sigu-

ranța publică, justiția, comerțul și agricultura se vor prăbuși în curând, dacă nu cumva nu se află deja în pragul dizolvării.

Autorii declarației continuau lansând un avertisment sumbru, care conținea și o amenințare străvezie:

1 Excesele de orice fel, care sunt consecința unei asemenea anarhii, vor provoca distrugerea totală a statului dacă nu vor fi împiedicate la vreme.

Documentul se încheia cu o declarație de intenție:

1 Comunicându-le drepturile și revendicările, și fiind încredințate de temeiul lor, ele sunt hotărâte... să ia imediat și efectiv în posesie acele părți ale republicii menite să stabilească legături mai firești și mai trainice între ea și cele trei Puteri.

Aceste „drepturi și revendicări" teritoriale erau foarte suspecte, fiindcă se refereau la ținuturi care erau poloneze de peste două sute de ani, iar în cazul pretențiilor ridicate de Austria cu privire la Galiția de o perioadă și mai îndelungată. Stanislas-August a respins revendicările și le-a considerat nedrepte. Mai mult, el a fost de părere că singurul lor scop era să dea o aparență de legalitate unui act de violență.

În numele celor trei puteri, Maria-Tereza i-a răspuns lui Stanislas-August, exprimându-și „nespusa uluire" față de atitudinea pe care o adoptase și adăugând că spera:

1 că regele Poloniei nu-și va expune regatul unor evenimente care se vor produce ca o consecință a faptului că el a întârziat să convoace Seimul, acceptând în schimb demararea unor negocieri ce reprezentau singura modalitate prin care putea să-și salveze țara.

Având o țară înțesată de trupe străine, Stanislas-August a fost convins de către noul ambasador rus să convoace Seimul. Înainte de întrunirea acestuia, celor trei puteri nu le-a mai rămas decât să convină

asupra dimensiunilor teritoriale pe care urmau să și le însușească, pentru ca tratatele de împărțire să poată fi pregătite pentru ratificare. O parte a țării trebuia să rămână intactă, întrucât, așa cum s-a străduit atât de mult să explice ministrul rus de externe, „Polonia trebuie să rămână pentru totdeauna un stat intermediar, menit să împiedice coliziunile dintre cei trei vecini". În cele din urmă, Prusiei i-au revenit 36 000 de kilometri pătrați cu 580 000 de locuitori, Austriei 83 000 de kilometri pătrați cu 2 650 000 de locuitori, iar Rusiei 92 000 de kilometri pătrați cu 1 300 000 de locuitori (vezi harta de la pagina 133). Partea Prusiei, deși cea mai mică, era în același timp și cea mai prețioasă. Ea includea regiunile cele mai dezvoltate și conferea Prusiei controlul asupra unei porțiuni substanțiale a însemnatului canal comercial care era fluviul Vistula. Porțiunea respectivă furniza totodată atât de dorita punte de uscat dintre Prusia de Est și restul regatului. Principala ambiție a lui Frederic fusese îndeplinită.

Seimul confederat s-a întrunit în aprilie 1773. Singurul său scop a fost confirmarea tratatelor de împărțire. În *seimik*-uri fuseseră aleși deputați convenabili și supuși, care fuseseră îndulciți cu bani din afară și înconjurați de trupe străine. Foarte puțini membri ai Seimului erau pregătiți să se opună pe fața ratificării. A existat un singur senator care a demisionat din funcție. „Prefer să stau în fundul unei închisori și să-mi tai o mână decât să semnez sentința rostită împotriva Patriei mele, a scris el. Polonezul care îngăduie împărțirea țării păcătuiește împotriva lui Dumnezeu". Și mai aprins a fost protestul formulat de Tadeusz Rejtan, un tânăr emisar patriot. După ce, printr-un discurs înflăcărat, și-a implorat colegii să respingă împărțirea, acesta s-a aruncat pe jos, și-a sfâșiat hainele de pe el și a strigat: „Pe sângele lui Cristos, vă conjur, nu jucați rolul lui Iuda; omorâți-mă, călcați-mă-n picioare, dar nu ucideți Patria." Însă încercarea lui nu a avut nici un efect. În vara lui 1773 Stanislas-August a semnat documentele necesare, iar în septembrie Seimul a ratificat (fără nici un vot împotrivă) trei tratate separate, prin care se cedau teritorii puterilor împărțitoare. Șeful Seimului s-a mulțumit să declare tratatele acceptate. Prima împărțire luase sfârșit.

Țările din vestul Europei au manifestat indiferență sau în cel mai bun caz un interes redus față de ceea ce se întâmpla în Polonia. Un sin-

gur suveran a formulat un protest oficial și acesta a fost regele Spaniei. Guvernul britanic a fost informat de către Sir James Harris, diplomatul englez aflat la Varșovia, încă din martie 1772 că un tratat de împărțire „care dispunea de câteva părți din Polonia" fusese deja semnat la Skt. Petersburg între Prusia și Rusia. Trei luni mai târziu, la începutul lui iunie, Harris a primit un răspuns de la Londra, în care se exprima un interes moderat și se puneau întrebări legate de modul cum fusese dusă la îndeplinire „curioasa tranzacție". În scrisoare se adăuga, pe un ton ingenuu: „Auzim de la Varșovia că la Curte consternarea privitoare la dezmembrare este pe cât de mare, pe atât de firească și așteptată". Agitația de la curtea poloneză era, într-adevăr, atât de mare, încât Stanislas-August i-a scris personal lui George al III-lea și le-a cerut ajutorul englezilor ca să mențină echilibrul de forțe din est și să restrângă activitățile Prusiei, Rusiei și Austriei. Fără să-i poată fi de folos, George al III-lea a răspuns:

> De multă vreme văd cu tristețe relele care o înconjoară pe Maiestatea voastră și care au distrus Polonia. Mă tem că aceste nenorociri au ajuns într-un punct unde mai pot fi îndreptate doar de Atotputernicul – nu știu să existe nici o altă intervenție care să poată fi de folos.

6. Rezultatele primei împărțiri

Rezultatul cel mai limpede a fost că Polonia a pierdut aproximativ 30% din teritoriu și 35% din populație, reducându-se la niște dimensiuni care o făceau egala Franței. Pierderea controlului asupra cursului inferior al Vistulei, ruta comercială a Poloniei spre țărmul baltic și spre lume, era o problemă foarte gravă. Situația a fost înrăutățită de faptul că Prusia a profitat de negocierile de împărțire ca să smulgă un acord comercial cu polonezii. În condițiile acordului, asupra grâului transportat pe cursul fluviului au fost fixate taxe prohibitive, care au avut rezultate dezastruoase pentru un comerț aflat și așa în declin. Deși Polonia păstrase Danzigul, din cauza pierderii Prusiei de Vest, orașul a rămas izolat și lipsit de protecție.

Ajuns între timp ministru englez la Berlin și dându-și seama de îngrijorarea din ce în ce mai mare a comercianților englezi față de viitorul Danzigului, Harris a mai făcut o încercare de a-și convinge guvernul să intervină în Polonia:

> Mă tem că autoritatea pe care o exercită Maiestatea sa prusacă asupra consiliilor de la Skt. Petersburg și infatuarea cu care este primit tot ce vine de la Potsdam o vor face pe împărăteasa Ecaterina să asculte cu mai mare atenție decât merită limbajul insidios al regelui Prusiei și să nu ni se alăture în încercarea de păstrare a libertăților Danzigului și a comerțului Poloniei...

Guvernul englez i-a provocat o nouă dezamăgire lui Harris, lămurindu-l că nu avea de gând să facă nimic ca să păstreze libertățile Danzigului. Singurul sfat pe care l-a oferit a fost ca orașul să încheie cea mai bună înțelegere posibilă cu Frederic al II-lea ca să-și poată ține în viață economia. „Am toată compasiunea pentru Danzig, a scris un reprezentant englez aflat chiar acolo. Rusia l-a trădat și l-a vândut fără pic de jenă".

Istoricii din Europa occidentală l-au condamnat aproape în unanimitate pe Frederic al II-lea pentru rolul jucat în declanșarea primei împărțiri. Planul fusese în bună măsură al lui – avea nevoie de Prusia de Vest ca să-și consolideze teritoriile existente și a dispus de cinismul necesar ca s-o obțină printr-o agresiune necamuflată. Ecaterina ar fi preferat, cel puțin inițial, un *statu quo* în care Polonia să rămână protectorat rus. Factorii combinați care au făcut-o să se răzgândească au fost puterea de convingere a lui Frederic, războiul cu turcii și teama crescândă că, dacă nu accepta o împărțire tripartită, Rusia ar fi putut proceda la o anexare unilaterală a unei părți din Polonia, provocând în acest fel un nou război. Cel puțin Frederic a avut decența de a înțelege că el și Ecaterina erau „niște simpli briganzi", care luau ce pofteau fără mustrări de conștiință. Însă chiar și Maria-Tereza „s-a înfruptat din tort". Așa cum a remarcat Frederic – malițios, dar cât se poate de corect – „cu cât se văita mai tare, cu atât lua mai vârtos", fapt care l-a făcut pe suveranul prusac să se întrebe „cum de mai avea curaj să se

spovedească". Adevărul era că nici una dintre cele trei puteri nu-și putea permite să se afle în inferioritate față de celelalte două, în cazul în care se miza pe menționarea echilibrului de forțe.

În Polonia au existat mulți cetățeni care au cooperat cu puterile împărțitoare, de obicei pentru câștiguri bănești sau de altă natură, cum ar fi de pildă preotul desfrânat pe care Ecaterina îl numise arhiepiscop și primat al țării. Totuși, se pare că au existat și polonezi care au fost convinși că adevăratii lor „protectori" erau rușii. Aceștia ajunseseră să fie atât de obișnuiți cu prezența rușilor la ei în țară, încât s-au arătat dispuși să coopereze, chiar dacă motivele pentru care au făcut-o au fost neconforme cu realitatea. Cei pregătiți pentru o opoziție deschisă, prin care să-și riște viața, cariera și familia au fost foarte puțini și izolați unul de altul.

Opoziția era anevoioasă, iar schimbarea aproape imposibilă. Legile Cardinale (Cele Cinci Principii Eterne – vezi pagina 102) fuseseră reafirmate de către Seim în 1773. Ecaterina a jurat să mențină *statu quo*-ul în ceea ce rămăsese din republică. Reforma constituțională era de neconceput fără consimțământul ei, pe care nu avea nici un interes să-l dea. Deși „Libertatea de Aur" continua să existe, Polonia rămânea slabă din punct de vedere politic și la mila vecinilor ei mai puternici. Cu toate acestea, în anii 1770 și 1780 au fost introduse o serie de reforme limitate, cu acceptul rușilor. Partea rusă era suficient de puternică pentru a-și permite câteva concesii, care însă nu subminau principiile protectoratului.

Puterile executive ale guvernului au fost strânse laolaltă în 1775 în cadrul unui Consiliu Permanent al cărui șef nominalizat ca atare era regele. Consiliul avea cinci departamente, sau ministere, care au demarat o serie de reforme administrative menite să modernizeze practica guvernamentală. Trezoreria și-a sporit eficiența, iar armata a fost modernizată, deși – conform clauzelor tratatului cu Rusia – efectivele ei nu aveau voie să crească. Și poliția a fost transformată într-o structură mai eficace, iar aplicarea legii și păstrarea ordinii s-au bucurat de o administrare superioară. În 1774 regele a înființat o Comisie Națională pentru Învățământ – de fapt un Minister al Învățământului, primul de acest tip din Europa. Evoluțiile economice de toate felurile,

care fuseseră declanșate înainte de prima împărțire, au continuat. Au fost încurajate ramurile manufacturiere ale industriei, îndeosebi producerea textilelor și a produselor ceramice, au fost săpate alte câteva canale, iar serviciile de poștă s-au extins. Au fost înființate bănci și au prins contur noi companii comerciale. O mare parte a acestor activități s-au datorat interesului direct manifestat de către rege.

În 1773 Seimul a respins o lege care le interzicea membrilor *szlachtei* să se implice în activități comerciale. Ca urmare, numeroși magnați au început să se lanseze în afaceri, dintre care cele mai multe erau fabricuțe sau ateliere construite pe anumite moșii întinse și care foloseau mâna de lucru a țăranilor. Unii magnați s-au dovedit extrem de întreprinzători. Unul dintre membrii familiei Potocki a ajuns chiar să conducă o flotă comercială în Marea Neagră și în Mediterana. Dezvoltarea industrială a cuprins în principal provincia, pe câtă vreme Varșovia era un caz excepțional printre orașele poloneze nu doar datorită numărului mare de locuitori (150 000 în 1792), ci și a unui proletariat urban extrem de numeros (și care avea să joace un rol important în răscoala din 1793-1794). În 1776 regele a dispus elaborarea unui nou Cod de Legi care a fost publicat în 1780. Deși respins de Seim, în parte din cauza intervenției Prusiei, codul a fost un document important și a pus bazele reformelor ulterioare.

Adevărata autoritate trebuia căutată în continuare în apropierea ambasadorului rus, dar în anii 1780 Stanislas-August începuse deja să evolueze cu precauție spre o politică externă mai independentă. El a beneficiat de noi prilejuri pe această linie datorită schimbării de atitudine a Ecaterinei față de Suedia și Imperiul otoman. În 1787 Ecaterina tocmai făcea „un voiaj" prin teritoriile recent dobândite din sud, călătorind în parte pe uscat, în parte pe apă. Când vasul imperial a ajuns în dreptul localității Kaniow de pe fluviul Nipru, pe malul polonez împărăteasa a fost așteptată de Stanislas-August. Era prima lor întâlnire, marcată de o ușoară stânjeneală, după treizeci de ani. Stanislas-August venise ca să sugereze o alianță defensivă ruso-poloneză împotriva otomanilor, prin care Polonia ar fi primit Moldova și o parte din profitul pe care mizau rușii în urma comerțului practicat în Marea Neagră. În schimb (dacă Rusia era de acord cu o creștere numerică a armatei

poloneze), Polonia oferea asistență militară substanțială împotriva otomanilor și proteja totodată Rusia împotriva unui atac pe la spate, chiar prin Polonia, întreprins de Prusia sau Suedia. Întâlnirea nu a fost din cale-afară de reușită – Ecaterina i-a dat peste nas lui Stanislas-August, refuzând să ajungă la țărm și să ia parte la un bal pe care regele îl organizase în cinstea ei. Cu toate acestea, Stanislas se aștepta să primească un răspuns favorabil în scurt timp. Pe când se întorcea la Varșovia, sigur de reușită, a convocat Seimul în sesiune extraordinară, fără alt scop în afară de ratificarea noii alianțe.

Însă Ecaterina a refuzat oferta regelui, explicându-i decizia într-o scrisoare personală:

1 Este nevoie să punem capăt preocupărilor personale ale regelui și ale miniștrilor lui, după cum se cuvine să lăsăm constituția așa cum este acum. La drept vorbind, Rusia nu are nimic de câștigat dacă Polonia devine mai activă și nici nu-i face trebuință așa ceva.

În iulie 1788, ambasadorul englez la Varșovia este cât se poate de conștient de situația foarte grea care îi fusese impusă republicii:

1 De la împărțire, Polonia nu mai are nici o istorie proprie, nici o existență independentă din punct de vedere politic. Rămasă fără comerț, nemaiavând nici un aliat extern, nedispunând de o forță internă sau de venituri suficient de mari care să-i garanteze eli-
5 berarea de sub stăpânirea străină, stoarsă din toate părțile de cele trei monarhii puternice, ea pare să aștepte în liniște o sentință care îi va aduce pustiirea... Iată care este soarta unei țări care, sub o conducere înțeleaptă, ar putea ajunge ușor printre primele puteri din Europa...

În mod surprinzător, Seimul, care fusese convocat de Stanislas-August doar ca să aprobe proiectata alianță ruso-poloneză, și-a continuat sesiunea chiar și după cele șase săptămâni statutare, când era deja limpede că nici nu putea fi vorba de o asemenea alianță. Profitând de faptul că Ecaterina era din ce în ce mai frământată din cauza războiu-

lui cu otomanii, el a inițiat un program de reforme constituționale. Între 1788 și 1792 „Marele Seim" a distrus protectoratul rus care existase încă din 1717 și în acest fel a grăbit moartea republicii.

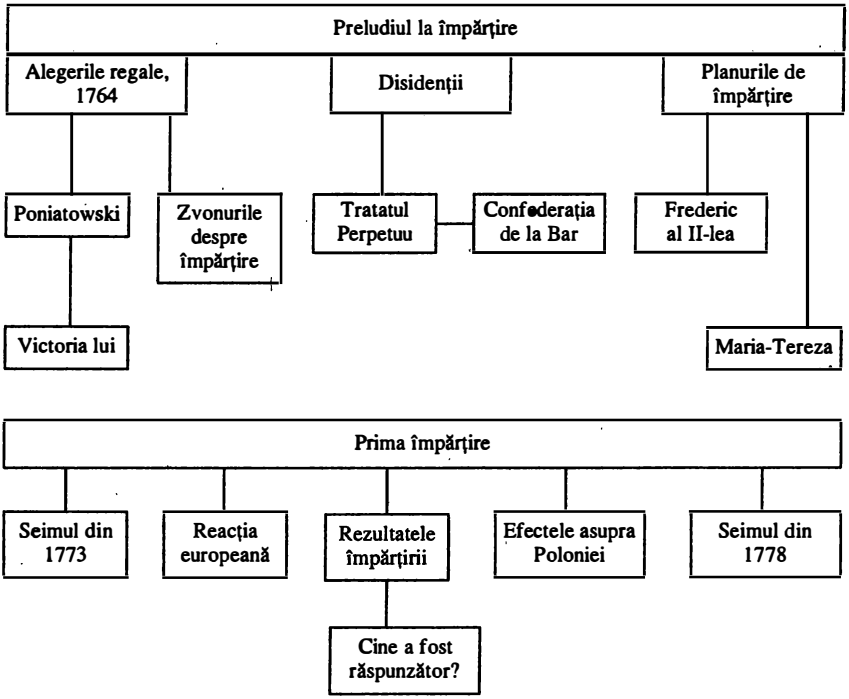

Rezumat – Împărțirile Poloniei: prima împărțire, 1772-1773

***Să luăm notițe despre** „Împărțirile Poloniei: prima împărțire, 1772-1773"*

„Împărțirea Poloniei" reprezintă un subiect foarte îndrăgit de către examinatori. Prin urmare, e foarte posibil să aveți de-a face la un moment dat cu o întrebare de genul celei discutate la pagina 180.

Acest capitol și următoarele două conțin informații de care veți avea nevoie când veți da răspunsul, referitoare la (a) un studiu cronologic al celor trei împărțiri, (b) o analiză a motivelor Rusiei, Austriei și Prusiei, și (c) în Capitolul 8, o discuție despre cine poartă vina distrugerii Poloniei.

Titlurile folosite în cadrul capitolului ar trebui să vă ajute la luarea notițelor.

***Întrebări bazate pe izvoare despre** „Împărțirile Poloniei: prima împărțire, 1772-1773"*

1. Prusia și Austria

Citiți observațiile lui Frederic al II-lea despre participarea Austriei la împărțirea Poloniei, care se găsesc la paginile 105, 106-107 și 108. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Explicați sensul formulelor „o felie din tort" (pagina 107, rândul 3) și „anumite teritorii" (pagina 109, rândul 13).
b) În primul fragment, care crede Frederic că sunt amenințările pe care le reprezintă Austria la adresa poziției internaționale a Prusiei și cum își propune să le contracareze?
c) Care se sugerează că ar fi părerea lui Frederic despre (i) Austria, (ii) Rusia și (iii) Polonia? Argumentați-vă răspunsul.

Acum citiți părerile Mariei-Tereza despre împărțire (paginile 111 și 112) și răspundeți la următoarele întrebări:

d) Care sunt obiecțiile ei cu privire la împărțire? Pe ce se bazează aceste obiecții? Care este motivul pentru care până la urmă acceptă împărțirea?
e) Care este impresia pe care o pruduce Maria-Tereza în aceste două fragmente? Argumentați-vă răspunsul. Cât de mult concordă această impresie cu celelalte lucruri pe care le știți despre ea?

2. Prima împărțire

Priviți gravura reprodusă pe pagina 106 și citiți fragmentele din preambulul la tratat (pagina 112) și din declarațiile individuale și cea comună, emise de către cele trei puteri (paginile 112 și 113). Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Explicați următoarele formulări: „anarhia" (pagina 112, rândul 2), „drepturi și revendicări pe cât de vechi, pe atât de legitime" (pagina 112, rândul 6), „uriașa nedreptate pe care i-a făcut-o Casei de Brandenburg" (pagina 112, rândul 3).

b) Explicați titlul de „Tortul regal" care a fost dat gravurii. De ce este ea descrisă de obicei ca un desen „satiric"?

c) Cum își justifică acțiunile cele trei puteri?

d) Care a fost atitudinea adoptată de către cele trei puteri față de (i) Polonia, și (ii) regele ei? Cum este reflectată această atitudine în gravură?

CAPITOLUL 7

Împărțirile Poloniei: cea de-a doua și cea de-a treia împărțire, 1793 și 1795

1. Marele Seim, 1788-1792

În 1788 Frederic Wilhelm al Prusiei, care îi succedase ca rege lui Frederic cel Mare în 1786, a avansat o propunere de dobândire a unor noi teritorii din Polonia fără să se lupte pentru ele. Ideile lui, adunate în planul Hertzberg, erau complicate și reclamau o serie de schimbări – o stratagemă diplomatică deloc neobișnuită în secolul al XVIII-lea. Otomanii, care se aflau în război cu Rusia și erau pe punctul de a intra într-un război cu Austria, ar fi trebuit să cedeze Moldova și Țara Românească Austriei, aceasta ar fi retrocedat Galiția Poloniei, care la rândul ei, în semn de recunoștință, ar fi cedat Danzigul și Thornul Prusiei. Rusia ar fi dobândit Basarabia și Oceakovul (o cetate situată la gura Niprului) de la otomani, iar în schimb Rusia, Prusia și Austria ar fi garantat integritatea teritoriilor otomane la sud de Dunăre. Iosif al II-lea, împăratul Austriei, s-a opus acestui plan fiindcă nu avea încredere în Prusia și se temea de ea. El a încheiat un acord cu Ecaterina, prin care aceasta se angaja să sprijine Austria împotriva oricăror eforturi făcute de Prusia pentru a dobândi teritorii din Polonia, indiferent dacă ar fi fost vorba de mijloace directe sau indirecte.

Existau și alți străini care aveau interese în Polonia. Cel mai notabil dintre ei era contele Potemkin, vreme îndelungată amant al Ecaterinei (ba chiar soțul ei, după cum au spus unii) și unul dintre consilierii și comandanții de armată în care ea avea cea mai mare încredere. Prin diverse metode Potemkin obținuse moșii întinse în sud-estul Poloniei, având peste 100 000 de șerbi. Se pare că în 1788 el ar fi plă-

nuit împreună cu magnații polonezi crearea unei „oștiri" naționale, chipurile ca un prim pas spre proclamarea unei noi confederații capabile să apere Polonia de otomani, să păstreze credința catolică și să mențină libertățile *szlachtei* poloneze. Cu toate acestea, unii au bănuit că motivele lui nu erau complet dezinteresate. Aceștia nu se încredeau în ambițiile lui, fiind convinși, așa cum a spus chiar nepoata lui, că avea de gând „să-i atragă de partea lui pe toți cazacii, să procedeze la unirea lor cu armata poloneză și să se proclame rege al Poloniei", în ciuda originii lui rusești și a credinței ortodoxe în care fusese crescut.

În Polonia existase o permanentă opoziție față de ceea ce părea a fi atitudinea filorusă a lui Stanislas-August. Faptul că acesta nu a reușit să ducă la bun sfârșit ideea unei alianțe ruso-poloneze în 1787-1788 a fost o umilință nu doar pentru țară, ci și pentru el personal. Îl preocupaseră multă vreme politica și posibilitatea unei reforme constituționale în Polonia; în 1788 deziluzia provocată de Ecaterina și de politica rușilor l-a împins în brațele reformiștilor. Un grup de bogătași, care se organizaseră deja în „Partidul Patrioților", au început să se gândească la un mod prin care se putea pune capăt influenței rusești din Polonia. Speranțele lor au crescut la vestea unei alianțe dintre Prusia și „puterile maritime", Anglia și Olanda, menită la rândul ei să stăvilească expansiunea Rusiei. În condițiile unei Prusii mai prietenoase și a unei Rusii angajate în războaiele cu Imperiul otoman și Suedia, momentul era propice pentru reformă.

Seimul care s-a întrunit în octombrie 1788 fusese convocat având ca unic punct pe ordinea de zi aprobarea proiectului de alianță ruso-poloneză (vezi pagina 119). După ce s-a văzut că alianța nu putea fi încheiată, în loc să-și trimită membrii acasă la capătul celor șase săptămâni ale sesiunii (așa cum procedaseră predecesorii lui), Seimul a rămas în sesiune timp de patru ani. De fapt, la sfârșitul primilor doi, s-au organizat din nou alegeri pentru delegați, însă noii aleși nu i-au înlocuit pe ceilalți, ci s-au adăugat pur și simplu membrilor inițiali. Pe durata ultimilor doi ani Seimul a avut aproximativ șase sute de membri, ceea ce însemna dublul numărului obișnuit. Dată fiind structura sa confederată, nu s-a putut recurge la *liberum veto*, iar votul s-a făcut prin majoritate simplă.

Încă din primele zile ale acestui organism ce ajunsese să fie cunoscut drept „Marele Seim", a existat pericolul neîntrerupt al amestecului rușilor în lucrările sale. Însă din cauză că Ecaterina era atât de preocupată de războiul cu otomanii, probabilitatea unei asemenea intervenții a devenit mult mai redusă ca de obicei, iar sub influența Partidului Patrioților Seimul a trecut la un program de reforme în adevăratul sens al cuvântului, fără să se mai țină cont de Rusia. El a început prin a dezbate o serie de măsuri de natură să consolideze suveranitatea națională și să revitalizeze economia. Printre ele se numărau desființarea Consiliului Permanent constituit în 1773 și o cerere de retragere a tuturor trupelor rusești din țară. Pentru prima dată în istoria țării s-au fixat un impozit direct de zece la sută din veniturile rezultate din cultivarea pământurilor deținute de membrii *szlachtei* și un altul de douăzeci la sută din venitul produs de pământurile aparținătoare bisericilor. S-au elaborat planuri de sporire a efectivelor armatei, care continuau să fie de doar 18 000 de oameni. În 1789 Seimul și-a plecat urechea la doleanțele unei delegații de reprezentanți ai burghezilor din 141 de orașe, care solicitau reprezentarea în guvern – prima fisură în monopolul guvernamental al *szlachtei*. Presiunile acestui proces au ajuns să fie atât de mari, încât în 1790 Seimul s-a împărțit în două camere tocmai ca să ajute la accelerarea procesului decizional.

Seimul a reușit acolo unde Stanislas-August dăduse greș și a negociat cu bune rezultate o politică internă mai independentă în luna martie a anului 1790, o dată cu încheierea unui tratat pruso-polonez al cărui conținut era evident antirus. Într-una dintre clauzele tratatului Prusia se angaja să sprijine Polonia cu o armată de 18 000 de soldați împotriva oricărei încercări a unei puteri străine de a interveni în problemele interne ale țării în numele unei garantări anterioare a constituției poloneze.

a) Constituția din 1791

Atât în Seim, cât și în afara lui, dezbaterea politică era din ce în ce mai radicală de la un an la altul. Unul dintre cei mai influenți formatori de opinie politică era Hugo Kollataj, un intelectual de extracție preoțească

și totodată un orator de efect. Acesta a creat un grup de presiune numit Forja, ai cărui membri militau pașnic, dar coerent, pentru ceea ce Kollataj însuși denumea „revoluția blândă". În 1788 el s-a adresat Seimului în felul următor:

1 Și atunci, ce este Polonia? Este o biată mașinărie nefolositoare, care nu poate fi pusă în mișcare de un singur om, nu vrea să fie manevrată de toți laolaltă și poate fi oprită de unul singur.

Kollataj a susținut acordarea dreptului electoral pentru cei care nu erau nobili și a fost autorul petiției pe care au prezentat-o delegații din cele 141 de orașe în fața regelui: „Sclavul își va sfărâma lanțurile dacă stăpânul lui va face să dispară Drepturile Omului și ale Cetățeanului". Un an mai târziu, în 1790, Kollataj a publicat *Legea politică a națiunii poloneze*, care a cuprins schița programului său de reformă și a stat la baza Constituției din 1791.

Pe 3 mai 1791 Seimul a fost scena unei lovituri de stat pregătite de Partidul Patrioților, cu asistența șefului Seimului și cu informarea regelui, care de altfel i-a și susținut pe autori – nu e exclus ca totul să fi avut loc chiar la îndemnul lui. A fost aleasă o zi când două treimi dintre membri lipseau fiindcă era ultima zi a vacanței de Paști; dintre cei 182 de deputați prezenți, 100 fuseseră deja puși în temă. Un raport pregătit din timp de Comisia pentru Afacerile Externe a fost prezentat în plenul Seimului chiar de către șeful său. În raport erau prezentate pericolele pe care le determinau întârzierile înregistrate în ducerea la îndeplinire a reformelor. Întorcându-se spre rege, șeful Seimului a spus: „Este de datoria Maiestății voastre, sire, să pregătiți măsuri care vor pune la dispoziție mijloacele prin care să putem salva țara". Regele a dat la iveală imediat un document gata redactat și l-a citit deputaților. În preambulul documentului se spunea:

1 Eliberați din constrângerea rușinoasă a ordinelor străine, știind care sunt vechile greșeli ale sistemului nostru de guvernământ și prețuind libertatea și independența națională mai mult decât viața însăși... Aprobăm prezentul statut recunoscând că soarta

noastră a tuturor depinde exclusiv de crearea și perfecționarea
5 unei constituții naționale...

Toate problemele legate de caracterul nestatutar al sesiunii au fost nesocotite. Actul a fost acceptat în mijlocul uralelor, iar regele a semnat documentele. Constituția căpătase putere de lege, fiind prima constituție scrisă din Europa. Afară, în piața publică, soldații au strigat împreună cu mulțimea „Trăiască Regele și Constituția!" în vreme ce monarhul și deputații au format o procesiune ce s-a deplasat la catedrală pentru a depune jurământul de respectare a noii constituții și pentru a intona un *Te Deum*. Într-o singură zi Polonia fusese transformată în monarhie constituțională ereditară, iar multe dintre cauzele slăbiciunilor interne ale țării se văzuseră eliminate dintr-un condei.

Noua constituție a pus capăt alegerilor regale „libere", coroana urmând să devină ereditară. La moartea lui Stanislas-August, care nu avea moștenitor direct, ea avea să revină principelui elector de Saxa și urmașilor lui. *Liberum veto* a fost desființat și înlocuit de votul majoritar. „Dreptul la rezistență", înscris în tradiția confederației armate, a fost la rândul lui abolit pe motiv că „era potrivnic spiritului constituției și avea tendința de a crea probleme în stat". Puterea *seimik*-urilor provinciale a fost redusă, iar Seimul a rămas împărțit în două camere. Puterea executivă trecea în mâinile „Păzitorilor Legii", un grup din care făceau parte regele, primatul și cinci miniștri numiți de rege și schimbați din doi în doi ani. Acești Păzitori răspundeau direct în fața Seimului. Regele rămânea la comanda unei armate care cuprindea 100 000 de oameni. Cetățenii orașului aveau aceleași privilegii politice pe care le avea *szlachta* și își alegeau propriii reprezentanți în Seim. Totuși, țăranii nu se bucurau de reprezentare, în pofida dorinței unui mare număr de reformiști. Tot ce li se putea oferi era ceea ce avuseseră, chipurile, și până atunci, adică „protecție din partea legii și a guvernului țării". Comisiile locale existente trebuiau să fie înlocuite de un sistem de guvernare a provinciilor, cu administrare de la centru, în vreme ce sistemul de taxe se cerea revizuit în continuare. Romano-catolicismul rămânea religia oficială a țării, iar față de alte grupuri avea să manifeste toleranță. Mesajul reformiștilor era limpede: „toată pu-

terea statului izvorăște din voința națiunii". Referindu-se la posibilele repercusiuni din partea Rusiei, Stanislas-August însuși s-a declarat pe față de partea reformei și a afirmat că era preferabilă orice primejdie stării anterioare de dependență. „Pe viitor polonezii vor guverna ei înșiși", a declarat el, deși realitatea avea să-l contrazică flagrant.

În general, noua constituție a fost bine primită, cu excepția notabilă, dar deloc surprinzătoare, numită Rusia. Ambasadorul englez la Varșovia și-a înștiințat guvernul că în țară ea nu întâmpinase, aparent, nici cea mai mică opoziție. Semnificația pe care noua constituție a dobândit-o atunci și și-a păstrat-o ulterior a depășit cadrul strict a ceea ce era adecvat sau realist. Edmund Burke s-a referit la „acest bine uriaș", în timp ce ministrul prusac Herzberg a declarat că:

> polonezii au dat lovitura de grație monarhiei prusace, votând o constituție mult mai bună decât cea engleză. Cred că, mai devreme sau mai târziu, Polonia va recâștiga Prusia de Vest și poate chiar și pe cea de Est. Oare cum ne putem apăra statul... împotriva unei națiuni numeroase și bine guvernate?

Într-o scriere de la jumătatea secolului al XIX-lea, Karl Marx s-a referit la:

> singurul act de libertate pe care l-a făcut Europa răsăriteană în mijlocul barbariei prusace, rusești și austriece, cu toate defectele lui. Mai mult, a fost vorba de o inițiativă exclusivă a claselor privilegiate, a nobilimii. Istoria lumii nu cunoaște un alt exemplu asemănător de comportament elegant al clasei nobiliare.

Istoricii au scris numeroase pagini despre Constituția din 1791 și despre frumusețea ei. Dar, deși comisiile și toate celelalte organisme înființate au început imediat să lucreze la un program cuprinzător de reforme sociale și economice, sub deviza „Regele cu Poporul, Poporul cu Regele", nici acest pachet socio-economic și nici reformele constituționale de la 3 mai nu au fost traduse vreodată în fapt. Reputația Constituției din 1791 se leagă mai mult de ceea ce trebuia să se întâm-

ple decât de ceea ce a avut loc cu adevărat, mai mult de năzuințe decât de realizări. Semnificația ei este nu atât realitatea căreia i-a dat naștere, cât mai cu seamă imaginea pe care a propus-o despre sine, fără ca asta să-i scadă valoarea. Documentul a fost perceput ca o Declarație Poloneză a Drepturilor Omului, întruchipând dorința de libertate a cetățenilor țării. Simbolismul său puternic a supraviețuit morții din 1795 a republicii și vicisitudinilor secolului al XIX-lea, așa încât în 1918, când Republica Polonă a fost restaurată, 3 Mai a fost aleasă ziua națională.

Pe lîngă Kollataj, în Polonia anului 1791 mai existau destui cărturari care aveau conștiință politică și care călătoriseră în multe țări, iar o parte dintre ei își făcuseră studiile în Franța sau Italia. Erau cu toții familiarizați cu evoluțiile din Europa apuseană, îndeosebi din Franța, și se arătau puternic motivați de idealurile Libertății, Egalității și Fraternității. Țineau legătura cu monarhul și erau invitați frecvent la „dejunurile filosofice" organizate în fiecare joi la Palat. Mulți dintre ei erau membri ai Marelui Seim. Când veștile despre noua constituție au ajuns în Rusia, reformele moderate de la Varșovia au fost echivalate cu excesele cele mai mari ale Revoluției franceze – cei implicați au fost etichetați cu toții drept iacobini și bănuiți a face parte dintr-o conspirație internațională ce-și propunea să răstoarne monarhia absolutistă de pretutindeni. Părerea lui Stanislas-August a fost diferită:

> 1 Mi se pare de necrezut că... oamenii din alte țări pot compara revoluția noastră cu cea din Franța, dacă ne gândim la marile diferențe și contradicții dintre cele două mișcări.

În orice caz, Ecaterina n-a văzut nici o deosebire – cel puțin asta a declarat – între Franța revoluționară și Polonia revoluționară; în concluzie, trebuia făcut ceva până nu era prea târziu pentru a se pune capăt acestor activități subversive ce aveau loc atât de aproape de Rusia.

Între timp, politica oficială a rușilor era una de expectativă cuminte, până când acei polonezi care rămăseseră necorupți aveau „să invite Rusia să dea o mână de ajutor la restaurarea propriilor lor libertăți". Într-o scrisoare pe adresa încăpățânatului Potemkin, care con-

ducea pe atunci o campanie în sud împotriva otomanilor, Ecaterina a lansat un avertisment legat de posibila precipitare a acțiunilor din Polonia. O dată încheiată pacea cu otomanii, Rusia era liberă să se îndrepte împotriva „noilor dușmani" (adică Polonia). Până atunci, atâta timp cât polonezii nu efectuau nici o mișcare ostilă, iar Prusia nu trimitea trupe în Polonia, rușilor nu le rămânea decât să aștepte. Totuși, dacă s-ar fi întâmplat vreunul dintre aceste lucruri, Potemkin ar fi trebuit să invadeze imediat Polonia ca să-i „elibereze pe oamenii de aceeași rasă și religie cu noi" de sub stăpânirea unui „rege nevrednic de încredere". Două luni mai târziu Ecaterina i-a scris din nou lui Potemkin despre Polonia, comunicându-i că, din punctul ei de vedere, noua constituție a Poloniei nu putea fi în nici un fel de folos pentru vecini, dar că, pentru a putea să acționeze, Rusia avea nevoie de mână liberă. Iată de ce pacea cu otomanii devenise esențială. Abia după încheierea ei rușii ar fi putut readuce în vigoare vechea constituție poloneză și, o dată cu ea, siguranța deplină pentru Rusia. Între timp, lui Potemkin i s-a ordonat să demareze negocieri cu un grup de bogătași polonezi conservatori care ar fi putut avea o atitudine favorabilă față de crearea unei confederații care să dizolve noua constituție.

Seria de victorii ale rușilor împotriva otomanilor începută în 1790 a continuat în 1791 și l-a determinat pe sultan să ceară pace. În august s-a convenit asupra unui armistițiu urmat de un tratat de pace semnat la Iași în ianuarie 1792 (vezi pagina 194). În martie trupele rusești au început să se retragă de pe frontul de sud. Ecaterina era gata să se ocupe de Polonia.

2. Războaiele celei de-a doua împărțiri, 1792-1793

La sfârșitul lui 1791 Ecaterina declarase în scris că nu va accepta niciodată noua constituție poloneză, proclamată fără consultări și încălcând, chipurile, tratatele ruso-poloneze din 1768 și 1773, cu atât mai mult cu cât în tot acest timp polonezii „se dedaseră la tot felul de jigniri" la adresa ei. Mai departe împărăteasa scria următoarele:

Putem să facem ce vrem în Polonia, fiindcă Viena și Berlinul ni se vor opune doar prin niște vrafuri de hârtoage și vom duce noi înșine totul la bun sfârșit... Vom găsi la orice oră oameni care să ne susțină în Polonia. Trebuie să existe și nemulțumiți care preferă vechiul regim. Cât despre pretexte, sunt din belșug – nu trebuie decât să alegem.

a) Confederația de la Targowica, 1792

Deși Potemkin murise în august 1791, negocierile dintre ruși și un grup de bogătași polonezi nemulțumiți continuaseră. Un Act Confederativ care pleca de la proiectul redactat de Potemkin a fost finalizat la Skt. Petersburg în 1792. Pentru a-i camufla sprijinul rusesc, el a fost datat cu două săptămâni mai târziu și mutat la Targowica, pe teritoriul Poloniei. Pe 14 mai conspiratorii polonezi au sosit la Targowica și au proclamat Confederația. Patru zile mai târziu li s-au alăturat 97 000 de soldați ruși. Confederații îi acuzau pe „uzurpatori" de „răspândirea contagioasă a ideilor democratice" și de desființarea „libertăților de aur", adică libertatea și egalitatea (de care dispunea nobilimea). Ei solicitau ajutorul rușilor pentru restaurarea vechii constituții, conform tratatului din 1773, cerând totodată înlăturarea Seimului și reînnoirea garanțiilor Rusiei față de integritatea teritorială poloneză.

Armata poloneză, care tot nu depășise 37 000 de soldați, și aceia în mare parte neinstruiți, nu s-a putut opune invadatorilor ruși. Apelul disperat pe care l-a făcut Polonia la Frederic Wilhelm, solicitat să-și onoreze obligațiile ce-i reveneau prin tratatul din 1790, s-a izbit ca de un zid. Cu toate că Frederic Wilhelm îi trimisese o scrisoare entuziastă lui Stanislas-August în mai 1791, mărturisindu-și „nerăbdarea... de a contribui la sprijinirea libertății și a independenței Poloniei", în acea perioadă Războiul ruso-turc continua și era în interesul Prusiei să-i sprijine pe toți adversarii Rusiei, inclusiv pe reformiștii polonezi. Frederic Wilhelm și-a justificat virajul de 180 de grade din iunie 1792 prin aceea că „starea de lucruri se schimbase în întregime de la alianța pe care am încheiat-o cu republica", adăugând că „nu se considera obligat de tratatul din 1790 să apere cu armata lui monarhia *ereditară* stabilită prin Constituția din 3 mai 1791".

b) Prusia, Austria și Franța

În februarie 1792 Prusia și Austria semnaseră o alianță antirevoluționară îndreptată împotriva Franței, promițându-și sprijin reciproc pentru principiile monarhiei absolutiste ori de câte ori acestea aveau să fie amenințate. Printre clauzele alianței exista una prin care cele două țări se angajau să mențină integritatea teritorială a Poloniei și să-i susțină noua constituție. Negocierile inițiale de la sfârșitul lui 1791 se referiseră la *acea* nouă constituție poloneză. Însă Leopold al Austriei, deși nu lipsit de înțelegere pentru Constituția de la 3 mai, știa că fără ajutorul prusacilor nu avea cum să-și apere provinciile belgiene și nici cum să-i salveze pe Ludovic al XVI-lea și pe regina de origine austriacă. Prin urmare, el s-a înclinat în fața presiunilor Prusiei și a acceptat o modificare a textului final, în așa fel încât formula oficială să fie *o* nouă constituție. Din clipa aceea, tratatul pruso-polonez a ajuns literă moartă. Prusia se pregătea deja pentru o nouă împărțire a Poloniei ca răsplată pentru eventualul sprijin acordat Austriei într-un război împotriva Franței.

În martie împăratul Leopold a murit, iar locul lui pe tron a fost luat de fiul său, Francisc, un monarh mult mai războinic decât precedentul. În mai puțin de două luni, Austria intrase în război cu Franța. Această evoluție a evenimentelor implica Prusia conform clauzelor alianței austro-prusace, iar cele două țări s-au pregătit să invadeze Franța cu scopul înăbușirii revoluției. Pentru Ecaterina aceasta era o veste cât se poate de bună. După încheierea în ianuarie 1792 a războiului cu otomanii, ea putea în sfârșit să trimită trupe în Polonia și singurul lucru de care trebuia să fie sigură era că nici Prusia și nici Austria nu se vor opune. Fără ca Ecaterina să facă vreun efort, cele două țări amintite s-au comportat exact așa cum și-ar fi dorit, îndemnând-o să le încurajeze în continuare pe aceeași linie. Dând impresia că face un sacrificiu, ea a renunțat la dreptul consfințit de tratatul ruso-austriac din 1781 de a solicita ajutor Austriei împotriva facțiunilor rebele din Polonia. Austriei nu i se putea cere să lupte împotriva revoluției și în Franța, și în Polonia, ceea ce însemna că Rusia avea să rezolve cea de a doua misiune de una singură. În privința Prusiei, negocierile purtate la Skt. Petersburg prin intermediul ambasadorului prusac l-au edificat

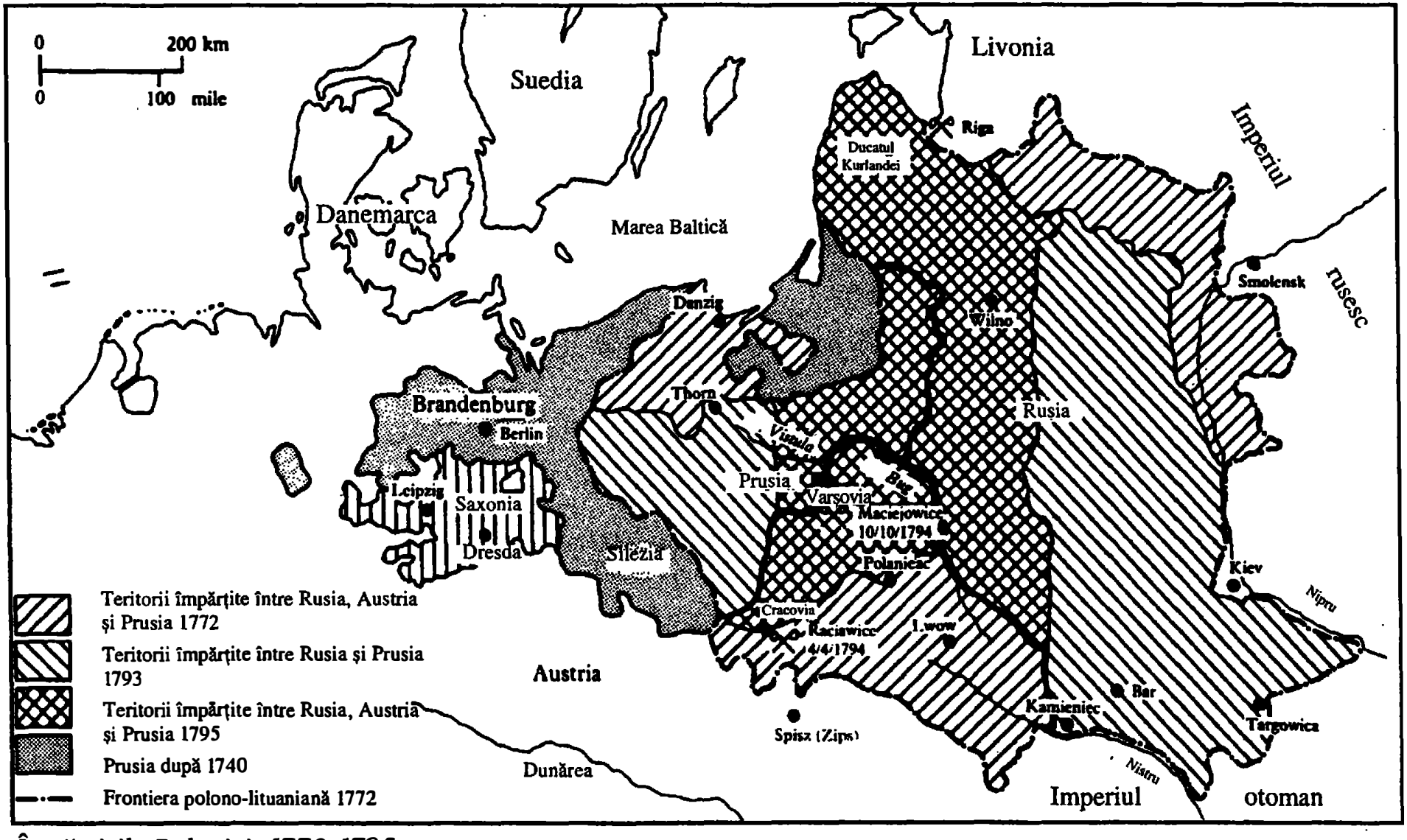

Împărţirile Poloniei, 1772-1795

pe Frederic Wilhelm că Ecaterina era *efectiv* dispusă să se asocieze cu Prusia într-o viitoare împărțire a Poloniei, cu condiția ca și Prusia, împreună cu Austria, să joace un rol activ în războiul împotriva Franței. Acest lucru ar fi eliminat posibilitatea unei intervenții austriece în Polonia cât timp Rusia era ocupată cu restaurarea vechii constituții. La rândul ei, și intervenția prusacă a fost împiedicată pe 7 august 1792, când Frederic Wilhelm a semnat o convenție prin care se angaja să nu se amestece în afacerile Rusiei în Polonia, în schimbul unei părți din pradă în momentul împărțirii finale.

Ca să păstreze aparențele, Prusia i s-a alăturat Rusiei și amândouă au invitat-o cordial pe Ecaterina să lupte de aceeași parte a baricadei în Franța. Ecaterina a refuzat pe un ton politicos, scriindu-i lui Francisc:

> Este foarte bine că un suveran tânăr își începe cariera cu o acțiune al cărei țel este apărarea Europei de efectul molipsitor al unui exemplu atât de scandalos și otrăvitor. Însă ceea ce s-a întâmplat într-o țară atât de îndepărtată de statul meu cum este Franța mi-a atras atenția asupra a ceea ce se petrece în vecini. Uzurparea Constituției Poloniei de către noua Constituție de la 3 mai 1791 va produce tulburări asemănătoare celor din Franța.

În aceeași perioadă, dar în alte texte, Ecaterina s-a referit la „iacobinii din Varșovia, care sunt în strânsă legătură cu omologii lor parizieni", precum și la nevoia presantă de a se ocupa de ei. „Mă voi bate cu dușmanul din Polonia și prin asta se cheamă că voi avea grijă și de ce se întâmplă în Franța."

Invadarea Franței de către Prusia și Austria s-a dovedit a fi un eșec. În septembrie prusacii au fost înfrânți la Valmy și au suferit pierderi grele. Ca urmare, Frederic Wilhelm a anunțat că nu va continua războiul dacă nu va primi garanții absolute referitoare la o despăgubire prin dobândirea unor teritorii poloneze, pentru a-și justifica astfel cheltuielile de luptă. Ajutorul prusac era încă esențial pentru austrieci și din acest motiv Francisc a fost nevoit să accepte pretențiile lui Frederic Wilhelm. Austria continua să spere că va obține despăgubiri din partea

Franței. Aceste nădejdi au primit o lovitură cvasifatală în noiembrie, când armata austriacă a suferit o înfrângere grea la Jemappes. În urma ei cea mai mare parte a Olandei Austriece a căzut în mâinile francezilor, fapt care a zădărnicit vechiul și neprețuitul plan imperial de cedare a Olandei Austriece în schimbul Bavariei. Francisc sperase că această rocadă avea să facă parte din „despăgubirile" încasate pentru războiul împotriva Franței.

c) Evenimentele din Polonia, 1792

În timp ce Prusia și Austria erau ocupate cu pregătirile în vederea expediției franceze, trupele rusești au invadat Polonia în sprijinul Confederației de la Targowica. Confederații au înființat un comitet executiv de urgență, Generalitatea, și i-au conferit statutul unui guvern-marionetă al rușilor. Pe 22 mai un Seim disperat l-a proclamat pe Stanislas-August „dictator" al Poloniei, însă măsura nu a avut efect. Rușii au intrat în Vilnius, după care s-a înființat o Confederație a Lituaniei asemănătoare celei de la Targowica, sprijinită de ruși și instalată în Marele Ducat ca un guvern legitim în temeiul vechii constituții. Stanislas-August a demarat negocieri directe cu Ecaterina în vederea unui armistițiu de patru săptămâni, însă propunerile lui au fost respinse. După aceea i-a trimis o scrisoare personală, în care a făcut referire la relația intimă care îi unise cândva, și i-a solicitat o alianță veșnică și un tratat comercial avantajos între cele două țări. În semn de garantare a acestui angajament și pentru „existența unui guvern mai bun și mai puternic în Polonia", Stanislas-August a mers până la a propune returnarea coroanei poloneze în beneficiul celui mai tânăr nepot al Ecaterinei, Constantin. (Această ofertă a dat măsura disperării regelui, întrucât Constituția din Mai pe care jurase consfințise caracterul ereditar al coroanei și faptul că ea aparținea familiei Wettin.) Ecaterina a respins și această propunere. Stanislas-August a cerut ajutor în Europa. Austria „nu a văzut nici un motiv pentru care să se opună voinței Ecaterinei", Franța a considerat revoluția poloneză insuficient de democratică pentru a merita să fie sprijinită, iar Anglia și Olanda au refuzat ajutorul pe motiv că „nici o intervenție a lor nu putea fi de folos Poloniei fără niște

eforturi și cheltuieli mult mai mari și mai greu justificabile decât cele pe care le-ar presupune menținerea intereselor lor separate". Era limpede că nu putea fi vorba de ajutor din partea nimănui. Prusia nu era singura care abandonase Polonia.

Stanislas-August nu a avut încotro și a trebuit să accepte pretențiile Confederaților. Pe neașteptate, în iulie, el a anunțat încetarea ostilităților și acceptarea Confederației de la Targowica în calitate de guvern legitim al Poloniei. De ce a făcut-o? Era într-adevăr un personaj slab și laș, așa cum îl acuzau mulți? Se pare că a acționat în acest fel din motive întemeiate. Avea o armată mult inferioară numeric (raportul era de 3 la 1 în favoarea adversarului), nu dispunea de nici un aliat pe care să se bazeze, țara îi fusese invadată de trupe străine și – lucrul cel mai grav – supușii erau dezbinați și ajunseseră din nou în pragul războiului civil. În plus, era incapabil să se ipostazieze în soldat sau conducător al maselor. Singurul lucru pe care-l putea face era să împiedice noi vărsări de sânge.

Spre sfârșitul lui 1792 Ecaterina a început să se gândească serios la o a doua împărțire a Poloniei. Deși motivele ei nu sunt în întregime clare, se pare că – în cursul aceluiași an, dar ceva mai devreme – avusese de gând doar să reinstaureze constituția poloneză nereformată și să restabilească Polonia ca protectorat rus. Împărăteasa trebuia să pună pe un taler al balanței avantajele pe termen lung ale guvernării indirecte asupra a ceea ce mai rămânea din Polonia, iar pe celălalt foloasele pe termen scurt ce puteau fi obținute prin anexarea unui număr mai mic de teritorii bogate și populate de cei „de rasă și credință rusă". Au existat câteva evenimente care au făcut-o să se decidă în favoarea împărțirii. Dificultățile reafirmării controlului Rusiei asupra Poloniei erau mult mai mari decât se așteptase ea, fiindcă și Confederații se dovediseră incompetenți o dată ajunși la guvernare. Pe de altă parte, trebuia onorată promisiunea făcută Poloniei în legătură cu o parte a teritoriului polonez, pentru a o stimula să continue războiul împotriva Franței. Numai că expansiunea unilaterală a Prusiei ar fi compromis echilibrul de forțe: singura soluție era o împărțire bilaterală în urma căreia partea Rusiei ar fi reprezentat „despăgubirile" pentru cheltuielile efectuate și pierderile de oameni suferite în operațiunea de reinstalare

a unui guvern corespunzător în Polonia. Pe urmă, chiar înainte de Crăciunul lui 1792, împăratul Francisc a luat legătura cu Ecaterina. El a solicitat pentru Austria o parte din Polonia egală cu aceea pe care ar fi preluat-o Prusia și Rusia, dat fiind că rezultatul războiului îi distrusese speranța unui schimb Olanda-Bavaria. Ecaterina nu i-a luat în seamă doleanțele, însă probabil că a înțeles că nu putea să procedeze așa la infinit. Dacă împărțirea efectuată de către Rusia și Prusia avea să se facă fără greutate, ea trebuia începută imediat. În ianuarie 1793 Ecaterina i-a dat lui Frederic Wilhelm undă verde pentru invadarea Poloniei. Acesta s-a conformat bucuros, având grijă să emită în prealabil un manifest oportun, în care făcea referire la nevoia de a suprima „principiile iacobinismului și spiritul democrației franceze" care începuseră să prindă rădăcini în Polonia. Bineînțeles că trupele rusești erau deja la fața locului.

3. A doua împărțire, 1793

În ianuarie 1793 a fost încheiat un al doilea Tratat de împărțire între Rusia și Prusia, justificabil prin pericolele politice la adresa statelor învecinate care ar fi putut apărea în urma răspândirii ideilor revoluționare franceze în Polonia. Rusia avea să primească Ucraina, Podolia și jumătatea estică a Lituaniei, ceea ce însemna un total de 250 000 de kilometri pătrați și trei milioane de oameni, pe câtă vreme partea Prusiei avea să cuprindă întreaga *Wielkopolska* (Polonia Mare), precum și regiunile Danzig și Thorn, ambele populate de vorbitori de germană, cu un număr total de locuitori de un milion. Austria urma să fie amăgită cu asigurări că Prusia va continua să lupte alături de ea împotriva Franței și că atât Prusia, cât și Rusia o vor sprijini în tentativele de efectuare a schimbului Olanda-Bavaria, dacă exista cea mai mică șansă de fructificare a acestei intenții.

În aprilie au fost formulate declarațiile publice prin care se anunța proiectul de împărțire. Vestea a fost primită cu stupefacție de către Confederații din Targowica. Aceștia nu se așteptaseră la așa ceva și nu au acceptat revendicarea de către Ecaterina în numele Rusiei a

unei părți din Polonia ca despăgubire pentru cheltuielile efectuate atunci când le venise în ajutor. Frustrarea lor a fost și mai mare când au fost puși să accepte că și Prusia trebuia despăgubită pentru războiul purtat împotriva Franței. Ecaterina i-a scris în stilul său propriu contelui Sievers, ambasadorul ei la Varșovia:

> De la bun început am încercat să facem din relația cu polonezii una cât mai statornică, numai că, în loc să răspundă semnalelor noastre cu o prietenie corespunzătoare, aceștia au manifestat doar o ură înverșunată...

În continuare Ecaterina s-a plâns de Confederați care se dovediseră nedemni de încredere și egoiști, precum și de Stanislas-August, care își ațâța poporul împotriva rușilor, conchizând după cum urmează:

> Adoptând acest plan [de împărțire], cădem de acord asupra unui act al cărui rezultat general va fi eliberarea de sub oprimare a tuturor regiunilor și orașelor populate – sau întemeiate – de o rasă înrudită, care își recunoaște aceeași credință ca a noastră.

Ca și în 1773, era important să se păstreze aparențele. Totul trebuia făcut în mod legal și cu decență. Stanislas-August a fost convins de oferta unui cadou viitor de 34 de milioane de florini polonezi (de care avea nevoie ca să-și achite datoriile) și a convocat ceea ce avea să se dovedească a fi ultimul Seim din istoria republicii. Un corp de deputați aleși cu atenție și răsplătiți corespunzător s-au întrunit la Grodno. Înconjurat de soldați, Seimul a fost silit în primul rând să abroge toată legislația din ultimii cinci ani. Constituția din 1791 a fost dizolvată și înlocuită cu vechea constituție, cu tot cu „Libertățile de Aur". Apoi au fost prezentate spre aprobare tratatele de împărțire dintre Polonia și Rusia și dintre Polonia și Prusia. Amenințați cu sechestrarea moșiilor și cu deportarea în Siberia, deputații au fost nevoiți să accepte toate măsurile ce le-au fost puse în fața ochilor. Singurul lucru care le-a fost la îndemână a fost un protest mut cu ocazia ratificării tratatului cu Prusia. Pe principiul că „tăcerea înseamnă da", rușii au declarat trata-

tul aprobat. Atent la propria sa situație financiară, regele și-a depus semnătura pe documentele necesare. Tratatul de împărțire cu Rusia a intrat în vigoare în iulie 1793, iar cel cu Prusia în septembrie (vezi harta de la pagina 133).

Înainte de a fi dizolvat în octombrie 1793, Seimul a fost solicitat să ratifice încă un tratat, o alianță defensivă între Rusia și ce mai rămăsese din statul polonez. Acest document a marcat întoarcerea Poloniei la vechiul statut de protectorat al rușilor. Constituția veche și nereformatoare a fost garantată din nou de către Rusia, convenindu-se să nu poată fi modificată în nici un fel fără consimțământul rușilor, Polonia nu mai avea voie să încheie alianțe cu altcineva în afara rușilor, ale căror trupe puteau să intre în Polonia, chiar dacă doar după consultarea guvernului polonez. Includerea acestei clauze a înfuriat-o pe Ecaterina, care și-a exprimat în scris următorul punct de vedere:

> Intenția mea a fost să distrag atenția altor guverne de la intrarea oricăror trupe în Polonia și în felul acesta să le obișnuiesc pe nesimțite cu o asemenea situație pe toate. Guvernul polonez ar fi fost scutit de explicații inevitabile; dacă ar fi fost întrebat pe ce bază au intrat trupele, ar fi putut să răspundă că în conformitate cu tratatul și ar fi fost suficient. E la mintea cocoșului că nu mi-aș asuma sarcina de a apăra un stat slab dacă n-aș ști că pot conta pe supunerea lui totală în fața sfaturilor, planurilor și părerilor mele. Acum cui va trebui să-i cer să fie de acord cu acțiunea forțelor mele? Regelui? Nu are nici o putere. Seimului? Dar atunci aș fi obligată să-mi explic motivele de fiecare dată...

Auzind de clauzele tratatului, un deputat polonez a exclamat:

> Polonia a devenit o provincie rusă. Ar fi fost mai bine să ne unim în întregime cu Rusia dinainte; ne-am fi păstrat în mai mare măsură integritatea și am fi fost mai fericiți!

Ambasadorul rus i-a sugerat Ecaterinei că trebuia să exercite un control strict asupra lui Stanislas-August:

> Trebuie să fim cu ochii pe el... e cazul să i se spună exact ce are de făcut... va beneficia de un stăpân, sub titlul de ambasador rus...

Ambasadorul a primit instrucțiuni de la Ecaterina să formeze un partid independent de rege, să colaboreze cu structura nou-formată și să numească în posturile guvernamentale „oameni modești și credincioși".

Pentru Ecaterina, care a regizat întreaga tranzacție, a doua împărțire a fost un triumf politic, însă ceea ce un istoric s-a mulțumit să eticheteze ca fiind „ipocrizie și încălcare a promisiunilor" a fost criticat de-a dreptul de către unul dintre politicienii ruși ai momentului:

> Lucrul în sine este și așa cu totul nedrept, însă modul perfid în care s-a procedat îl face să fie absolut șocant. Dacă tot eram hotărâți să comitem această nedreptate, ar fi trebuit să spunem sincer că jefuim Polonia ca să ne răzbunăm fiindcă înainte de asta a încercat să încheie o alianță ofensivă împotriva noastră; în schimb, am vorbit despre prietenie, am publicat declarații în care am pretins că nu voim decât binele Poloniei și că ne propunem să-i garantăm integritatea posesiunilor și prezența în fruntea țării a fostului guvern...

Deși partea lui de teritoriu era mai mică decât cea a Ecaterinei, Frederic Wilhelm a beneficiat masiv de pe urma faptului că în sfârșit pusese mâna pe Danzig. El a avut de asemenea de câștigat datorită excluderii Austriei de la împărțire. Pentru aceasta din urmă evenimentul a reprezentat o gravă înfrângere diplomatică, de natură să modifice echilibrul de forțe în defavoarea ei nu doar în Germania, ci și în Europa răsăriteană în general. Factorii care au contribuit la absența Austriei de la tranșarea Poloniei au fost lipsa de experiență a tânărului ei împărat și dorința lui de-a urmări în continuare un schimb Olanda-Bavaria chiar și atunci când devenise limpede că planul nu era fezabil. Polonia a ajuns și mai neajutorată ca până atunci – îi rămăsese mai puțin de jumătate din teritoriul inițial, cu o populație de doar aproximativ patru milioane de locuitori – iar controlul exercitat de către ruși era mai sever ca niciodată.

Deși istoricii au fost suficient de opaci ca să considere decisivă a doua împărțire, în momentul respectiv nu era inevitabilă apariția unei a treia și ultime împărțiri la doar doi ani după aceea. La sfârșitul lui 1793, Prusia, cea mai lacomă dintre cele trei puteri (poate și pentru că era în același timp cea mai mică) se declarase deja în favoarea unei a treia împărțiri, de data aceasta totală. E drept însă că ea fusese dintotdeauna cel mai fervent susținător al acestui procedeu, pe care de altfel îl și propusese de câteva ori. Cât despre Austria, deși trăsese învățămintele de rigoare de pe urma umilințelor îndurate cu ocazia celei de-a doua împărțiri, în realitate se opunea oricărei alte forme de porționare teritorială, cel puțin în viitorul apropiat. Austria catolică nu fusese niciodată atât de interesată de dezmembrarea Poloniei catolice precum fuseseră celelalte două puteri. Rusia a părut nehotărâtă într-o primă instanță, cu toate că sub influența contelui Sievers Ecaterina a ajuns în scurt timp să creadă că până la urmă tot avea să fie nevoie de o nouă împărțire. Ce-i drept, împărăteasa nu era convinsă că operațiunea trebuia efectuată urgent, dat fiind că Rusia exercita un control sever asupra Poloniei. Însă evenimentele care au avut loc în lunile următoare i-au schimbat punctul de vedere.

4. Răscoala națională, 1793-1794

Iarna anului 1793-1794 a produs tulburări în Polonia. Oficialitățile și miniștrii din guvern și-au părăsit posturile, iar administrația s-a împotmolit. Majoritatea patrioților înstăriți au plecat în exil – unii în Saxonia, alții în Austria sau Franța. Armata a fost redusă la mai puțin de 15 000 de oameni, dublul acestei cifre fiind compus din combatanți care, neputând să se mai întrețină, au ajuns vagabonzi. Cei mai mulți dintre aceștia s-au dus la Varșovia, unde li s-au alăturat săracilor de la oraș, formând cu aceștia o „gloată" amorfă, care nu făcea decât să aștepte un conducător capabil s-o trezească la viață. Economia poloneză a început să se prăbușească – numai în 1793 șase bănci din Varșovia au dat faliment – în timp ce țara se zbătea să susțină o armată de ocupație compusă din aproximativ 40 000 de oameni. Se plănuiau

lovituri de stat și se formau conspirații pretutindeni. Revoluția plutea în aer, încurajată și de veștile venite din Franța. Rușii interveneau în forță ca să suprime revoltele locale, arestând pe oricine era suspectat de activități subversive; mai mult, în februarie 1794 ei au ordonat o nouă micșoare a efectivelor armatei poloneze. Singura care ar fi putut să facă față cu succes resurselor dușmanului ar fi fost o răscoală a întregii națiuni poloneze, o *levée-en-masse.*

Răscoala a prins contur o dată cu întoarcerea lui Tadeusz Kosciuszko. Acesta era un idealist patriot și revoluționar, animat de un curaj remarcabil și dotat cu certe calități de lider. După ce s-a instruit la Academia Militară Poloneză, el a urmat un stagiu de cinci ani de pregătire militară în Franța. Întors în țară, a constatat că nu putea obține o funcție nici măcar cumpărând-o și a preferat să se alăture unui grup de voluntari francezi, plecând cu ei în America de Nord, unde a luptat în Războiul american de independență ca ofițer de geniu, fiind totodată una dintre ordonanțele lui Washington. După terminarea războiului s-a înapoiat în Polonia ca să ducă un trai liniștit la țară, unde a trăit cultivându-și pământul până în 1789, când i s-a cerut să ajute la bunul mers al reformei și la modernizarea armatei, al cărei comandant adjunct a devenit. După cea de-a doua împărțire a plecat în exil în Saxonia, revenind în Polonia un an mai târziu.

Pe 24 martie 1794 Tadeusz Kosciuszko a dat citire unui document intitulat *Actul de Insurecție a Cetățenilor și Locuitorilor din Palatinatul Cracoviei,* cu prilejul unui miting organizat în piața centrală a orașului. Arătând impresionant în costum național și cu pană la pălărie, el a făcut următorul jurământ:

1 Eu, Tadeusz Kosciuszko, jur în fața lui Dumnezeu și a întregii
națiuni poloneze că voi folosi autoritatea cu care am fost învestit
pentru integritatea frontierelor, pentru dobândirea autonomiei
naționale și pentru întemeierea libertății generale, nu doar cea a
5 folosului personal. Așa să-mi ajute bunul Dumnezeu.

Purtați de valul emoției patriotice, numeroșii cetățeni strânși în piață i-au urmat exemplul și au jurat „să elibereze țara de sub asuprirea

rușinoasă și de sub jugul străin, sau să piară și să fie îngropați sub ruine".

A fost numit un Consiliu Național Suprem care să preia conducerea, după care a trebuit să se treacă la recrutarea tuturor tinerilor cu vârste cuprinse între 18 și 28 de ani, indiferent dacă erau sau nu nobili, în toate regiunile în care s-a întins insurecția. Pe 4 aprilie, în fruntea a 4 000 de soldați și a 2 000 de țărani înarmați cu coase, Kosciuszko i-a înfrânt pe ruși la Raclawice. Bătălia a fost decisă de șarja curajoasă a cosașilor care au capturat tunurile rusești. După luptă a avut loc ultima înnobilare ceremonială din istoria republicii. Eroul ei a fost un țăran care ajunsese primul la tunuri și își pusese cușma pe țeava unuia dintre ele, spre marea uimire a artileristului rus.

Două săptămâni mai târziu oamenii din Varșovia s-au răsculat, conduși de un cavaf (sau de un croitor, potrivit altor surse) și însoțiți, cum nu se putea mai nimerit, de membrii breslei parlagiilor. În ziua următoare, care întâmplător era Vinerea Mare, a avut loc o veritabilă dezlănțuire ucigașă. Trupele rusești au fost scoase pe străzi și 4 000 de soldați și-au găsit moartea, moment în care, prudent din fire, ambasadorul rus a părăsit orașul. În următoarele câteva zile membrii marcanți ai Confederației de la Targowica au fost prinși, strânși laolaltă, judecați și spânzurați. Alți câțiva oameni bănuiți de-a fi fost iscoade au fost linșați de mulțime. Scene asemănătoare s-au petrecut la Vilnius, capitala Lituaniei, unde s-a dat citire unui „Act de Insurecție a Națiunii Lituaniene". Regele, care rămăsese singur și inactiv la Castelul din Varșovia, a aprobat constituirea unui Guvern de Insurecție.

Pe 7 mai Kosciuszko a făcut public Manifestul de la Polaniec, care acorda libertate personală țăranilor și îi scutea de o parte din dări. (Manifestul nu a fost pus în practică niciodată, dar simpla lui existență a confirmat temerile rușilor, potrivit cărora Insurecția avea un caracter iacobin.) A trecut foarte puțin și Guvernul de Insurecție a început să aibă probleme. Exista o doză de nesiguranță chiar față de caracterul politic al Insurecției – în mod sigur fuseseră implicați câțiva iacobini extremiști, ca de altfel și o serie de bogătași conservatori. Regele și-a donat toate tacâmurile de argint pentru a ajuta la finanțarea cheltuielilor guvernului, însă majoritatea membrilor *szlachtei* au preferat să

„Cosașii”

rămână deoparte. Au apărut și chestiunile suplimentare ale haosului în masă și ale crizei de alimente, dar, în ciuda tuturor opreliștilor, Guvernul de Insurecție a dat rezultate. Instalat în fruntea Trezoreriei, Kollataj a introdus un sistem de strângere treptată a taxelor, a emis o monedă nouă și a confiscat o parte a averilor mănăstirești. S-a trecut la preluarea fabricilor de armament, numai că, deși puteau fi produse destule tunuri, exista în continuare un deficit important de arme mici. Ca urmare, în orice angajare de forțe, armata rebelilor trebuia să se bazeze masiv pe cavaleria susținută de artilerie și pe efectivele comasate ale țăranilor cosași.

În iunie 1794 Ecaterina a decis că venise vremea „să fie stinsă și ultima scânteie a focului din Polonia". Cum campania austriacă în Olanda eșuase, Francisc și-a concentrat și el atenția tot asupra Poloniei. Ecaterina nu a descurajat aceste propuneri în vederea unei împărțiri victorioase viitoare, fiindcă Austria ar fi servit drept contrapondere utilă în raport cu pretențiile Prusiei. Conștient de mutările Austriei, Frederic Wilhelm i-a oferit imediat ajutor militar Ecaterinei, mizând pe o recompensă cu titlu personal. Trupele prusace au fost trimise la Cracovia și au ocupat orașul după ce i-au înfrânt pe insurgenți. Kosciuszko s-a retras în siguranță la Varșovia, însoțit de ceea ce-i rămăsese din armată. Câteva săptămâni mai târziu Vilnius-ul a căzut în mâinile rușilor.

La jumătatea lunii iulie o armată mixtă ruso-prusacă de 40 000 de soldați a declanșat asediul unei Varșovii care dispunea de un sistem de apărare șubred. Cu toate acestea, asediatorii nici nu apucaseră să facă progrese însemnate când, în septembrie, au început să circule vești despre o revoltă serioasă în *Wielkopolska* ocupată de prusaci. Frederic Wilhelm a fost silit să-și retragă oamenii de la marginea Varșoviei ca să se ocupe de rebeli. Se spune că Ecaterina „a râs în gura mare" când a auzit în ce situație se afla regele Prusiei, întrucât cucerirea Varșoviei de către trupele rusești fără nici un fel de sprijin i-ar fi consolidat poziția împărătesei. Ea i-a ordonat generalului Suvorov să se deplaseze spre Varșovia cu întăriri dinspre sud. La începutul lui octombrie Kosciuszko a ieșit din oraș în fruntea de 7 000 de oameni prost instruiți, în încercarea de-a opri înaintarea acestor întăriri compuse din de două ori

mai mulți soldați pregătiți de luptă. Kosciuszko a suferit o înfrângere grea la Maciejowice. Se spune că au murit trei cai sub el în timpul bătăliei înainte de a fi grav rănit și de a fi luat prizonier, împreună cu o parte din generalii lui. Se mai spune că, în clipa când a căzut de pe al treilea cal, Kosciuszko ar fi strigat „Finis Poloniae" („S-a terminat cu Polonia"). Adevărul este că nu a spus așa ceva, chiar dacă în forul său lăuntric a acceptat, fără doar și poate, respectiva stare de lucruri. Pierderea lui a însemnat o lovitură serioasă dată Guvernului de Insurecție, a cărui armată rămăsese fără comandant. Sfârșitul Poloniei era extrem de aproape.

Suvorov și-a anunțat intenția de a răvăși Praga, o suburbie fortificată a Varșoviei, despărțită de aceasta doar de fluviul Vistula. La începutul lui noiembrie rușii au distrus Praga în urma unui atac-surpriză desfășurat în zorii zilei. 20 000 de polonezi au fost uciși, mult mai mulți s-au înecat în Vistula, iar 10 000 au fost luați prizonieri. Pierderile rușilor au fost minime. Pe străzile înțesate de cadavre sângele curgea la propriu. Soldații ruși i-au masacrat pe localnici – „sunt niște câini, la moarte cu ei". Potrivit unor martori oculari, femeilor, copiilor, preoților și călugărițelor li s-au despicat capetele cu securea. Ambasadorul englez William Gardner a oferit celor de acasă o relatare vie și sfâșietoare a celor văzute și auzite:

> 1 cele mai mari și mai nefolositoare barbarii, case arse, femei măcelărite, copilași ce sugeau la sân străpunși de sulițele cazacilor și un jaf general cât vedeai cu ochii...

A fost o răzbunare cumplită pentru cei 4 000 de ruși care muriseră pe străzile Varșoviei cu doi ani în urmă. Se spune că Suvorov a fost profund mișcat de scenele care au avut loc în jurul lui. Dacă așa au stat lucrurile, n-a dat semne că ar fi vrut să pună capăt prăpădului, fiindcă abia în cursul serii a făcut primele încercări de a-și strânge oamenii. Versiunea cea mai credibilă e că i-au scăpat de sub control și a fost obligat să-i lase să-și facă de cap. În orice caz, se pare că victoria l-a bucurat suficient de mult pentru a-i trimite un mesaj laconic și vesel împărătesei – „Ura – Praga – Suvorov" –, la care ea se spune că ar fi răspuns, la fel de concis: „Bravo – feldmareșal – Ecaterina".

Tadeusz Kosciuszko

Pe 8 noiembrie Varșovia s-a predat. Suvorov a defilat prin oraș, în mijlocul strigătelor de „Trăiască Ecaterina!" Stanislas-August a rămas în oraș ca rege până la sfârșitul lunii, când Varșovia a fost declarată teritoriu cucerit. Pe urmă a fost urcat într-o trăsură și trimis la Grodno, unde a fost silit să abdice. Datoriile i-au fost plătite conform promisiunilor și i-a fost asigurată o rentă viageră. Sub escorta dragonilor ruși, Stanislas-August a plecat în cele din urmă în exil. Unul dintre cei care l-au văzut plecând a fost William Gardner, care îl cunoscuse personal. „E imposibil ca o persoană care a fost legată efectiv de rege să nu fie extrem de impresionată într-o asemenea ocazie", a scris el pe un ton încărcat de tristețe. Stanislas-August și-a petrecut restul vieții (a murit în 1798) la Skt. Petersburg, unde și-a ocupat timpul plănuindu-și întoarcerea pe tron. A fost înmormântat cu onoruri de stat de către Pavel I, fiul și succesorul Ecaterinei, care cu un an în urmă se folosise de moartea mamei lui ca să-i elibereze pe Kosciuszko și pe ceilalți prizonieri de război polonezi.

5. A treia împărțire, 1795

Date fiind căderea Varșoviei și exilarea regelui, republica ajunsese *in extremis*. Ecaterina dăduse glas convingerii personale potrivit căreia Kosciuszko era purtătorul de cuvânt al „iacobinismului pur, plin de principiile franceze ale unei libertăți absurde și ale unei egalități vremelnice". O parte dintre miniștrii ei au avut același punct de vedere și au declarat:

1 Starea de spirit a polonezilor, mai cu seamă a celor tineri, face foarte ușoară răspândirea unei asemenea intoxicări; libertatea țăranilor și a celorlalți n-ar face decât să-i provoace pe locuitorii noștri de la sate, care au cam același limbaj și aceleași obiceiuri.

Ecaterina se decisese. Spiritul revoluționar trebuia distrus o dată pentru totdeauna în Polonia. Nu exista alternativă la anihilarea totală a țării în cadrul unei împărțiri finale.

Negocierile dintre puterile împărțitoare aveau să fie lungi și minuțioase. În condițiile în care Polonia urma să fie „moartă pentru totdeauna, fără a mai putea fi readusă vreodată la viață", această a treia împărțire avea să aducă în contact pentru prima oară frontierele celor trei puteri. Prusia și Austria se aflau deja în relații proaste, ca urmare a dezastrului provocat de invadarea Franței și de excluderea Austriei de la cea de-a doua împărțire. Așa stând lucrurile, alegerea unor linii de graniță ușor de apărat în Polonia avea o mare importanță pentru toate trei. Rusia și Austria au convenit rapid asupra părții fiecăreia și asupra necesității de a restrânge câștigurile teritoriale ale Prusiei. Frederic Wilhelm s-a dovedit un partener dificil. El a declarat insistent că, în cazul în care Prusia nu păstra Cracovia (ocupată deja de trupele lui, dar râvnită de multă vreme de Austria), refuza să se așeze la masa tratativelor, convins că, fără cooperarea lui, împărțirea avea să fie imposibilă. Ecaterina nu s-a lăsat intimidată și a hotărât să înceapă, cel puțin pentru un timp, doar cu Austria. Între cele două țări a fost redactat un tratat secret, care a fost semnat în ianuarie 1795 și în al cărui preambul stătea scris:

1 Dat fiind că Polonia a fost supusă și cucerită în întregime de armatele împărătesei Rusiei, aceasta a stabilit să purceadă alături de aliații ei la o împărțire completă a statului amintit, care a arătat o neputință totală de a forma un guvern care să-i garanteze existența
5 pașnică și în respectul legilor, sau păstrarea independenței.

Conform termenilor acestui acord de împărțire, Rusia urma să primească 180 000 de mile pătrate din Lituania, ce rămăsese din Bielorusia, vestul Ucrainei și suzeranitatea asupra Kurlandei, cu un total al populației de aproximativ șase milioane de oameni. Austria urma să capete 45 000 de mile pătrate și circa trei milioane de locuitori. Zona rămasă, 57 000 de mile pătrate, pe care trăiau cam două milioane și jumătate de oameni, a foat atribuită Prusiei (vezi harta de la pagina 133). Partea rușilor era cât cele ale Austriei și Prusiei la un loc, însă, așa cum a declarat reprezentantul Rusiei:

... obținerea de către împărătească a acestei părți din Polonia nu este rezultatul unei inspirații de moment sau al întâmplării, ci urmarea a treizeci de ani de muncă, griji și eforturi colosale de tot felul... Prin comparație, Austria și Prusia au primit în dar toate foloasele pe care le-au cules și le vor culege și de-acum încolo în Polonia.

Șase luni mai târziu, când încă nu acceptase împărțirea, Frederic Wilhelm a primit un ultimatum prin care i se cerea să predea Cracovia sau să se pregătească de o confruntare militară. Temându-se efectiv de un eventual război împotriva forțelor unite ale Rusiei și Austriei, el a cedat și s-a retras din Cracovia, pe care a lăsat-o Austriei. În același timp Ecaterina s-a retras din Varșovia în favoarea Prusiei. În octombrie 1795 au fost semnate tratatele austro-prusac și ruso-prusac. Cea de-a treia împărțire fusese efectuată. De data aceasta nu mai existau nici regele sau guvernul polonez care să trebuiască să fie consultate, nici Seimul care să ratifice tratatele.

Pentru lămurirea tuturor detaliilor, cele trei puteri au avut nevoie de aproape doi ani. Tratatul final de împărțire a fost semnat în ianuarie 1795 la Skt. Petersburg de către Rusia, Prusia și Austria. El cuprindea, printre altele, un articol secret și separat, după cum urmează:

În vederea necesității de a desființa tot ce ar fi putut învia amintirea existenței regatului Poloniei, acum că s-a efectuat anularea acestui stat... înaltele părți contractante convin și se angajează să nu includă niciodată în titlurile lor numele regatului Poloniei, care din această clipă nu va mai exista în vecii vecilor...

În aceste condiții, se părea că statul polonez fusese înmormântat fără putință de tăgadă.

6. Urmările

Ultima răsuflare a Republicii Polone nu a prea interesat pe nimeni din restul Europei. Atenția generală era îndreptată asupra Franței și a

evenimentelor de acolo. Majoritatea diplomaților acreditați la Varșovia plecaseră din oraș încă din 1794. La începutul lui 1795 diplomaților rămași li s-a adus la cunoștință că misiunea lor se încheiase, întrucât, o dată cu exilul regelui, „curtea pe lângă care ați fost acreditați a încetat să existe". La data semnării Tratatului de împărțire, în ianuarie 1797, singurul ambasador care nu plecase era William Gardner, din simplul motiv că nu-și putea permite. Hrănise trei sute de oameni refugiați în incinta Ambasadei Angliei și rămăsese fără bani. Rugămințile formulate pe adresa Londrei pentru plata salariului au fost neglijate. Abia în decembrie 1797 Gardner a primit două mii de lire sterline ca să-și poată plăti creditorii și să plece. O dată cu plecarea lui, vechea ordine din Varșovia a luat sfârșit din toate punctele de vedere. Se ajunsese într-adevăr la *Finis Poloniae*, dar, în ciuda articolului secret din Tratatul celei de-a treia împărțiri, ***nu*** avea să fie ceva care să dureze la nesfârșit.

Să luăm notițe despre *„Împărțirile Poloniei: cea de-a doua și cea de-a treia împărțire, 1793 și 1795"*

Acest capitol pune accentul pe evenimentele semnificative din Polonia între 1788 și 1795, care s-au încheiat cu distrugerea ei ca țară. Într-un interval de timp scurt s-au petrecut o mulțime de lucruri și trebuie să aveți o înlănțuire clară a evenimentelor. „Cauzele și răspunderea" împărțirilor vor fi discutate în amănunt în capitolul următor, dar, din informațiile de care dispuneți din acest capitol și din precedentele, probabil că aveți deja un punct de vedere propriu și vă puteți răspunde singuri *de ce* au avut loc împărțirile și *cine* a fost răspunzător. Întrebările nu sunt simple, după cum nici răspunsurile nu sunt ușoare.

Folosirea titlurilor și a subtitlurilor capitolului când luați notițele v-ar putea ajuta la clarificarea ideilor.

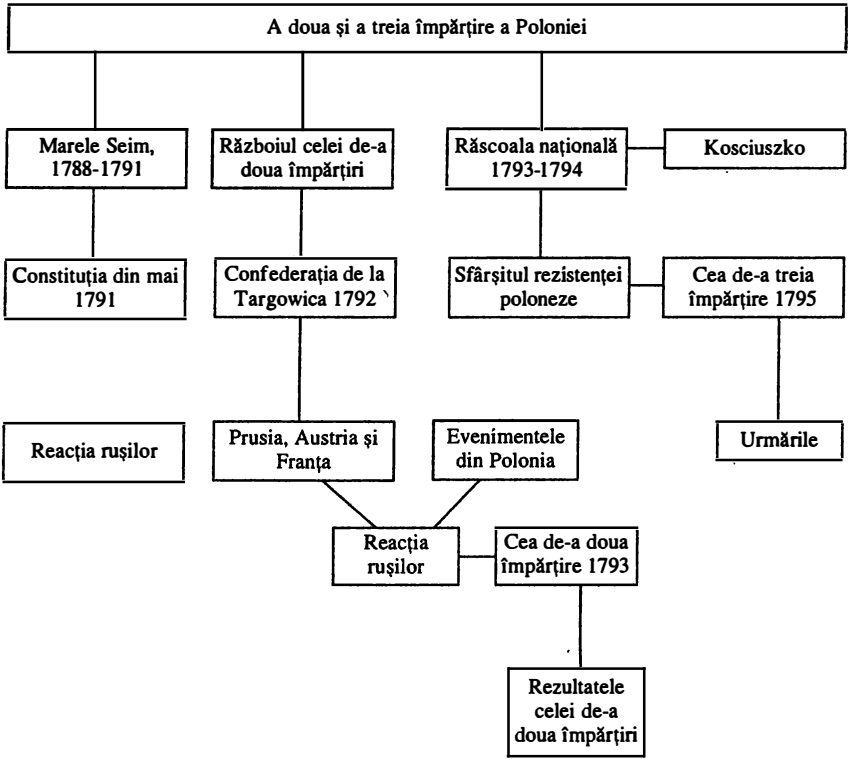

Rezumat – Împărțirile Poloniei: cea de-a doua și cea de-a treia împărțire, 1793 și 1795

***Întrebări bazate pe izvoare despre** „Împărțirile Poloniei: cea de-a doua și cea de-a treia împărțire, 1793 și 1795”*

1. Constituția din 1791

Citiți seria de scurte fragmente de la paginile 126-134. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Explicați formularea „vechile greșeli ale sistemului nostru de guvernământ" (pagina 126, rândul 2).
b) Ce presupunere se face în preambulul la Constituția din 1791 (pagina 126) cu privire la o constituție națională?
c) Care este atitudinea lui Karl Marx față de Constituție (pagina 128)? De ce ar putea fi ea considerată surprinzătoare? Argumentați-vă răspunsul.
d) Care este obiecția la Constituția din 1791 pe care o declară Ecaterina în scrisoarea trimisă împăratului Francisc (pagina 134)? Cât de consecventă este împărăteasa dacă raportăm această declarație la punctul ei de vedere de la pagina 131?
e) Comparați părerile Ecaterinei cu acelea ale ministrului prusac (pagina 128) și ale lui Stanislas-August (pagina 129). Ce concluzii se pot desprinde cu privire la sinceritatea autorilor?

2. A doua împărțire

Citiți seria de scurte fragmente de la paginile 138-140. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Care este justificarea Ecaterinei, așa cum reiese ea din primele două fragmente, referitoare la rolul ei în cea de-a doua împărțire? Care sunt criticile formulate de către politicianul rus (pagina 140)? Cât de întemeiate sunt aceste critici? Argumentați-vă răspunsul.
b) În cea de-a doua fază a observațiilor sale citate la pagina 139, deputatul polonez face o supoziție cu caracter general. Care este această supoziție? Care sunt probele ce vin în sprijinul ei?
c) Explicați mânia Ecaterinei așa cum se desprinde ea din fragmentul de la pagina 139.
d) Care sunt tipurile de probe (i) cele mai demne de încredere și (ii) cel mai puțin demne de încredere atunci când se trag concluziile referitoare la motivele participanților la împărțirile Poloniei? Argumentați-vă răspunsul.

3. A treia împărțire

Citiți fragmentele de la paginile 148-150. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Preambulul la Tratatul ruso-austriac (pagina 149) conține câteva informații generalizatoare. Analizați-le în mod critic și scrieți câteva propoziții prin care să le corectați pe cele greșite.
b) Care ar fi putut fi motivele rușilor pentru formularea unor asemenea afirmații?
c) Care este argumentul reprezentativ al rușilor în sprijinul achizițiilor teritoriale foarte întinse ale Ecaterinei în Polonia (pagina 150)? I-ar fi convins un asemenea argument pe aliații ei? Argumentați-vă răspunsul.
d) Explicați termenii „stat" (rândul 3) și „înaltele părți contractante" (rândul 3) din cuprinsul articolului secret (pagina 150). Care era „necesitatea" evocată în rândul 1? Cum a fost ea acoperită?
e) De ce li s-a oferit o formă legală tuturor împărțirilor Poloniei? Ce sugerează acest lucru despre felul cum se administrau relațiile externe în acea perioadă?

4. Ilustrațiile

Studiați cu atenție ilustrațiile referitoare la August cel Puternic (coperta 1), „Intrarea Ecaterinei în Skt. Petersburg" (pagina 51), Stanislas-August (pagina 98), „Tortul regal" (pagina 106), Kosciuszko (pagina 147) și „Cosașii" (pagina 144). Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Atât portretul lui August, cât și cel al lui Stanislas-August au fost realizate în așa fel încât să le mulțumească pe persoanele pictate. Tehnicile folosite de către cei doi artiști pentru a ajunge la acest rezultat au fost asemănătoare. Care au fost aceste tehnici? Ce se poate învăța din aceste portrete cu privire la atitudinile și valorile din perioada respectivă?
b) Stanislas-August este înfățișat foarte diferit în portret și în „Tortul regal". Explicați în ce constau aceste diferențe.

c) În ce măsură se poate aprecia că „Intrarea Ecaterinei în Skt. Petersburg" și „Cosașii" reprezintă descrieri corecte a ceea ce s-a întâmplat în cele două ocazii? Argumentați-vă răspunsul.
d) Artistul care a pictat portretul lui Kosciuszko a încercat să-și înzestreze personajul cu o anumită „imagine". Care a fost această imagine și în ce fel a încercat pictorul s-o creeze?
e) Comentați afirmația că „ilustrațiile dinaintea perioadei prefotografice nu-i ajută în mod semnificativ pe istorici".

CAPITOLUL 8

Împărțirile Poloniei: cauze, răspunderi și rezultate

În ultimele două secole istoricii au scris foarte mult despre împărțirile la care a fost supusă Polonia, referindu-se nu doar la evenimentele propriu-zise, ci și la cauzele și efectele lor. Punctele de vedere exprimate au fost diverse, dat fiind că subiectul este de natură să stârnească emoții puternice și adeseori vădit partizane. De aceea nu trebuie să ne surprindă că o parte din ceea ce s-a scris este nechibzuit, tendențios sau inexact. Mai mult decât atât, există materiale care au toate aceste defecte laolaltă.

1. Puncte de vedere istorice

De ce stârnesc împărțirile pasiuni atât de intense? Din ce cauză a fost „moartea vechii Polonii... unul dintre cele mai dureroase momente din istoria Europei"? Oare chiar au fost aceste capturări ale teritoriului polonez de la sfârșitul secolului al XVIII-lea mai rele decât toate celelalte capturări ale altor teritorii din alte țări înainte și după acea dată? De-a lungul istoriei, o sumedenie de state au fost înghițite de către vecini cuprinși de lăcomie – nici măcar Polonia nu a avut un trecut fără pată la capitolul teritoriilor luate de la alții. Și totuși, dacă soarta ei nu a avut nimic excepțional în sine, de ce a produs o impresie atât de puternică? Istoricii au întors această chestiune pe toate fețele, însă nu au oferit nici un răspuns mulțumitor. Cu toate acestea, e posibil ca una dintre explicații să fie legată de sincronizarea mai multor evenimente. În acea perioadă pe scena europeană își făcea apariția un nou spirit

naționalist, combinat cu idealurile de egalitate și libertate și contrastând violent cu sofisticările politice ale împărțirilor, numite de un vorbitor din Camera Comunelor „cel mai sfruntat exemplu de perfidie nelegiuită care a mânjit istoria și analele omenirii". Tocmai acest contrast a făcut ca împărțirile să pară mai ticăloase decât au fost în realitate, determinându-i totodată pe diverși membri ai mișcării romantice să îmbrățișeze cauza poloneză la începutul secolului al XIX-lea. Aceștia au transformat regretabila chestiune a împărțirilor într-o tragedie monumentală, care distrusese o Polonie populată de nobili pitorești și viteji nevoie mare, deși cam dezorganizați, precum și de țărani truditori și fericiți. Viziunea romanticizată și idilică a Poloniei a avut exact efectul opus celui scontat. În loc să trezească simpatie pentru Polonia de altădată, ea a furnizat – la nivelul oamenilor și al instituțiilor țării – o serie de țapi ispășitori ideali pentru apologeții puterilor împărțitoare: polonezii își provocaseră singuri toate necazurile.

Cele trei puteri împărțitoare, îndeosebi Prusia (iar mai târziu Germania în general), au petrecut o bună parte a secolului al XIX-lea încercând să justifice acțiunile prin denigrarea polonezilor, pe care i-au considerat un popor inferior și lipsit de merite, cu farmec, însă incompetent, care nu avea nimic din virtuțile protestante ale cumpătării și muncii susținute.

1 Polonezii nu au făcut nimic altceva în istorie decât prostii scandaloase, care au dat naștere la certuri. Ar fi imposibil să citățm o singură ocazie în care ea să fi fost generatoare de progres sau să fi înfăptuit ceva care să aibă într-adevăr semnificație istorică.

Afirmația era cât se poate de neadevărată, cu atât mai mult cu cât a fost formulată în 1851 de Friedrich Engels, un german de la care ne-am fi așteptat la mai mult. Sentimente asemănătoare au fost exprimate și de istorici, dintre care unii au mers chiar mai departe:

1 Dat fiind că slavii nu au arătat niciodată înclinații spre civilizație, metoda optimă este... să le colonizezi teritoriul cu germani vânjoși, iar dacă tot trebuie să-i tolerezi, să-i plasezi într-o po-

ziție cu totul inferioară, fără să se bucure de existență politică separată.

Fraza de mai sus a fost scrisă în anul 1900, dar nu de un german, ci de istoricul englez C. Fletcher. Până la războiul din 1914-1918, majoritatea istoricilor britanici (cu câteva excepții, între care se distinge Macaulay) au acceptat punctul de vedere german despre polonezi și defectele lor. Fletcher pune întreaga problemă în termeni rasiali, ceea ce, din păcate, nu este ceva neobișnuit în scrierile istorice din secolul al XIX-lea despre Polonia.

Primul război mondial a modificat radical părerile istoricilor englezi. Lucrarea standard a lordului Eversley despre împărțiri, publicată în 1915, este în foarte mare măsură un produs al timpului. Deși Eversley reproșează Rusiei și Austriei rolul jucat în distrugerea Poloniei, criticile cele mai severe sunt rezervate Prusiei. Istoricul nu are nici un cuvânt bun pentru Frederic al II-lea sau pentru Frederic Wilhelm. Iar de la Eversley încoace, ori de câte ori se ia în discuție problema împărțirilor, cei mai mulți istorici englezi au tendința de a pune același accent pe nelegiuirile puterilor împărțitoare și pe minusurile polonezilor.

În 1869 un deputat polonez din Parlamentul german l-a citat pe Macaulay cu privire la „crima împărțirilor". În răspunsul pe care l-a dat, cancelarul german Bismarck s-a străduit să justifice dezmembrarea Poloniei și a făcut acest lucru strângând laolaltă multe dintre argumentele folosite atât de istorici, cât și de politicieni:

Distrugerea Republicii Polone a fost cauzată nu atât de străini, cât de inimaginabila nimicnicie a persoanelor care reprezentau națiunea poloneză în momentul destrămării... Participarea Germaniei la mutilarea Poloniei a fost o decizie dictată de legea autoconservării... În cazul în care contestați dreptul la cucerire, înseamnă că nu ați citit istoria propriei dumneavoastră țări. Acesta este modul în care se formează statele... Polonezii înșiși au comis însutit crima de a cuceri... în loc să bombăne în permanență... s-ar cuveni să arate recunoștință și să admită că s-au făcut

atâtea lucruri pentru țara lor. Germanizarea a fost urmată de cultură... Polonezii se bucură de un nivel de bunăstare cum n-au avut vreodată și la care nici nu s-a visat pe pământ polonez de când există istorie... Pot să vă asigur că stăpânirea poloneză a fost cumplit de rea, chiar infamă, și de aceea nu va mai fi readusă la viață...

Aveau oare dreptate Bismarck și alți apologeți ai Prusiei când declarau că vina era doar a polonezilor și că factorii care au provocat sfârșitul republicii au fost slăbiciunea internă a statului polonez, „regele laș și bogătașii egoiști", incapabili să conducă? Sau e cazul să spunem că „adevărații răufăcători au fost cele trei monarhii răsăritene, vecinii puternici și ambițioși ai Poloniei"? Iar dacă au fost *cu adevărat* răufăcători, ar mai avea oare căderea să invoce, așa cum sugerează Bismarck, „legea autoconservării"?

2. Slăbiciunea internă a Poloniei

Cei numiți a fi răspunzători de această slăbiciune sunt regele Stanislas-August și *szlachta.*

a) Stanislas-August

Stanislas-August a fost expediat în subsolul istoriei prin etichetări de genul „o nulitate cu perucă", „slab și laș", „efeminat, moale și ultradelicat" sau „conducându-se în întregime în funcție de plăceri". „Bietul Poniatowski, o creatură nesăbuită, găunoasă și duhnind a ulei de Macassar" – cum foarte dur l-a descris Carlyle – nu era nici pe departe omul potrivit pentru o asemenea perioadă. Aceasta a fost de fapt însăși explicația tragediei sale. „Dacă Maiestatea voastră – i-a scris nepotul lui, comandantul armatei poloneze în 1792 – împreună cu *szlachta* s-ar fi urcat în șa, i-ar fi înarmat pe târgoveți și i-ar fi eliberat pe țărani, la ora asta Polonia ar fi fost o putere – sau cel puțin am fi pierit cu onoare". Din nefericire pentru rege și țară, nu-i stătea în fire să adopte

atitudini atât de eroice. Deși era fiul unui soldat vestit, hatmanul Coroanei, Stanislas-August nu era deloc un conducător militar. Îi lipsea curajul fizic, iar în momentele de dezastru național avea tendința să dispară din fața opiniei publice. În 1795 a rămas aproape singur în castelul din Varșovia și nu a luat parte la bătălia finală.

Deși frivol, iubitor de plăceri și de o viață de lux, Stanislas-August avea un puternic sentiment al datoriei și o dragoste profundă pentru Polonia. Își dădea seama care erau neajunsurile țării și era preocupat efectiv să promoveze reformarea administrației ei șubrezite. Fusese ales în Seim de șase ori înainte de a ajunge rege, fapt pentru care era familiarizat cu stilul lui de lucru. În 1766, la puțin timp după semnarea acordului ruso-prusac, scrisese el însuși un pamflet politic intitulat *Considerațiile unui bun cetățean*, în care îi îndemnase pe polonezi să își păstreze independența și demnitatea națională în fața violenței străinilor. Mai târziu a încurajat dezbaterile politice de la curte și s-a implicat personal în elaborarea Constituției din 1791. Prin vine nu-i curgea sânge regesc, lucru pe care l-a resimțit ca pe un handicap. Știa că era considerat un parvenit care nu ajunsese pe tron nici ca urmaș legitim și nici prin fapte de vitejie, ci prin influența Ecaterinei a II-a. Mulți polonezi l-au privit ca pe un instrument al rușilor, iar felul în care a fost uns rege l-a plasat într-o poziție delicată atât față de puternicii vecini ai Poloniei, cât și față de propriii lui supuși.

Direcția în care Stanislas-August și-a lăsat o amprentă definitivă asupra Poloniei a fost cea a artelor frumoase. Inteligent, cultivat și cosmopolit, el a scos țara dintr-o stare apreciată drept „obscurantism cvasimedieval" și a adus-o în concertul iluminist de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, înprumutându-și propriul nume ultimei perioade a republicii. Curtea lui a fost un nucleu al vieții culturale. În jurul său s-au strâns filosofi, scriitori, artiști și muzicieni polonezi și străini. Sub patronajul lui, literatura și arhitectura au cunoscut o înflorire fără precedent în Polonia. Palatele construite după planuri neoclasice au încetat să fie imitații ale unor modele franceze sau italiene, fundamentând în schimb un stil arhitectonic nou, esențialmente polonez. Bogătașii au fost încurajați să urmeze augustul exemplu, așa că în Polonia au început să apară o mulțime de palate și conace ridicate în ceea ce

ajunsese să fie cunoscut drept stilul stanislavic. La sfârșitul secolului acest stil se răspândise deja în întreaga Europă răsăriteană și în Rusia. La rândul lui, și învățământul a avut de profitat de pe urma interesului arătat de rege, acesta sprijinind activ înființarea unor noi școli și colegii. Trecuse vremea fanfaronadelor de genul:

> Tata și bunicul au fost la fel ca mine, habar n-au avut să iscălească sau să scrie două vorbe, dar au trăit până la adânci bătrânețe, iar copiii vor fi la fel de sănătoși și fără să-i dau la școală...

Educația prin „contactul cu frumosul" ca metodă de ameliorare a ținutei morale a poporului peste care domnea a fost un proiect drag inimii lui Stanislas-August. În acest scop el a înființat prima galerie de artă care a existat vreodată în Polonia. Părerile sunt împărțite cu privire la reușita acestui proiect, însă există cel puțin o mărturie scrisă că ea a existat:

> Obiceiurile urâte ale înaintașilor noștri aproape că au dispărut... acele patimi atât de des întâlnite printre noi odinioară din cauza trândăviei și a ignoranței nu-și mai află loc la ora asta.

Stanislas-August a încurajat contactele cu lumea de dincolo de granițele Poloniei. El a invitat la curte meșteșugari, artiști și specialiști străini de tot felul, iar pe mulți dintre ei i-a angajat în slujba lui. În același timp, dezvoltarea economică a țării între primele două împărțiri s-a datorat în mare măsură influenței și patronajului său (vezi pagina 117). În anii 1780 se angajase din plin să-și împlinească visul declarat cu mult timp în urmă, acela „de a recrea lumea poloneză", făcând-o permeabilă la ideile și influențele noi, dar având grijă ca moștenirea trecutului polonez să nu dispară și să-i poată inspira viitorul.

Ca o ironie a sorții, tocmai realizările cele mai mari ale lui Stanislas-August au avut în ele germenii a ceea ce ulterior i-a provocat căderea. Deși din punctul lui de vedere cheltuielile uriașe ce se făceau în folosul artelor nu erau o simplă frivolitate, ci parte integrantă a

intențiilor lui seriose față de Polonia, majoritatea supușilor au fost de altă părere. În rândul acestora din urmă, datoriile masive care se acumulaseră nu au sporit deloc buna reputație a monarhului. Pe timp de pace – și într-o țară guvernată de armonie – Stanislas-August ar fi fost un rege excelent. În condițiile existente însă, el nu a izbutit să facă față marilor probleme pe care le-a întâmpinat și în țară, și peste hotare.

b) *Szlachta*

Constituția nereformată a Poloniei fusese elaborată în folosul *szlachtei* în general și al bogătașilor în special. Era în interesul tuturor să o mențină în vigoare și să-și păstreze „Libertățile de Aur" (vezi pagina 19). Acest fapt a limitat extrem de mult libertatea de mișcare a regelui. Alegerile regale „libere" au dus la mișcări disidente și la amestecul străin în treburile Poloniei. O dată ales, regele era pus de către *Pacta Conventa* nu în postura unui monarh constituțional, ci în aceea a unui manager sub contract; nerespectarea termenilor contractului declanșa „Dreptul la Rezistență" și acțiunea Confederației armate, în vreme ce *liberum veto* făcea ca Seimul să fie inoperant. Insistența *szlachtei* ca drepturile politice și privilegiile financiare să se restrângă exclusiv la membrii săi a subminat stabilitatea politică, socială și economică a statului. Doar un monarh cu o abilitate extraordinară, tărie de caracter și un palmares militar incontestabil – așa cum fusese Jan Sobieski, învingătorul otomanilor în bătălia de lângă Viena din 1683 – ar fi avut șanse să țină cât de cât sub control o situație pe care unii istorici o consideră și astăzi „un sistem politic incorect". Iar Stanislas-August nu semăna deloc cu acest model.

Mândria afișată de *szlachta* fiindcă era „nobilă" era egalată doar de același sentiment încercat de componenții ei pentru simplul fapt că erau polonezi.

1 În Polonia orgoliul originii este împins până la dimensiunile unei extravaganțe monstruoase... Dacă întrebi un polonez ce e, îți spune că este un gentilom din Polonia... se așteaptă cu toții la o reverență din partea cerului însuși la adresa originii și a carac-

terului lor nobil, ba mai mult, ar trebui ca și bunul Dumnezeu să le arate mai mult respect fiindcă sunt gentilomi.

Deși în timpul lui Stanislas-August Polonia s-a văzut „smulsă din secolul al XV-lea și adusă direct în al XVIII-lea", e bine să nu exagerăm numărul celor care au fost influențați în mod direct de Iluminism. Este cert că oamenii de genul tânărului bogătaș Jan Potocki, vorbitor a opt limbi străine, soldat, călător, explorator, romancier, primul arheolog serios al Poloniei și totodată primul polonez care s-a ridicat de la pământ într-un balon umplut cu aer cald (însoțit de un câine și un papagal) au constituit o excepție în rândul *szlachtei*. Imensa majoritate a celorlalți continuau să creadă că Polonia era cea mai bună dintre lumile posibile și că sistemul politic în cadrul căruia trăiau nu avea nici cea mai mică deficiență. Foarte puțini au fost cei cărora li s-a părut nepotrivit că un procent privilegiat de zece la sută din populație putea să pună libertatea individuală înaintea binelui întregii țări.

De la începutul anilor 1760, evoluțiile politice din Europa apuseană au fost relatate pe larg în ziarele poloneze. Ideile Iluminismului, îndeosebi importanța reformelor interne, erau discutate din ce în ce mai des în cercul de filosofi strânși în jurul regelui. Dată fiind prezența trupelor rusești menite să întărească garanțiile de *statu quo* oferite de către Rusia, nu exista, înainte de zilele Marelui Seim (vezi pagina 125), nici o șansă ca aceste idei noi să fie puse în practică. Criticii trebuiau să se limiteze la cuvintele ce se auzeau pe scenă, în Seim sau în pamflete și în periodice. Mesajul tuturor era același:

Când trei vecini hăcuiesc în liniște un ținut bogat și rodnic de la natură și o fac sub nasul a zece milioane de oameni, trebuie să existe o cauză internă... Acum ori niciodată aveți ocazia să ajungeți să aveți tărie și să vă bucurați de respect, acum ori niciodată vă puteți asigura succesiunea tronului, fiindcă guvernarea va fi o simplă iluzie dacă tronul continuă să fie electiv, iar regele rămâne o marionetă... Noi singuri suntem de vină pentru toate necazurile ce ne-apasă; ne-am gândit mereu la noi înșine și niciodată la țară.

În anii 1780 un număr semnificativ de polonezi influenți și bine informați, proveniți din familii nobile sau obișnuite, erau convinși că majoritatea greutăților țării fuseseră provocate de slăbiciuni interne. Ei credeau că principalul vinovat pentru șubrezenia țării era *szlachta*, prin felul în care se crampona de perimatele și nedreptele „Libertăți de Aur". Acuzațiile erau îndreptate în mod special asupra marilor familii de moșieri și bogătași, care se aflau mereu în conflict unele cu altele sau își exercitau dreptul la rezistență, „spre marea nemulțumire a poporului".

c) Evaluare

Dacă vrem să evaluăm în cât de mare măsură a fost răspunzătoare slăbiciunea internă a Poloniei pentru împărțiri, este important să facem distincția dintre prima împărțire din 1772-1773 și cele ulterioare din 1793-1795. În cele două ocazii situația Poloniei nu a fost câtuși de puțin aceeași.

În momentul primei împărțiri „Libertățile de Aur" nu fuseseră supuse nici unui atac din țară. Nici unul dintre relele politice, economice și sociale care au rezultat din această stare de lucruri nu a putut fi atenuat. Caracterul slab al regelui și intransigența *szlachtei* s-au dovedit a fi o combinație fatală, prin care se perpetua de fapt deja amintita „anarhie poloneză". Verdictul lui Carlyle – „Polonia murise, era pe moarte sau în orice caz merita să moară" –, emis fiindcă ajunsese să fie „o mândrețe de grămadă de putregai fosforescent", se putea aplica pe bună dreptate în 1772. El însă devenea irelevant în 1793, întrucât scena politică nu mai era aceeași.

Mulți istorici au afirmat că tocmai reformele constituționale din 1791, de care era nevoie de atâta timp și a căror absență slăbise republica și cauzase amestecul străin, au fost semnalul morții Poloniei. Conform acestei teorii, Polonia nu a murit fiindcă, slabă fiind, nu mai putea trăi, ci tocmai pentru că era plină de o viață nouă și revigorată de reforma politică, așa încât nu i se mai putea permite să trăiască. Așa cum a scris unul dintre acești autori:

1 În 1772 împărțirea fusese declarată imperios necesară, fiind singurul mod de a salva Polonia de la anarhie; douăzeci de ani mai

târziu, țara era pedepsită tot printr-o împărțire pentru că încercase să-și pună ordine în lucruri. Era un exemplu cum nu se poate mai nimerit de farsă tragică.

Paradoxul situației este că, nesupusă reformelor, Polonia ar fi putut supraviețui în continuare la nesfârșit.

Începând cu jumătatea secolului trecut, istoricii polonezi s-au grupat în două școli de gândire în legătură cu împărțirile. Așa-numita școală a „pesimiștilor" de la Cracovia a apărut în jurul anului 1860. Ea a atacat confortabilul punct de vedere polonez potrivit căruia împărțirile s-ar fi datorat în întregime străinilor, fără ca polonezii să aibă vreo vină. Această concepție se dezvoltase ceva mai devreme în același secol, pe de o parte pentru alinarea mândriei poloneze rănite, pe de alta pentru a exista o contrapondere directă la declarațiile prusacilor și ale altora, cum că împărțirile s-ar fi produs *într-adevăr* din cauza polonezilor. Istoricii din Cracovia au ales varianta nepopulară a examinării slăbiciunilor interne ale țării la sfârșitul secolului al XVIII-lea. După întreprinderea acestui demers, verdictul lor a fost limpede: „Nu am avut un guvern corespunzător, iar aceasta a fost singura cauză a prăbușirii noastre".

Școala „optimistă" de la Varșovia, care a prins contur în jurul anului 1900, a adoptat o poziție mai echilibrată. Membrii săi au subliniat realizările culturale și economice ale Poloniei în timpul domniei lui Stanislas-August. Din punctul lor de vedere, chiar dacă slăbiciunea internă a țării a avut rolul ei, nu a fost în nici un caz singura cauză a declinului abrupt al Poloniei. Pe lângă ea au existat și factori externi – vecinii lacomi, echilibrul de forțe și diplomația de împărțire.

3. Vecinii lacomi

Pe nici un polonez care a citit istoria propriei sale țări – disponibilă în șase volume scrise de episcopul Naruszewicz la cererea regelui în anii 1780 – nu l-ar fi surprins evenimentele de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, care fuseseră profețite cu mult timp în urmă. Cu mai bine

de un secol mai devreme, în 1667, în discursul de adio rostit în fața Seimului înainte de a se retrage din viața publică, regele Cazimir a încheiat după cum urmează:

> Dacă măreața noastră republică va fi condusă în acest fel și în continuare... va veni o zi, care poate că nici nu e prea departe, când țara va fi ciopârțită fără milă, înghesuită în buzunarele vecinilor care râvnesc la ea – Brandenburg, Moscova (Rusia) și Austria – și ștearsă de pe fața pământului.

Acestor cuvinte le-a răspuns ca un ecou Stanislas Leszczynski (vezi pagina 66) în 1734, cu prilejul celei de-a doua alegeri ca rege al Poloniei:

> Mă gândesc cu groază la primejdiile ce ne înconjoară... Ne închipuim că pe vecinii noștri îi interesează să ne păstreze așa fiindcă sunt invidioși unii pe alții, o prejudecată vană și înșelătoare, o îngâmfare caraghioasă, care... în mod sigur ne va răpi libertatea... Va veni, fără doar și poate, și rândul nostru și fie că vom cădea pradă unui cuceritor vestit, fie că Puterile învecinate vor unelti să ne împartă statul.

Puterile învecinate au uneltit într-adevăr să împartă Polonia între 1773 și 1795. (Acțiunile întreprinse și motivele care le-au determinat sunt discutate în amănunt în Capitolele 6 și 7; diplomația de împărțire este analizată în Capitolul 5).

Dar au fost oare împărțirile inevitabile? Se poate răspunde negativ în cazul primei împărțiri. Republica supraviețuise ca protectorat rus aproape o jumătate de secol după Seimul Tăcut din 1717. Este adevărat că, pentru o bună bucată de vreme pe parcursul acestei perioade, afacerile interne ale Rusiei nu i-ar fi permis acesteia o politică externă expansionistă, însă chiar și după urcarea pe tron a Ecaterinei a II-a situația ar fi putut rămâne neschimbată dacă n-ar fi existat activitățile lui Frederic al II-lea. Chiar și atunci, conform dovezilor disponibile, Ecaterina ar fi preferat să mențină protectoratul decât să împartă Polonia.

Se poate spune că această ultimă variantă le-a fost impusă Rusiei și Austriei prin recursul la doctrina aproape inviolabilă pe atunci a echilibrului de forțe și a corolarului ei, împărțirea diplomatică.

A dus prima împărțire în mod inevitabil la cea de-a doua împărțire și cea de-a treia împărțire? Răspunsul scurt este nu. Cea mai mare parte a statului polonez rămăsese sub controlul ferm al rușilor și nu păreau să existe motive pentru alte împărțiri. Asta însă până la evenimentele din 1787, care le-au provocat fără intenție. Norman Davies a elaborat un „lanț al inevitabilității" pentru ultimii ani ai republicii. Tentativa bine intenționată, dar ghinionistă, a lui Stanislas-August de a negocia o alianță cu Ecaterina în 1787 a dus la Marele Seim – activitatea Seimului a dus la Constituția din 3 mai 1791 – noua Constituție a determinat Rusia să sprijine Confederația de la Targowica – Confederația a dus la Războiul ruso-polonez din 1792-1793 – războiul a dus la cea de-a doua împărțire din 1793 – a doua împărțire a dus la Răscoala națională a lui Kosciuszko din 1793-1794 – Răscoala a dus la cea de-a treia împărțire din 1795 – a treia împărțire a avut drept rezultat dispariția Poloniei.

Au acționat puterile împărțitoare „conform legilor autoconservării", așa cum au sugerat ulterior Bismarck și o serie de istorici germani (în mod special Sybel, apologetul lui Frederic al II-lea)? Împotriva a *ce* era nevoie de apărare? Cu siguranță că nu împotriva unei amenințări militare din decursul secolului al XVIII-lea. Chiar și înainte de 1717 polonezii, care se numărau printre cei mai buni soldați din Europa și dispuneau de o cavalerie avântată și redutabilă – regimentele de husari – aveau la dispoziție o armată relativ modestă numeric. Acest fapt se datora în mare măsură comportamentului imprevizibil al *szlachtei* în îndeplinirea obligațiilor militare ce-i reveneau (vezi pagina 24). După 1717 dimensiunea tolerată a armatei poloneze a fost redusă treptat de către „protectorii" ruși. Până și în 1793, la o estimare generoasă, ea avea maximum 40 000 de oameni, care nu erau în totalitate instruiți. De aici și nevoia de a se face apel la țăranii cosași în momentul declanșării răscoalei lui Kosciuszko.

Nu exista nici o posibilitate ca Polonia să cadă în mâinile altcuiva în afara celor trei vecini (Imperiul otoman era mult prea slab pentru

a mai pune probleme, în timp ce Suedia încetase să fie o amenințare). Probabilitatea ocupării Poloniei de către o altă putere ostilă era nulă. Prin urmare, nu exista necesitatea unor măsuri de precauție în această direcție.

Era într-adevăr Polonia o sursă potențială de declanșare a unei revoluții în Europa răsăriteană, un mediu prielnic pentru iacobinism, capabil să amenințe stabilitatea statelor vecine în 1793? Atât Frederic Wilhelm, cât și Ecaterina au spus că așa stăteau lucrurile. Încă nu se știe dacă au crezut efectiv ce au declarat, deși se pare că în cazul Ecaterinei răspunsul trebuie să fie afirmativ. Unul dintre istoricii moderni este de părere că:

1 Până la executarea regelui francez Ecaterina a acceptat Revoluția franceză, dar nu a fost de acord sub nici o formă cu Constituția din 3 mai 1791 a Poloniei, care contesta atât autoritatea rușilor în Polonia, cât și absolutismul Ecaterinei.

Revoluția din îndepărtata Franță nu a îngrijorat-o. Identificarea a ceea ce ea a crezut că erau activități revoluționare de același tip în imediata ei apropiere era cu totul altceva. Reformele Marelui Seim ar fi putut încuraja Polonia să încerce să se scuture de jugul rușilor și să încheie o alianță cu fostul lor aliat, Franța. Cu toate acestea, la începutul anilor 1790 o asemenea variantă reprezenta o amenințare potențială și nimic mai mult. O alianță cu Franța avea șanse minime de concretizare, printre altele, pentru simplul motiv că francezii dezaprobau „temelia aristocratică" a revoluției poloneze. Singurul pericol real pe care îl reprezenta Polonia de la un capăt la altul al secolului al XVIII-lea era că însăși slăbiciunea ei ar fi putut tenta pe unul dintre vecini în direcția unui câștig unilateral în detrimentul ei, compromițându-se în acest fel echilibrul de forțe. Rusia ar fi fost în mod sigur capabilă să ocupe întreaga țară după 1717 dacă și-ar fi propus s-o facă. Faptul că s-a abținut s-a datorat altor factori (vezi pagina 166).

4. Cauzele și răspunderea

Cei trei vecini ai Poloniei, Rusia, Prusia și Austria, au fost responsabili pentru provocarea împărțirilor. Ei au comis această crimă din motive de interes național (*raison d'état*). Cu toate acestea, fiind condiționați de gândirea politică a secolului al XVIII-lea cu privire la echilibrul de forțe și la virtuțile diplomației, nici unul dintre cei trei nu a avut sentimentul că ar fi fost un „răufăcător" procedând astfel.

Slăbiciunea Poloniei a fost răspunzătoare pentru ușurința cu care au fost duse la îndeplinire împărțirile. Această slăbiciune era militară, socială, economică și constituțională. Motivele ei se datorau în principal (dar nu exclusiv) metehnelor regelui sau egoismului *szlachtei*. Adevărul este că au fost implicați și alți factori. Unul a fost de resort geografic, deși e bine să nu-i exagerăm importanța (vezi pagina 11). Polonia-Lituania era o țară întinsă, lipsită de granițe de apărare și expusă invaziilor. Înconjurată din aproape toate părțile de uscat și învecinându-se cu propriii ei dușmani, era o țară căreia era greu să i se dea ajutor la nevoie – așa cum a arătat Walpole, „flota engleză nu putea să navigheze până la Varșovia". Și nu lipsea doar ajutorul militar. Polonia nu se bucura nici de sprijin diplomatic. În Europa apuseană voința de a acorda susținere era absentă. Pe lângă că era prea îndepărtată și inaccesibilă, Polonia era totodată prea necunoscută – „o țară de pe Lună", dacă e să-l citățm pe Edmund Burke. Polonezii se bucurau de compasiune și simpatie generală – indignarea morală nu costa nimic – însă nu se puteau aștepta la un ajutor practic. În orice caz, indiferent ce s-ar fi spus, politicienii de pretutindeni știau că la sfârșitul secolului al XVIII-lea diplomația de împărțire devenise o realitate politică de necontestat. După cum s-a exprimat un istoric modern: „În ochii Europei, păstrarea independenței Poloniei nu merita un război".

5. Învingători și învinși

Cine a câștigat și cine a pierdut de pe urma împărțirilor?

a) Puterile împărțitoare

În 1795 Rusia preluase peste 60% din suprafața și populația totală a republicii așa cum existau ele încă din 1772. Prusia și Austria împărțiseră între ele – mai mult sau mai puțin egal – porțiunea și populația rămase. Ca rezultat al acestor achiziții teritoriale, Rusia a fost prima care și-a îmbunătățit prestigiul internațional, îndeosebi când câștigurile ei din Polonia au fost puse alături de câștigurile substanțiale și unilaterale pe care le făcuse în dauna Imperiului otoman (vezi pagina 199). Altfel spus, Rusia își dăduse examenul de maturitate ca Mare Putere.

Totuși, împărțirile nu au adus Rusiei numai câștiguri. Acceptând principiul împărțirii și permițând Prusiei și Austriei să preia câte o porțiune din Polonia, ea și-a pierdut dominația exclusivă asupra țării. Potrivit acestui raționament, foloasele pe care le-a obținut Rusia prin stăpânirea directă a unei părți din Polonia, în locul unei suzeranități efective asupra întregii țări, au fost net depășite de influența și avantajele care au crescut în folosul Prusiei și Austriei. A existat un istoric care a mers până la a descrie împărțirile ca pe un simbol al neputinței Ecaterinei de a menține controlul exclusiv asupra Poloniei. În plus, sfârșitul acestui stat (care era o zonă-tampon și o țară-marionetă în mâna rușilor) a adus frontierele Rusiei în contact direct cu cele ale Prusiei și Austriei, ambele extinse masiv și potențial ostile. Granița vestică a rușilor devenise vulnerabilă, prevestind problemele ce aveau să vină.

Adevărata preocupare a Prusiei și a Austriei era controlul asupra Germaniei. Prusia trebuia să-și consolideze teritoriile risipite ca să poată urma această politică, în vreme ce Austria avea nevoie de câștiguri egale cu ale Prusiei ca să mențină autoritatea habsburgică. Modelul rivalității austro-prusace, care avea să domine istoria Germaniei în secolul al XIX-lea și să absoarbă energiile celor două puteri, a prins contur și totodată s-a închegat cu prilejul împărțirilor Poloniei. Ambele aveau același interes de a ține Rusia departe de Europa. Acceptând-o ca aliat în Polonia („pragul peste care a trecut pentru a intra în Europa", cum a afirmat un istoric), ele au netezit drumul unei implicări mai directe a Rusiei în chestiunile din Europa răsăriteană și s-au trezit cu un rival în zonă.

b) Polonia

Polonia ca stat a fost perdantul evident. De fapt, nici n-ar fi putut altfel; ea a încetat să existe ca țară independentă după cea de-a treia împărțire.

Rousseau a scris la un moment dat: „Dacă nu-ți poți împiedica vecinii să te înghită, măcar nu-i lăsa să te digere". În mod cert, Polonia a fost înghițită; rămâne de discutat dacă a fost și digerată. Prusacii i-au dat la topit bijuteriile Coroanei, austriecii au transformat palatele regale în cazărmi, iar rușii au luat cu japca tot ce se putea transporta. Uriașa colecție de aproape o jumătate de milion de cărți, care în 1748 devenise prima bibliotecă publică din Europa, a fost împachetată și trimisă de la Varșovia la Skt. Petersburg împreună cu încă o jumătate de milion de volume din alte biblioteci poloneze, ca să formeze punctul de plecare al Bibliotecii Naționale Ruse.

Dar ce s-a întâmplat cu poporul polonez? Cum s-a descurcat? Ce s-a ales de cultura și tradițiile țării?

Nobililor li s-a cerut să prezinte certificatele de apartenență la nobilime. Mulți nu au putut face acest lucru și ca urmare și-au pierdut statutul de nobili. Numeroși au fost cei pentru care această situație nu a reprezentat aproape nimic din punctul de vedere al modului de viață. Transferurile de proprietate asupra pământului au fost minime, întrucât majoritatea celor care decăzuseră din condiția de nobili oricum nu mai aveau nici un fel de moșii. Totuși, s-a înregistrat o desființare treptată a privilegiilor *szlachtei* în toate privințele, dat fiind că pierderea statutului de nobil însemna coborârea pe același palier cu țărănimea sub aspectul obligativității serviciului militar și al plății dărilor. Târgoveților li s-au cerut hrisoave orășenești, membrii clerului au fost puși să se înregistreze ca slujbași la stat, iar țăranii au fost nevoiți să apară în acte ca plătitori de dări de stat. Evreii, până atunci o comunitate autonomă, au fost siliți să se înregistreze ca cetățeni. Fiindcă nu aveau nume de familie, toți cei 800 000 au primit patronime ca să poată fi trecuți în acte. În regiunile intrate sub autoritate austriacă și rusă numele au fost de obicei asociate locului de proveniență al respectivului, pe când în porțiunea preluată de prusaci ele au fost atribuite aleatoriu de

către un arhivar. La Varșovia oficialul însărcinat cu această activitate s-a dovedit extrem de capricios:

Înainte de masă, pe stomacul gol, domnul Hoffman împarte nume serioase sau melancolice, pe când după masă le scoate pe cele mai amuzante. La el în birou stă și se uită la client într-o tăcere de moarte. Pe urmă strigă primul nume care-i vine-n minte. Cuvântul cu pricina devine numele de familie al clientului. Cum azi e vineri, domnul Hoffman a mâncat pește la prânz, motiv pentru care până acum n-a împărțit decât nume legate de pești. După ce cântă la orga din biserică dă la iveală nume cu iz religios... după ce bea cu un colonel prusac numele sunt ofițerești... și așa mai departe.

Împotriva numelor nu se putea face apel, indiferent cât erau de nepotrivite.

În zonele care au revenit Rusiei după împărțire s-a menținut ficțiunea oficială potrivit căreia acestea erau „teritoriile recuperate", care fuseseră patrimoniul străvechi al Rusiei Kievene. Pe medalia emisă în cinstea Ecaterinei pentru sărbătorirea celei de-a doua împărțiri au fost gravate cuvintele „Am recuperat ce ne-a fost smuls". Deși amintise de eliberarea „celor de aceeași credință și același sânge cu noi", Ecaterina n-a făcut aproape nimic pentru „rusificarea" teritoriilor recuperate. După cum a arătat R. H. Lord, miniștrii și sfetnicii ei au scris mult despre avantajele împărțirii, dar, deși se glosează pe marginea îmbunătățirilor strategic-frontaliere și despre substanțialul spor demografico-teritorial produs de aceste împărțiri, nu se suflă o vorbă despre unitatea rușilor. În consecință, Lord a sugerat că este greu de acceptat punctul de vedere al istoricilor ruși care au susținut că, urmărind împărțirea, Ecaterina nu făcea decât să continue „lucrarea străvechilor strângători de pământuri rusești". E adevărat că, prin împărțirea Poloniei, ea a încheiat unificarea politică a teritoriilor rusești, numai că aceasta pare să fi fost un rezultat întâmplător și nu o cauză fundamentală a politicii pe care și-o stabilise. Chiar dacă teritoriul în discuție ar fi avut o apartenență poloneză solidă, pare foarte puțin probabil ca reacția Ecaterinei să fi fost alta.

În „teritoriile recuperate", sau „regiunea vestică", Rusia a introdus o administrație centralizată, cu o rețea de guvernatori civili și militari. Serviciul civil a fost reorganizat după un model rusesc, iar în țară a fost deplasată o impresionantă forță militară permanentă ca instrument de control politic. Suspiciunile nutrite de ruși față de polonezi au rezultat într-un grad mai mic de autoguvernare decât în toate celelalte zone ale Imperiului rus. În ciuda garanțiilor de libertate religioasă, au existat și persecuții, majoritatea îndreptate împotriva uniaților. Musulmanii și protestanții, prezenți în număr foarte mic în teritoriile recuperate, au fost în cea mai mare parte nebăgați în seamă. Evreii au fost obligați să nu depășească granițele unui „perimetru de stabilire", au fost solicitați intens din punctul de vedere al dărilor, însă nu au întâmpinat alte probleme. Majoritatea catolică a suferit o readucere a libertăților civile și politice și și-a văzut limitate perspectivele de carieră în armată sau în serviciul civil, iar clerul a fost adus sub controlul statului, rărindu-i-se considerabil contactele cu Roma. Fapt surprinzător însă, iezuiții au fost primiți favorabil și încurajați să înființeze școli. Pentru țărani viața a devenit și mai grea din cauza probabilității sporite de chemare sub arme. Ea avea să se schimbe din punct de vedere material abia după o jumătate de secol, o dată cu desființarea iobăgiei în Rusia.

Dacă viața a fost grea pentru polonezii de sub controlul rușilor, ea s-a deteriorat și mai grav pentru cei aflați sub stăpânire austriacă. Cele 20 000 de mile pătrate din Polonia intrate în posesia Austriei au devenit cea mai mare, mai neglijată și mai sărăcită provincie din Imperiul austriac. Ea a fost dată în grija unor guvernatori numiți de la Viena, care au impus restricții meschine vieții sociale și politice a oamenilor, introducând în plus cenzura și supravegherea de către poliție. Dările au crescut foarte mult, împovărându-i pe țăranii care puteau fi recrutați la cel mai mic semn. Și aici șerbia a supraviețuit până la jumătatea secolului al XIX-lea. Nimeni nu avea posibilitatea de a merge la școală, iar dezvoltarea economică sau industrială era ca și inexistentă.

În porțiunea atribuită Prusiei condițiile au fost mai bune. Societatea era în general tolerantă. Ascensiunea socială sau politică nu era

condiționată religios, iar romano-catolicii nu erau prejudiciați. Controlul exercitat de către prusaci era autoritarist și militar, dar totodată corect, echitabil și legal. Din acest punct de vedere, Prusia ieșea în avantaj dacă sistemul ei era comparat cu guvernarea irațională și arbitrară practicată în Polonia austriacă și în cea rusă. Condițiile de studiu erau foarte accesibile și aveau un efect util în procesul de integrare, ca de altfel și faptul că viața culturală era înfloritoare. Țăranii aveau să scape de șerbie mai devreme decât în celelalte locuri (deși cel care le-a adus emanciparea nu a fost guvernul prusac). Bismarck avusese, ce-i drept, argumente solide când îi amintise acelui critic al său ce avantaje obținuseră polonezii din partea germanilor (vezi paginile158-159).

Polonezii ar fi putut răspunde că, indiferent cât de binevoitoare ar fi fost puterea ocupantă, ea rămânea o putere ocupantă, iar stăpânirea ei nu avea cum să înlocuiască independența națională. Există istorici care cred că, în ciuda ruinării politice pe care au produs-o împărțirile, Polonia anilor 1790 chiar a pășit într-o nouă epocă a existenței naționale, care în plus a stimulat o și mai mare dragoste de țară. Aceasta a supraviețuit celei de-a treia împărțiri și le-a dat speranțe polonezilor pentru anii de mai târziu. Conștiința națională li s-a conservat, chiar și în absența unui stat național, iar una dintre tradițiile împământenite atunci a fost ca slujbele religioase să se încheie cu un imn patriotic al cărui ultim vers implora: „Redă-ne, Doamne, țara-n libertate". „Oricine se simte polonez este polonez" – acesta era sloganul vremurilor, chiar dacă Polonia ca atare nu mai exista.

***Să luăm notițe despre** „Împărțirile Poloniei: cauze, răspunderi și rezultate"*

Informația cuprinsă în acest capitol ar trebui să vă dea posibilitatea de a oferi un răspuns argumentat la o întrebare pusă în mod frecvent de către examinatori: „Cine a purtat răspunderea pentru împărțirile Poloniei: Polonia însăși sau vecinii ei lacomi?".

Nu pierdeți din vedere această întrebare cât timp vă luați notițe. E posibil ca titlurile și subtitlurile capitolului să vă ajute.

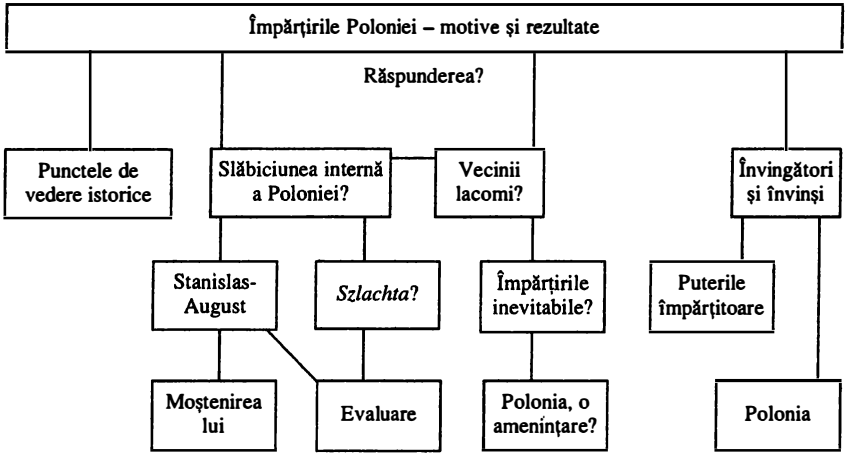

Rezumat – Împărțirile Poloniei: cauze, răspunderi și rezultate

---

***Să răspundem la întrebări eseu despre** „Împărțirile Poloniei: cauze, răspunderi și rezultate"*

Împărțirile Poloniei reprezintă unul dintre subiectele preferate ale profesorilor care examinează din istoria secolului al XVIII-lea, judecând după numărul și varietatea întrebărilor formulate în ultimii ani. Prin urmare, e bine să pregătiți subiectul cu atenție. Întrebările potențiale se pot grupa în funcție de trei titluri:

a) Factorii care au dus la împărțire
b) Slăbiciunea internă a Poloniei
c) Cine a avut mai mult de câștigat de pe urma împărțirilor?

În cadrul fiecărei subgrupe întrebările pot fi (și chiar sunt) variate ca anvergură și grad de dificultate.

Pentru a răspunde la orice întrebare legată de împărțiri veți fi obligați să folosiți informațiile din Capitolele 6, 7, 8, și poate chiar din

Capitolele 2 (informații generale) și 5 (diplomația de împărțire). Având atât de mult material la dispoziție, va trebuie să alegeți cu și mai mare grijă ce folosiți și la ce renunțați, îndeosebi când e vorba de întrebările cu caracter general, care se referă la împărțiri în ansamblu. Acestea s-au întins pe o perioadă îndelungată – douăzeci de ani – în care au avut loc o mulțime de lucruri în Polonia și la adresa Poloniei. E important să țineți minte că au existat diferențe economice și politice substanțiale între situația Poloniei în momentul primei împărțiri (1772) și cea din timpul celei de-a doua și celei de-a treia împărțiri (1793-1795).

E posibil să aveți parte și de o întrebare axată doar pe prima împărțire, cum ar fi:

1. „Care au fost factorii care au avut drept rezultat împărțirea Poloniei în 1772?"

Aceasta însă este mai degrabă un caz aparte. De obicei întrebările sunt mai cuprinzătoare:

2. „Explicați motivele care au dus la împărțirile Poloniei."
3. „În ce fel au beneficiat Marile Puteri de pe urma împărțirilor Poloniei?"
4. „Cine a avut cel mai mult de câștigat de pe urma împărțirilor Poloniei?"

Când răspundeți la asemenea întrebări, evitați să comasați împărțirile – va trebui să arătați nu doar cum s-au schimbat condițiile între 1772 și 1793-1795, ci și în ce fel a afectat această modificare ceea ce s-a întâmplat mai târziu. Uneori întrebarea este formulată în termeni și mai generali, fără să menționeze în mod special împărțirile și vrând să acopere întregul secol al XVIII-lea sau cât mai mult din el:

5. „Care au fost scopurile Marilor Puteri în Polonia în secolul al XVIII-lea?"
6. „De ce a fost Rusia atât de preocupată de Polonia în secolul al XVIII-lea?"

7. „Analizați motivele care au determinat Marile Puteri să intervină în Polonia între 1793 și 1795."
8. „De ce au reușit Rusia, Prusia și Austria să elimine Polonia de pe harta Europei la sfârșitul secolului al XVIII-lea?"
9. „De ce a încetat Polonia să existe în 1795?"
10. „Care au fost cauzele slăbiciunii poloneze din secolul al XVIII-lea? Ce consecințe a avut această slăbiciune?"

Toate aceste întrebări reclamă așa-numite „răspunsuri tabulare" – altfel spus, e vorba de solicitări directe pentru informații precise, care trebuie să fie prezentate într-o înșiruire logică de paragrafe, având o introducere și o concluzie. Un asemenea tip de întrebări „cum, de ce și ce" poate fi abordat cel mai bine făcându-se o listă de lucruri pe care vreți să le comunicați și decizând apoi care este ordinea optimă de prezentare. Sunteți tentat să începeți cu cel mai important sau cu cel mai nesemnificativ dintre ele? De ce? Care sunt criteriile de prioritate pe care le aveți? Când în textul întrebării se întâlnesc date precise, aveți grijă să nu ieșiți din perioada de timp fixată și s-o acoperiți în întregime. Un bun exemplu în această direcție este întrebarea 7, care nu începe cu prima împărțire, ci cu Războiul polonez de succesiune.

La o întrebare cu „de ce?", cum este întrebarea 6 de mai sus, cel mai ușor se poate răspunde elaborând un plan compus din mai multe afirmații care să înceapă cu „întrucât". În acest caz le-ați putea include pe următoarele:

(i) întrucât Rusia trebuia să-și protejeze granița vestică.
(ii) întrucât controlul asupra Poloniei îi oferea Rusiei intrarea în Europa.
(iii) întrucât vechia Rusie Kieveană făcea parte din Lituania.
(iv) întrucât Polonia era slabă.

Ce alte motive puteți adăuga? Ca să vă construiți răspunsul eseu vă trebuie un minimum de trei (ideal ar fi să existe cinci sau șase), pe care să le puteți dezvolta pe rând în paragrafe separate, menite să vă susțină punctul de vedere. Organizați motivele în ordinea pe care o credeți cea

mai eficientă. Înainte de a începe să scrieți, întrebați-vă de ce ați ales acea ordine și nu alta. Răspunsul eseu va avea nevoie de o introducere și de o concluzie. Ce anume vă propuneți să realizați în fiecare dintre ele?

Întrebarea 10 este un exemplu de întrebare „dublă" sau „compusă", la care se poate răspunde în două feluri. Fie că vă ocupați de cele două părți separat, una după alta, fie că abordați întrebarea alegând din întreaga temă câteva „puncte-cheie", în așa fel încât să rezolvați ambele aspecte simultan în fiecare paragraf. Această a doua metodă este mai complicată, însă are ca rezultat un răspuns mai eficient tocmai prin aceea că este unificat.

Un alt tip de întrebare, destul de diferit și ceva mai greu, este cel care începe cu formula „cât de mult?" sau „în ce măsură?". De exemplu:

11. „Cât de mult au fost împărțirile Poloniei rezultatul geografiei?"
12. „În ce măsură au fost polonezii răspunzători de propria lor distrugere?"

În ambele cazuri răspunsul trebuie să fie compus. Prima parte a răspunsului eseu prezintă motivele pentru care se poate spune „da, atât de mult, sau în această măsură", pe când în partea a doua se expun motivele pentru care se spune „nu, deloc, sau în această măsură". Răspunsul eseu ar trebui să se încheie cu un paragraf axat pe concluziile (adică pe punctele tari și punctele slabe ale argumentelor pro și contra) ce se pot trage din informațiile pe care le-ați prezentat.

Întrucâtva asemănătoare ca formă sunt întrebările de genul:

13. „Era Polonia o insulă de stabilitate în Europa răsăriteană?"
14. „Era a treia împărțire inevitabilă după 1793?"

La „întrebările deschise" de acest tip se poate răspunde în trei feluri: „Da, întrucât...", „Nu, întrucât...", sau – cel mai des – „Pe de o parte da, întrucât... dar pe de altă parte nu, întrucât..."

Multe întrebări par complicate la prima vedere, mai cu seamă celui care pleacă de la un citat. De exemplu:

15. „Ecaterina cea Mare a fost instigatoarea împărțirilor, din care a avut cel mai mult de câștigat." Este justificată o asemenea apreciere?
16. „Adevărații răufăcători au fost cele trei monarhii răsăritene, nu bogătașii egoiști și nici lașul Stanislas-August Poniatowski." Sunteți de acord cu această judecată referitoare la împărțirile Poloniei?
17. „Nu slăbiciunea internă a țării, ci lăcomia vecinilor a dus la împărțirile Poloniei." Comentați.
18. „Polonia – o țară cu o putere mică, dar cu o importanță uriașă în politica europeană din secolul al XVIII-lea." Explicați acest paradox.
19. „Greutățile interne ale Poloniei i-au provocat prăbușirea." Analizați împărțirile Poloniei în această lumină.

Nu trebuie să fiți derutați de asemenea întrebări. Exista o tehnică simplă de descifrare a sensului acestor formulări care conțin „o afirmație provocatoare". Ele pot fi rescrise și transformate într-o serie de întrebări directe. Dacă aplicăm această rețetă întrebării 15, aceasta va arăta astfel: „A fost Ecaterina instigatoarea împărțirilor? A fost Rusia principalul lor beneficiar?" Un al doilea pas, care uneori vă poate ajuta să vă lămuriți sensurile, constă în simplificarea anumitor cuvinte: „A fost Ecaterina răspunzătoare de împărțiri? A avut Rusia cele mai mari foloase de pe urma lor?"

O dată ce înțelegeți exact ce vi se cere, planul pentru răspunsul eseu este relativ simplu. Însă nu uitați ultima parte a unei întrebări care conține „o afirmație provocatoare" – în acest caz, dacă este adevărat că Ecaterina a fost răspunzătoare pentru împărțiri și dacă Rusia a avut cele mai mari avantaje de pe urma lor. În paragraful final trebuie să existe concluziile pe care le-ați tras cu privire la aceste afirmații, pe baza probelor prezentate în restul răspunsului eseu.

Paradoxul – sau contradicția aparentă – din întrebarea 18 se elucidează dacă reformulați afirmația sub forma unei întrebări directe: „De ce a jucat Polonia, o țară slabă și fără putere, un rol atât de important în relațiile internaționale din secolul al XVIII-lea?"

Reformulați și celelalte întrebări (16, 17 și 19) pentru ca sensul lor să vă fie mai clar.

Adeseori citatul folosit într-o „afirmație provocatoare" sugerează o parte a răspunsului, însă doar atât. Întrebarea 19 vă oferă una dintre cauzele împărțirilor – „greutățile interne" ale Poloniei. Răspunsul pe care-l dați trebuie să acopere în egală măsură și ceilalți factori implicați.

***Întrebări bazate pe izvoare despre** „Împărțirile Poloniei: cauze, răspunderi și rezultate"*

Citiți cele două scurte fragmente din discursul lui Bismarck de la paginile 158-159. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Care sunt presupunerile pe care le fac despre polonezi autorii primelor două fragmente?
b) În ce măsură împărtășește Bismarck părerile autorilor primelor două fragmente? Argumentați-vă răspunsul.
c) Potrivit lui Bismarck, cum ar trebui asumată răspunderea împărțirilor?
d) În ce fel au fost contestate părerile lui Bismarck de către istoricii din ultima sută de ani?
e) Din ce motive e puțin probabil să existe un consens între istorici cu privire la împărțirile Poloniei?

CAPITOLUL 9

Rusia și Imperiul otoman, 1763-1800

La sfârșitul Războiului de șapte ani, Prusia, Austria și într-o oarecare măsură Rusia erau vlăguite, aveau pământurile distruse, iar economiile lor erau supuse unor presiuni uriașe. Prin urmare, nu e deloc surprinzător că, pe durata următoarelor două decenii, deși afacerile externe continuau să fie importante, conducătorii lor și-au concentrat atenția asupra reformei interne și a reorganizării. Cu toate acestea, obiectivul lor nu era pașnic și cu atât mai puțin filantropic. El se traducea prin consolidarea statului, îndeosebi în sfera economică, pentru susținerea armatelor din ce în ce mai mari pe care le presupunea statutul de Mare Putere. În cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea acest statut depindea de forța militară și de abilitatea de a o folosi.

Puterea care nu se implicase în Războiul de șapte ani și care, în plus, se bucurase de aproximativ două decenii de pace neîntreruptă fusese Imperiul otoman. În această perioadă guvernul otoman se cufundase la loc într-o stare de letargie complezentă, convins că recentele izbânzi militare readuseseră Imperiul acolo unde îi era locul și că nu mai trebuia făcut nimic pe calea reformei sau a modernizării. Această pace prelungită s-a dovedit contraproductivă într-un stat al cărui etos fusese format exclusiv din război.

1. Sistemul nordic

În 1763 Ecaterina a II-a avea nevoie de o perioadă de pace în care să-și consolideze autoritatea pe tronul Rusiei și să readucă țara la stabilitate economică. Ținând cont de acest lucru, ministrul afacerilor externe Nikita Panin a propus un așa-numit „Sistem nordic" de alianțe defen-

sive. Scopurile lui erau protejarea frontierei vestice a Rusiei, asigurarea împotriva unui eventual atac suedez și garantarea menținerii controlului asupra Poloniei. Numai că Sistemul lui Panin nu a depășit nivelul unei alianțe triunghiulare dintre Rusia, Prusia și Danemarca – în parte din cauza unei opoziții puternice a lui Frederic al II-lea. Acesta ținea neapărat ca singurul aliat important al Rusiei să fie Prusia.

În forma lui parțial realizată, Sistemul a rămas la baza politicii externe a Rusiei până la sfârșitul anilor 1770, însă mai exista o putere de care era limpede că Panin nu ținuse cont – Imperiul otoman. Indiferent cât de slab era din punct de vedere militar în 1763, acesta rămânea principalul dușman al Rusiei. Dar relațiile internaționale din cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea nu au fost decise de sistemele de alianțe, ci de expansiunea celor puternici în dauna celor slabi, nu doar prin agresiunea armată, ci și prin intermediul diplomației de împărțire (vezi pagina 88). Între 1763 și 1795, principalele modificări teritoriale din Europa răsăriteană au luat forma unei cedări forțate de teritorii de către Polonia și Imperiul otoman.

2 Războiul ruso-turc, 1768-1774

Intervenția rușilor în Polonia în numele Disidenților ortodocși a dus la formarea acolo a Confederației antiruse de la Bar în 1768 (vezi pagina 103). În luptele de gherilă care au urmat, un grup de cazaci ortodocși au trecut granița otomană în urmărirea confederaților polonezi și au produs pagube însemnate. Guvernul otoman se plânsese deja de prezența trupelor rusești în Polonia și fusese informat de către trimisul rușilor că acestea erau în plin proces de retragere. Acum însă otomanii se lămuriseră că, departe de a fi retrase, trupele rusești soseau într-un număr din ce în ce mai mare în Polonia, o bună parte din ele acționând în apropierea frontierei otomane și amenințând astfel siguranța Imperiului. În octombrie 1768 sultanul a emis un ultimatum în care se cerea retragerea imediată a rușilor din Polonia, dorind totodată să ia sfârșit garantarea constituției poloneze de către ruși și protecția rusească asupra Disidenților. Respingând aceste doleanțe, trimisul Rusiei a fost închis imediat. Războiul dintre cele două țări începuse.

Nici una dintre părți nu era pregătită pentru un război, fapt care l-a făcut pe Frederic al II-lea să declare malițios că „se luptau chiorul cu orbul". Marele vizir nu avea experiență militară, existau probleme cu proviziile, iar restanțele de plată provocaseră serioase probleme de disciplină printre ieniceri. Rușii erau ceva mai bine organizați decât dușmanul, chiar dacă în momentul declanșării campaniei, la începutul lui 1770, armata lor număra doar 200 000 de oameni, față de cei 400 000 pe care reușiseră până la urmă să-i mobilizeze otomanii.

Aceștia din urmă au început războiul având o serie de avantaje. Ei continuau să controleze Crimeea, ceea ce le oferea posibilitatea de a intra ușor în Rusia dinspre sud. Controlau de asemenea Marea Neagră, motiv pentru care puteau să debarce și să-și fixeze punctele de aprovizionare unde voiau de-a lungul țărmului. În fine, acționau mai aproape de bază decât rușii și aveau mari șanse să facă legătura cu confederații polonezi. Însă cu toate aceste avantaje din start, otomanii au suferit câteva înfrângeri grele în vara lui 1770, de-a lungul granitei cu Ucraina, pe valea Dunării și în Crimeea.

Marina rusă a intrat și ea în acțiune cu succes, în ciuda faptului că singurul acces la mare al Rusiei era prin estul Mării Baltice. Surprinzătorul plan care a fost pus la punct prevedea ca vasele să facă înconjurul Europei, lăsând ancora pe drum în porturile prietene pentru provizii și reparații, să treacă prin Strâmtoarea Gibraltar și să ajungă în Adriatica, locul de întâlnire cu noul lor amiral, Alexei Orlov. Acesta nu avea deloc experiență la comanda pe mare și se părea că nici nu mai urcase la bord înainte de numire, însă Ecaterina avea mare încredere în el. Din fericire pentru Rusia, încrederea ei a fost justificată. Între timp, s-au făcut planuri de declanșare a câtorva rebeliuni ale țărănimii ortodoxe din Grecia, menite să submineze autoritatea otomanilor în zonă și să provoace derută înainte de sosirea flotei. Totuși, planurile nu au putut fi puse în aplicare din cauza refuzului de a coopera al țăranilor, așa că s-a renunțat la ele. În schimb, celelalte manevre au decurs conform așteptărilor, iar vasele au ajuns în deplină siguranță în Mediterana în mai 1770. Timp de o lună după aceea flota rușilor și cea otomană s-au vânat reciproc în Marea Egee. Ce a urmat a fost o repetare a grelei înfrângeri navale suferite de otomani cu două sute de ani mai devreme

la Lepanto, deși de data asta bătălia a avut loc între vase ce aveau la bord armament greu, nu între galioane cu armament ușor. Și de data asta amiralul otoman a fost indus în eroare. Căzând pradă panicii, el și-a retras vasele în portul Cesme. Pe timpul nopții rușii au deplasat în port vase cu încărcătură incendiară. Întreaga flotă otomană a fost distrusă, iar numărul victimelor s-a ridicat la 11 000. Cu toate acestea, succesul spectaculos pe care l-au repurtat rușii nu a fost continuat cum ar fi trebuit de flota lor, iar tentativa de a instrui o blocadă în Dardanele a eșuat. În noiembrie flota Rusiei a plecat din Marea Egee ca să rămână peste iarnă la Leghorn, în nord-vestul Italiei.

Campaniile rusești din 1771 nu au fost la fel de spectaculoase ca acelea din anul precedent, în parte și din cauza izbucnirii unei epidemii de ciumă care a cuprins întreaga Europă sudică și răsăriteană, îngreunând operațiunile militare din zonă. Cea mai mare izbândă a rușilor a fost ocuparea Crimeii în vară. Hanul s-a refugiat pe teritoriul Imperiului otoman, lăsându-și succesorul să înceapă negocierile cu Rusia. Acestea s-au încheiat abia spre sfârșitul anului următor, o dată cu semnarea unui tratat ce recunoștea independența Crimeii, proclama o prietenie și o alianță eternă între Rusia și Crimeea și conferea Rusiei dreptul de a menține garnizoane în câteva dintre porturile la Marea Neagră, inclusiv Kerci și Enikale. Kerciul era un câștig extrem de important pentru ruși, întrucât controlul asupra strâmtorii ar fi dat posibilitatea flotilei pe care o organizaseră aceștia în Marea de Azov să pătrundă în apele Mării Negre.

Pacea a început să i se pară foarte atrăgătoare Ecaterinei. Războiul presupunea cheltuieli foarte mari, creșterea taxelor și a dărilor provocase tulburări sociale, iar ciuma care ajunsese la Moscova la sfârșitul verii lui 1771 scosese multă lume pe străzi și acolo. În plus, pe Ecaterina o preocupau intențiile Prusiei și ale Austriei în Polonia. În 1770 otomanii abordaseră deja atât Prusia, cât și Austria, propunându-le o mediere comună. Aflând însă care erau condițiile de pace ale rușilor, Frederic al II-lea refuzase să mai ia parte la discuții și să mai joace vreun rol, pe motiv că pretențiile rușilor erau absurde. Ecaterina nu a fost de acord. Ea avea de gând să nu renunțe la ceea ce câștigaseră armatele sale, așa că a condamnat noua formulă diplomatică *l'équili-*

bre d'Orient (echilibrul de forțe răsăritean) ca fiind nerealistă și nedreaptă prin raportare la izbânzile rușilor.

Indiferent care ar fi fost ambițiile Ecaterinei, nici Austria și nici Prusia nu erau pregătite să asiste la marile cuceriri unilaterale pe care era pe punctul de-a le face Rusia în dauna Imperiului otoman. Austria a demarat negocieri secrete cu otomanii în vederea unei alianțe antiruse prin care părțile cădeau de acord ca prima să primească Țara Românească dacă reușea – prin forța armelor sau prin mediere – să asigure retrocedarea către otomani a tuturor cuceririlor făcute de ruși în dauna lor. În cele din urmă, vestea acestui tratat a ajuns la urechile Ecaterinei la începutul lui 1772. Desprinderea Austriei din această alianță cu otomanii înainte ca ea să poată declara război Rusiei era esențială. Ea a fost realizată prin momirea Mariei-Tereza cu o ofertă imediată (și acceptată) de împărțire a Poloniei. Din clipa aceea, prima împărțire a Poloniei a devenit inevitabilă (vezi pagina 112).

Un acord temporar de încetare a ostilităților a fost semnat de Rusia și Imperiul otoman la sfârșitul lui mai 1772. Au existat întârzieri în începerea negocierilor de pace, iar situația s-a complicat din punctul de vedere al Ecaterinei prin amenințarea neașteptată a unui război nordic cu Suedia, provocat de o lovitură de stat care avusese loc acolo. Prin urmare, era important să se împiedice reluarea ostilităților în sud, fiindcă în acest fel Rusia ar fi fost obligată să lupte pe două fronturi. Cu toate acestea, Ecaterina a rămas fermă pe poziție cu privire la condițiile de pace propuse:

1 Sub nici o formă nu accept să-mi dicteze turcii ce vase am voie
și ce vase n-am voie să deplasez în Marea Neagră. Turcii au fost
înfrânți – nu ei fac legea în fața noastră... Cât despre Kerci și
Enikale, nu le-am primit de la turci, le-am cucerit de la tătari,
5 care ni le-au cedat prin chiar textul tratatului. Ce nevoie avem de
consimțământul turcilor?

În aprilie 1773 convorbirile de pace ruso-otomane au luat sfârșit. Pericolul suedez se îndepărtase și ca urmare Ecaterina și-a spus că se putea gândi la o nouă campanie împotriva otomanilor. S-au făcut pla-

nuri pentru un atac-surpriză la sud de Dunăre. Comandantului armatei i-a displăcut profund ideea – zona era plină de fronturi otomane și nu avea de unde să-și procure hărți. Îndoielile lui cu privire la imprudența unui asemenea plan au fost întemeiate – asaltul rușilor peste Dunăre a fost respins cu ușurință de armata otomană. Rusia suferise un recul neobișnuit, însă, în ciuda acestui fapt, s-au elaborat planuri pentru o nouă ofensivă în Balcani. Cu toate acestea, înainte de aplicarea lor, situația s-a schimbat o dată cu moartea sultanului la începutul lui 1774. Au fost începute imediat convorbiri de pace cu succesorul lui, dar progresele au fost nule din clipa când Ecaterina l-a informat că nu era dispusă la compromisuri cu privire la independența Crimeii „nici dacă războiul mai durează zece ani". Partea otomană a rămas la fel de inflexibilă, încurajată și de dificultățile provocate Rusiei de răscoala lui Pugaciov (autointitulându-se țarul Petru al III-lea, cazacul Emelian Pugaciov a profitat de tulburările sociale și economice din 1773 și a condus un război țărănesc pentru a cărui înăbușire Ecaterina a avut nevoie de doi ani.)

3. Tratatul de la Kuciuk-Kainargi, 1774

Operațiunile militare au fost reluate în iunie 1774, când o armată a rușilor a trecut Dunărea. Ea a luat prin surprindere principala concentrare de trupe otomane, a pus-o pe fugă și a capturat întreaga tabără. De data aceasta nu s-a mai pus problema vreunui armistițiu, iar marelui vizir i s-au dat cinci zile ca să încheie un tratat de pace. Tratatul de la Kuciuk-Kainargi, semnat în iulie, a reprezentat o mare înfrângere militară și diplomatică a otomanilor. Prin acest acord, descris de un istoric drept „unul dintre documentele fatidice din istoria otomană", s-a convenit asupra independenței Crimeii (fapt ce o expunea în realitate unei viitoare anexări de către Rusia), iar vaselor rusești li s-a garantat în sfârșit dreptul la liberă navigație în apele Mării Negre. De fapt, acest drept nu se limita la Marea Neagră: vasele rusești aveau să primească permisiunea de a trece nestânjenite prin Dardanele și de a ajunge în Mediterana. Deși aceste drepturi erau valabile doar pentru vasele co-

merciale, nu exista nici o limită cu privire la numărul de tunuri amplasabile pe un vas de acest tip, așa cum avea s-o lămurească la un moment dat unul dintre generali pe Ecaterina. Pe de altă parte, în tratat nu se găseau clauze care să împiedice construirea unei flote de luptă într-unul dintre porturile rusești la Marea Neagră, iar patru ani mai târziu rușii au început ridicarea noului oraș Cherson, proiectându-l în egală măsură ca bază navală și centru comercial. Alte clauze stipulau că Rusia avea să evacueze teritoriile cucerite în Caucaz și în Balcani. Sultanul se angaja la rândul lui să plătească despăgubiri de război substanțiale și în plus să permită construirea la Istanbul a unei „biserici publice de rit grecesc, care nu va fi niciodată... supusă constrângerilor și nelegiuirilor". S-a convenit de asemenea că guvernul otoman

1 promite să protejeze constant credința creștină și bisericile sale, angajându-se totodată să îngăduie miniștrilor Curții Imperiale a Rusiei să facă în toate ocaziile oficiile de reprezentanți atât ai noii biserici din Istanbul, cât și ai preoților care slujesc acolo, și
5 făgăduind să ia în considerare aceste oficii ca fiind făcute de funcționari de încredere ai unei puteri vecine și în mod sincer prietene.

Ultimul articol avea să fie cel mai important din tot tratatul. El fusese formulat atât de ambiguu, încât ulterior diplomații ruși au înțeles că aveau dreptul de a vorbi și – la nevoie – de a acționa în numele populației ortodoxe de pe întreg cuprinsul Imperiului otoman. Extinzând sfera, acest fapt dădea posibilitatea Rusiei ca, prin rețeaua de consuli și viceconsuli pe care avusese voie să-i numească în Imperiul otoman conform tratatului, să intervină aproape după bunul plac și în avantajul ei în treburile interne ale otomanilor pe durata secolului următor.

Cu toate acestea, la momentul respectiv cel mai important câștig al rușilor a părut a fi ieșirea la Marea Neagră. Reprezentantul austriac la Istanbul a prezis că trupele rusești vor fi transportate pe Marea Neagră pentru a lansa un atac direct asupra orașului. El a fost atât de convins de acest lucru, încât a mers până la a declara că „era puțin probabil ca Rusia să mai poarte vreodată un război pe uscat în Balcani îm-

potriva otomanilor". În realitate, Rusia nu a avut nici o tentativă de asalt asupra Istanbului timp de peste o sută de ani.

De îndată ce detaliile tratatului au ajuns să fie cunoscute pretutindeni în Europa, alte puteri – sperând la rândul lor să tragă foloase de pe urma înfrângerii turcilor – au cerut drepturi de navigare pe Marea Neagră egale cu cele garantate Rusiei. Otomanii au fost capabili să se opună acestor solicitări, însă nu l-au putut împiedica pe Iosif al II-lea să ocupe Bucovina, aflată la granița nordică a Moldovei, în septembrie 1774 (vezi harta de la pagina 190).

4. Proiectul grecesc, 1780-1782

Cucerirea Bucovinei n-a făcut decât să-i stârnească apetitul lui Iosif al II-lea pentru teritoriul otoman, așa că în 1780 el s-a implicat de bunăvoie în planurile măreție ale Ecaterinei cu privire la alungarea otomanilor din Europa. Încurajată de Potemkin, vechiul ei amant, consilier principal și comandant al armatei, ea cocheta deja de câtăva vreme cu așa-numitul „Proiect grecesc". Acesta presupunea împărțirea Balcanilor aflați sub dominație otomană în așa fel încât să se păstreze echilibrul de forțe din Europa răsăriteană (exact conceptul de *équilibre d'Orient* pe care îl disprețuise ceva mai devreme), dându-se totodată prilejul refacerii Imperiului bizantin. Ecaterina a motivat această decizie declarând că era nu doar îndrituită, ci chiar obligată prin Tratatul de la Kuciuk-Kainargi să protejeze populația ortodoxă din Imperiul otoman, iar cea mai bună metodă de împlinire a acestui obiectiv era „eliberarea" Istanbulului. Noul Bizanț, constituit pe temeliile Istanbulului (fostul Constantinopol), avea să includă o mare parte din Grecia. Al doilea nepot al Ecaterinei, născut în 1779, fusese botezat Constantin și dat în grija unei doici, pentru ca la momentul oportun să poată domni ca împărat al Bizanțului în numele Rusiei. În plus, aceasta din urmă avea să preia principatele balcanice Țara Românească și Moldova, care aveau să formeze noul stat independent al Daciei. Influența rușilor acolo avea să fie asigurată prin numirea lui Potemkin ca mare prinț. Cât despre Iosif al II-lea, aceasta urma să primească regiunea vestică a Balcanilor.

Detaliile acestui plan au fost puse la punct printr-o serie de scrisori și întâlniri între Ecaterina și Iosif; în același timp, ele constituiau o amenințare nouă și periculoasă la adresa regiunii balcanice a Imperiului otoman, unde situația era incertă, iar controlul otomanilor relativ slab. E discutabil dacă otomanii ar fi putut rezista în fața unui atac concentrat al Rusiei și Austriei. Din fericire pentru ei, acest proiect minunat nu a devenit realitate. El s-a dovedit impracticabil și redus la stadiul unei simple utopii, dat fiind că presupunea un nivel de cooperare imposibil între Ecaterina și Iosif, precum și capacitatea celorlalte mari puteri de a se abține de la orice intervenție. Imperiul otoman din Europa fusese salvat în contumacie.

5. Crimeea, 1783-1784

Soarta Crimeii nu fusese decisă în 1774, prin Tratatul de la Kuciuk-Kainargi, ci doar amânată. În anii 1775-1776 a izbucnit o luptă pentru putere între cei doi hani potențiali, unul susținut de ruși, celălalt de otomani. La începutul lui 1777 candidatul otomanilor a renunțat la luptă, oferindu-i victoria rivalului sprijinit de ruși. Nu după mult timp, acesta din urmă a fost confruntat cu o serioasă revoltă și a solicitat ajutor militar din partea Ecaterinei împotriva rebelilor. Prinzând de veste, guvernul otoman le-a trimis imediat ajutoare acestora. Se contura un nou război între Rusia și Imperiul otoman. Ambasadorul francez la Istanbul i-a demonstrat cu tărie sultanului faptul că otomanii nu erau pregătiți de război și a pledat pentru o soluție pașnică, la fel cum a procedat, de fapt, și Austria. Părăsiți de singurii lor aliați potențiali, otomanii au semnat o convenție cu rușii în martie 1779 și au recunoscut autoritatea de han a omului-marionetă al Rusiei.

Pacea s-a menținut în Crimeea până în 1781, când a izbucnit o nouă revoltă împotriva hanului. Acesta a fost reinstalat rapid de trupele rusești sub comanda lui Potemkin, care, împreună cu alții, a sfătuit-o pe Ecaterina să pună capăt problemelor Crimeii prin anexarea teritoriului. Împărăteasa vedea cu ochi buni recuperarea cheltuielilor efectuate când îi venise în ajutor hanului, iar în aprilie 1783 a emis un docu-

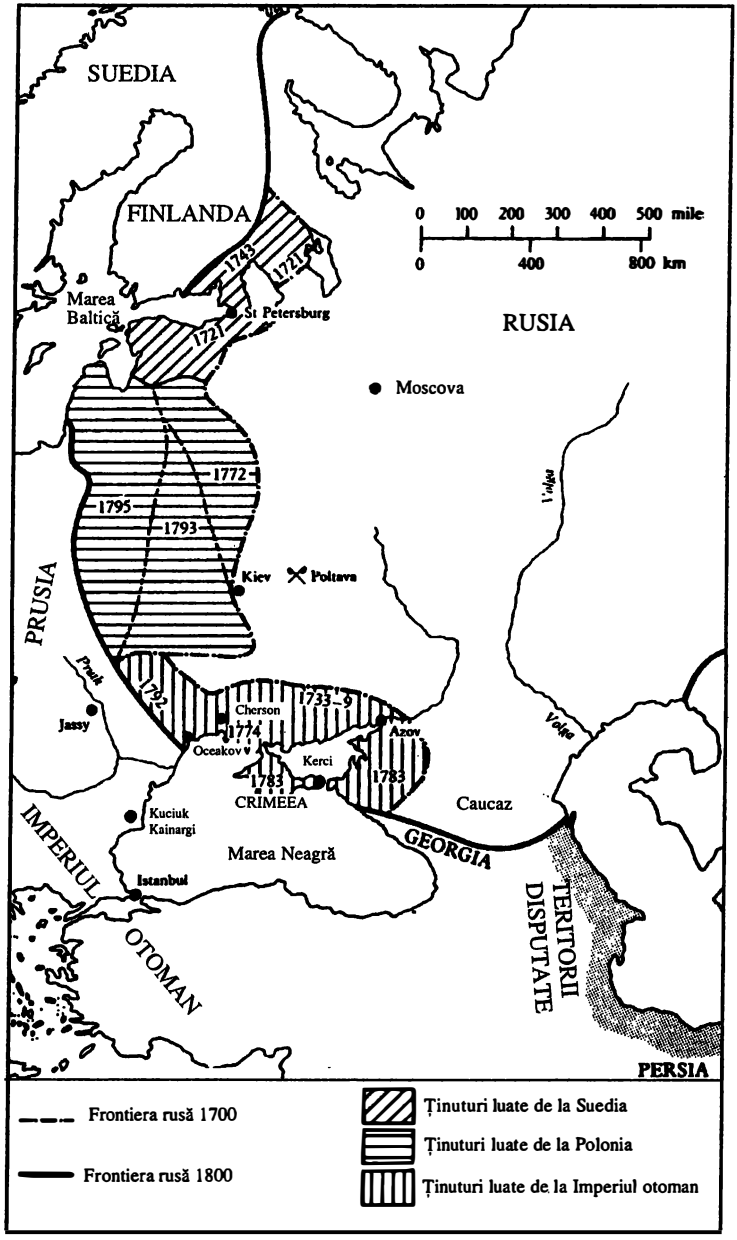

Anexiuni ruseşti, 1700-1800

ment prin care proclama anexarea Crimeii de către Rusia. În aceeași zi hanul a abdicat și s-a retras în Rusia, unde și-a petrecut restul zilelor cu ajutorul unei pensii pe care i-a oferit-o Ecaterina.

La Istanbul pierderea Crimeii în favoarea Rusiei a fost primită reală nemulțumire, însă fără să se treacă la acțiuni concrete. Otomanii nu puteau să intre în război pentru simplul motiv că rămăseseră fără aliați. Franța era angajată total în războiul cu Anglia, în vreme ce Austria se temea că eventualul ei sprijin pentru otomani ar împinge Rusia în brațele Prusiei. În orice caz, în rândul principalelor puteri europene prindea contur ideea că Imperiul otoman nu merita să fie salvat. Ambasadorul francez la Istanbul sugerase încă din 1770 guvernului că era bine să accepte împărțirea Imperiului otoman ca pe un fapt inevitabil și să ia Egiptul ca pe partea din pradă care i se cuvenea.

În decembrie 1783, Austria a renunțat definitiv să-i sprijine pe otomani în Crimeea și a declarat oficial că, în eventualitatea unor noi conflicte în zonă, va susține activ Rusia. Ecaterina a comentat sec: „Când se coace pâinea, le e foame tuturor!" În condițiile date, otomanii s-au hotărât să accepte inevitabilul. În ianuarie 1784 ei au recunoscut oficial anexarea Crimeii de către ruși. 18 000 de mile pătrate îi fuseseră adăugate Rusiei, iar echilibrul de forțe din regiunea Mării Negre se înclinase decisiv în favoarea Ecaterinei.

Împărăteasa Rusiei nu îi surclasa pe otomani doar în Crimeea. În august 1783 ea semnase un tratat cu Georgia, cel mai important dintre statele mici, transformându-l în protectorat rus. Trupele trimise acolo au construit o fortăreață care la momentul oportun avea să devină principalul centru al cuceririi de către ruși a întregii regiuni caucaziene. Potemkin, care era guvernator general al ținuturilor din zona Mării Negre cu începere din 1784, a preluat și Crimeea în 1785, ajungând stăpânul incontestabil (în numele Ecaterinei) al vastei regiuni dintre râul Bug și Marea Caspică. Capabil, energic și ambițios, el nu a precupețit nici un efort pentru pacificarea și colonizarea noilor teritorii din sud, precum și pentru încurajarea dezvoltării lor economice prin construirea de drumuri, orașe și porturi. Nu după mult timp Potemkin a început să viseze la extinderea dominației ruse în țările vecine Armenia și Azerbaidjan. Totuși, visele lui au trebuit să aștepte, urmând a fi îm-

plinite de către alții. Atenția lui Potemkin a fost distrasă de începutul unui nou război între Rusia și Imperiul otoman.

6. Războiul ruso-turc, 1787-1792

Otomanii erau din ce în ce mai preocupați de extinderea rușilor în Caucaz, de amestecul în comerțul dintre Imperiul otoman și Persia și de intervențiile în chestiunile administrative din Balcani. Reproșurile și acuzațiile formulate de ambele părți nu au făcut decât să tensioneze atmosfera. În vara lui 1787 Ecaterina a pus în practică o idee la care se gândea de mult și s-a instalat în fruntea unui alai pentru a vizita „fericele teritorii" din sud ale lui Potemkin. Prezența ei în Crimeea, unde inspecta noua bază navală de la Sevastopol, aflată doar la o zi de mers pe mare de Istanbul, a fost percepută de sultan drept o provocare premeditată. Când Iosif al II-lea i s-a alăturat Ecaterinei în marele și superbul oraș Cherson al lui Potemkin, otomanii au interpretat această întâlnire ca pe un indiciu clar că se punea la cale un atac concentrat împotriva imperiului. Convingerea lor a fost consolidată de numărul mare de soldați ruși strânși de-a lungul țărmurilor Mării Negre, unde navigau deja o parte din vasele rusești recent construite și bine înarmate. Dacă mai era nevoie de vreo dovadă, ea a fost furnizată de inscripția de pe o mare boltă de piatră pe sub care a trecut alaiul împărătesc: „Acesta este drumul spre Bizanț". Din punctul de vedere al otomanilor, situația aducea suspect de mult cu o reactivare a Proiectului grecesc.

Deși nici de data aceasta nu erau deloc pregătiți pentru un război, se pare că otomanii erau convinși că trebuiau să ia inițiativa imediat. La sfârșitul lui iulie 1787 ei i-au remis un ultimatum trimisului rus la Istanbul, pe care acesta a refuzat să-l primească. În consecință, a fost convocat în fața Curții Imperiale – Divanul –, unde i s-a prezentat o cerere oficială de retrocedare a Crimeii. Trei zile mai târziu emisarul a fost închis în Fortăreața celor Șapte Turnuri și se putea spune că războiul începuse. Printre obiectivele de război ale Rusiei se numărau crearea unui stat independent care să includă principatele balcanice

Țara Românească și Moldova – tot un ecou al Proiectului grecesc. Iosif al II-lea se angajase s-o ajute pe Ecaterina împotriva unui eventual atac otoman, în conformitate cu tratatul defensiv ruso-austriac pe care îl semnaseră în 1781, în timpul negocierilor pentru Proiectul grecesc. Prin urmare, deși fără mare tragere de inimă, el a intrat în ceea ce singur a numit „un război ce trebuie dus în țările acelea blestemate, înconjurați de ciumă, alte boli și foame și având atât de puțin de câștigat". Nici Ecaterina nu era scutită de griji. Profitând de angajarea rușilor în conflictul din sud, Suedia a declanșat un atac neașteptat și pentru câtva timp Skt. Petersburg a fost în mare pericol de a fi capturat. Până la urmă amenințarea suedeză s-a dovedit mai puțin serioasă decât se crezuse, dar a reprezentat oricum o distragere a eforturilor Rusiei de la începutul războiului împotriva otomanilor.

Primele campanii, axate pe Crimeea, au fost scurte și neconcludente, însă în 1788 localitatea Oceakov de pe malul Mării Negre a capitulat în fața lui Potemkin după un asediu de șase luni. Au urmat o serie de victorii ale aliaților în Balcani. În ciuda handicapului pe care-l aveau, otomanii, conduși acum de un sultan nou, tânăr și războinic, Selim al III-lea, nu au arătat că ar fi dispuși să facă pace.

La începutul lui 1790 Iosif al II-lea a murit și a fost urmat la tron de fratele său, Leopold, care le-a oferit un armistițiu imediat otomanilor. În anul următor cele două țări au semnat un tratat de pace prin care Austria renunța la aproape toate cuceririle din Balcani pe care le făcuse în timpul războiului. În aceeași perioadă Prusia a încheiat o alianță ofensivă antirusă cu Imperiul otoman, prin care Prusia se angaja să declare război Rusiei, să cucerească Crimeea și să le garanteze posesiunile ei otomanilor. La puțin timp după aceea Prusia a semnat un alt acord – de data aceasta defensiv – cu Polonia, îndreptat tot împotriva Rusiei. Cu toate că până la urmă nu a fost pus în practică nici unul dintre aceste tratate, ele au arătat foarte clar cât de neliniștită era Prusia din cauza expansionismului rus, despre care era convinsă că va compromite echilibrul de forțe din est dacă nu i se va pune stavilă.

În august 1790 războiul dintre Rusia și Suedia se încheiase, iar Ecaterina începuse să spere că va lua sfârșit și cel împotriva otomanilor. „Ne-am scos o labă din noroi; când o s-o scoatem și pe cealaltă

o să cântăm Doamne miluiește!" Totuși, chiar dacă și Rusia, și Imperiul otoman erau sătule de război, campaniile au reînceput în 1791. Noul sezon a debutat rău pentru otomani, iar seria de înfrângeri suferite de-a lungul Dunării l-au determinat pe sultan să inițieze negocierile de pace. Acestea erau cât se poate de binevenite pentru Ecaterina, care avea nevoie de pace pentru a se ocupa de Polonia, unde tocmai fusese proclamată Constituția de la 3 Mai (vezi pagina 126). După un armistițiu de opt luni, în ianuarie 1792 a fost semnat Tratatul de la Iași. Rusia a păstrat Oceakovul și teritoriul dintre Bug și fluviul Nipru, dar le-a retrocedat otomanilor cuceririle din Balcani. Pentru Ecaterina, promisul „Doamne miluiește" a fost cântat în gând – războiul se terminase, ce-i drept, dar murise Potemkin. El a încetat din viață cu puțin înainte de semnarea acestui tratat care ar fi fost realizarea lui supremă ca „vicerege al sudului".

Potemkin nu a fost singurul care a visat la un Caucaz al rușilor. În ultimul ei an de domnie, Ecaterina l-a încurajat pe ultimul din lunga ei listă de amanți în legătură cu așa-numitul „Proiect oriental" la care se gândise. Acest plan cu desăvârșire irealizabil viza ocuparea Caucazului și a Istanbulului, deschizându-se astfel drumul spre India și Orientul Îndepărtat. Scopul lui ultim era învierea imperiului grec al lui Alexandru cel Mare – și chiar mai mult. Poate că a fost bine că Ecaterina a murit la rându-i înainte ca planul să poată fi pus în aplicare.

7. Dominația rușilor în Europa răsăriteană: cauzele

De ce au avut rușii atâtea izbânzi, iar otomanii atâtea insuccese în secolul al XVIII-lea? S-a datorat acest lucru forței rușilor sau slăbiciunii otomanilor? Care au fost celelalte cauze care au făcut din Rusia puterea dominantă din Europa răsăriteană la moartea Ecaterinei cea Mare?

a) Imperiul otoman după 1763

Înfrângerea răsunătoare a otomanilor în războiul împotriva Rusiei (1768-1774), care a culminat cu umilitorul tratat de la Kuciuk-Kainargi,

nu i-a lăsat noului sultan Abdul Hamid nici o îndoială despre ce trebuia să facă. Deși își petrecuse cea mai mare parte a celor cincizeci de ani pe care-i avea în recluziune silită în „cușcă", înainte de a fi înscăunat în 1774, acesta era conștient că Imperiul nu mai putea fi salvat decât prin reformă.

Abdul-Hamid avea de făcut față unor greutăți uriașe. În timpul războiului, controlul și așa fragil al conducerii centrale asupra provinciilor dispăruse de tot. Diverse „notabilități" locale dobândiseră o putere enormă asupra unor teritorii, armate și administrații, se transformaseră în comandanți militari independenți. Sultanii otomani și marii lor viziri nu înțeleseseră niciodată cu adevărat cât de importantă era rezolvarea problemelor politice, sociale și economice. Ei preferau să le ignoare și să se concentreze asupra nevoilor armatei, limitându-se la idealurile *gaziilor* (războinicilor) otomani, care măsurau forța și condiția sănătoasă a statului doar prin raportarea la gloria militară. Din păcate, nici Abdul-Hamid nu a făcut excepție.

Sultanul și marele vizir au reușit într-un mod remarcabil să reconstruiască și să modernizeze armata și marina – în limitele reformei tradiționale. În consecință, ei au introdus doar minimumul necesar de tehnici militare inedite și de armament nou, sperând să poată înfrunta armatele Europei cu șanse de succes. Sultanul și-a depășit, totuși, predecesorii dintr-un punct de vedere. Pentru prima oară, consilierilor străini nu li s-a mai cerut să se convertească la Islam sau să se îmbrace în veșminte otomane înainte de a se apela la serviciile lor. Era un mod de a tatona o abordare mai puțin tradiționalistă a reformei. Cel mai important dintre acești consilieri a fost baronul de Toth, un ungur care se aflase în serviciul francezilor. Acesta a introdus o serie de reforme în armată, dar a rămas celebru în primul rând prin înființarea Companiei de Artilerie și Tragere Rapidă, compusă din 250 de ofițeri și soldați. Acești oameni erau foarte bine instruiți în cadrul Școlii de Matematică a lui Toth, unde învățau să manevreze tunurile moderne ce se produceau într-o turnătorie nouă, construită la Cornul de Aur. La rândul ei, și marina a fost modernizată de către un supraviețuitor otoman al dezastrului de la Cesme, iar construirea noii flote a avut loc și aici tot sub îndrumarea unor consilieri străini. În 1784 erau deja gata

patruzeci de vase noi și se făcuseră câteva încercări de perfecționare a ofițerilor și a civililor care trebuiau să activeze la bordul lor. Eforturile de îmbunătățire a vechilor corpuri de ieniceri și spahii (cavaleria) nu s-au bucurat de un mare succes, din cauza opoziției permanente a soldaților față de tot ce se abătea de la procedurile tradiționale, dar s-au făcut câțiva pași înainte prin introducerea unor arme și metode de instrucție noi.

Așa stând lucrurile, ar fi trebuit ca Imperiul otoman să fie mai pregătit pentru un război împotriva Rusiei în 1787 decât în 1768. Nu s-a întâmplat așa pe de o parte din cauza intrigilor politice care au dus la executarea marelui vizir în 1785 (fără sprijinul acestuia, apetitul pentru reformă a dispărut în mare măsură), iar pe de altă parte din cauza morții sultanului în 1789. În urma acestor evenimente, armata a ajuns să fie dezorganizată, lipsită de conducători, deficitară sub aspect disciplinar și cu moralul la pământ. În consecință, campania otomană din 1789 în Balcani a fost unul dintre cele mai mari dezastre din istoria Imperiului.

Pacea consfințită prin Tratatul de la Iași din ianuarie 1792 i-a dat ocazia lui Selim al III-lea să pună în practică reformele la care se gândise încă din clipa urcării pe tron. I se pregătiseră deja o serie de rapoarte referitoare la starea Imperiului și la ce anume trebuia făcut. Pentru prima dată, din aceste rapoarte reieșea că reformele militare nu erau suficiente. Era nevoie de un program mult mai cuprinzător, care să includă schimbări economice și sociale nu doar în folosul clasei conducătoare, ci pentru întreaga populație. Însă chiar dacă avea o corespondență îndelungată cu Ludovic al XVI-lea și se considera un conducător „luminat", Selim continua să se cramponeze de vechile metode ale otomanilor. Dacă lucrurile merseseră prost, explicația era simplă: nu se recursese în mod corespunzător la instituțiile tradiționale. Dacă deficiențele din interiorul acestora erau rezolvate, situația nu avea de ce să nu se îmbunătățească la loc. Așa stând lucrurile, el a respins rapoartele de analiză.

Recentul război dăduse la iveală eșecuri militare clare ca lumina zilei. De aceea, Selim a început cu armata. Corpurile de ieniceri au fost supuse unei examinări minuțioase, au fost restructurate și au beneficiat de o pregătire adecvată, care includea și folosirea armelor noi.

Sistemul de *timar*-uri care asigura existența spahiilor din provincie a fost revitalizat și s-a trecut la un sistem de rotație datorită căruia nu mai trebuiau să plece toți acasă în același timp ca să-și vadă pământurile. Atât ienicerii, cât și spahiii s-au opus energic și cu succes acestor reforme, așa că în 1794 erau la fel de nepregătiți pentru un război modern cum fuseseră și până atunci.

Selim a fost nevoit să reanalizeze sugestiile pe care le respinsese cu câtva timp în urmă – era clar că forțele otomane tradiționale nu puteau fi aduse la un nivel de eficiență comparabil cu cel al armatelor europene. Prin urmare, el a făcut un pas revoluționar și a decis introducerea unei forțe suplimentare de infanterie, *Nizam-i cedit* (Noua Ordine), creată ca structură complet separată și finanțată din surse noi. În acest fel, organizată, instruită și echipată după standarde europene, folosind arme europene și recurgând la tactici europene, Noua Ordine putea fi ținută la distanță de vechiul corp de ieniceri, reducându-se riscul opoziției și al conflictului.

În paralel cu aceste progrese ale armatei de uscat, Selim a continuat reformele navale începute în precedenta domnie. În plus, el a încurajat construirea fabricilor de armament și înființarea unor școli tehnice de inspirație apuseană. Însă nici Selim nu a înțeles că progresele tehnologice europene erau rezultatul schimbărilor sociale, economice și politice care avuseseră loc necontenit încă din Renaștere. Reformele militare izolate și timide de genul celor instituite de el nu aveau cum să reușească pe cont propriu. Lucrul de care era nevoie era un program cuprinzător și general de modernizare și de introducere a schimbărilor în toate aspectele vieții otomanilor. Numai că existența acestei nevoi era inacceptabilă în ochii tuturor otomanilor; cea mai bună modalitate de rezolvare a problemelor era tot cea veche. Această cramponare de tradiție a fost principala slăbiciune a Imperiului otoman nu doar în secolul al XVIII-lea; ea se dovedise la fel de mare în secolul precedent și avea să rămână aceeași în cel următor.

b) Imperiul otoman și Revoluția franceză

În ciuda limitărilor reformelor lui, Selim i-a făcut pe otomani mai conștienți de existența țărilor apusene decât fuseseră până atunci.

Extrem de încet, străvechea izolare a început să se destrame ca urmare a unor legături mult mai libere între clasa conducătoare și consilierii străini sau consultanții tehnici care lucrau în școlile militare și navale. Fără îndoială că, după Pacea de la Iași, cea mai mare (dacă nu singura) influență exterioară asupra Imperiului otoman a fost cea a Revoluției franceze. Dacă alte mișcări europene avuseseră loc fără nici un impact asupra Imperiului, de data aceasta lucrurile s-au schimbat. La început Selim și colaboratorii lui au crezut că idealurile Revoluției nu intrau în conflict cu învățăturile Islamului și că erau binevenite; atâta doar că această atitudine era determinată de faptul că nu înțeleseseră cu adevărat despre ce era vorba. Selim nu a văzut în Revoluție și în moartea lui Ludovic al XVI-lea nici o amenințare la adresa Imperiului sau a propriului său absolutism – în fond, istoria otomană gemea de asasinate și răsturnări de sultani –, ci a fost pur și simplu mulțumit că Revoluția semăna discordie și conflicte în restul Europei, distrăgându-le tuturor atenția de la Imperiul otoman.

În ultimii ani ai secolului modelul alianțelor diplomatice din Europa răsăriteană a suferit modificări fundamentale – cel puțin pentru o perioadă de timp. După moartea Ecaterinei cea Mare la sfârșitul lui 1796, fiul și succesorul ei, Pavel I, a abandonat atitudinea agresivă a Rusiei față de Imperiul otoman și a început să caute soluții ca să încheie un fel de alianță reciproc avantajoasă între cele două țări. În principiu Selim nu ar fi avut nimic împotrivă, dar încă nu se convenise nimic oficial când, în iulie 1798, la urechile sultanului au ajuns vești care l-au făcut să se răzgândească în legătură cu Revoluția franceză. Franța invadase Egiptul, care continua să facă parte din Imperiul otoman. Ca și alții înaintea lui, Bonaparte decisese că Imperiul nu merita să fie salvat. Selim a întrerupt imediat relațiile cu aliatul cel mai vechi al otomanilor, Franța, și a încheiat o alianță cu cel mai recent dușman, Rusia, și cu Anglia. A fost o abatere neașteptată de la manevrele diplomatice clasice în chiar ultimii ani ai secolului.

c) Rusia ca Mare Putere

În 1700 Rusia își făcea debutul pe scena internațională; în 1800 ea avea deja un rol determinant. Ascensiunea ei a început sub Petru cel Mare.

Faptul că acèsta a cucerit provinciile suedeze în timpul Marelui Război din Nord și reducerea ulterioară a Suediei la o putere secundară au făcut din Rusia forța dominantă din regiunea Mării Baltice. Incursiunile lui Petru în Polonia nu numai că au transformat țara respectivă într-un satelit al rușilor, dar i-au asigurat protecția graniței de vest și i-au sporit influența în nordul Germaniei. Marea lui armată permanentă și forța navală lărgită, ambele susținute de reforme administrative și economice de anvergură, se dovediseră superioare celor ale vecinilor. Energia și abilitatea, combinate cu exercitarea autorității absolute, i-au asigurat succesul militar. Rusia se instalase comod în Europa și avea de gând să rămână.

În anii grei care au urmat morții lui Petru cel Mare, Rusiei nu i-a fost ușor să-și consolideze poziția în Europa. Anglia și Franța n-au vrut să-i recunoască sub nici o formă statutul de mare putere. Situația s-a schimbat la jumătatea secolului, întrucât Rusia a fost una dintre țările care au avut mult de câștigat de pe urma Războiului de șapte ani (1756-1763). Deși nu a făcut nici un fel de cuceriri, prestigiul ei a crescut enorm grație victoriilor împotriva Prusiei, iar până în 1762 a fost principala forță din coaliția ce a prins contur în partea a doua a războiului. Celelalte puteri europene nu și-au mai putut permite s-o ignore. Majoritatea istoricilor sunt de acord că, după Războiul de șapte ani, Rusia „a intrat definitiv în rândul marilor puteri". Nici una dintre celelalte puteri nu a ajuns în situația de a contesta politica Ecaterinei, a cărei domnie a marcat apogeul absolutismului rus acasă și pe cel al expansionismului extern (cel puțin până în epoca modernă). Diplomația de împărțire a descoperit în persoana Ecaterinei unul dintre cei mai capabili practicanți. Cu o armată mare și bine organizată, dispunând de o flotă în Marea Neagră și de o alta în Baltica, Rusia a reușit să profite substanțial de pe urma vecinilor mai slabi. Câștigurile din Polonia au fost împărțite cu Austria și Prusia, însă cele din Imperiul otoman au fost unilaterale, înclinând echilibrul de forțe din Europa răsăriteană în favoarea Rusiei. Teritoriile din jurul Mării Negre au avut o valoare strategică și economică imensă pentru ea, iar portul Odesa a fost construit în 1794 tocmai în scopul exploatării lor.

De ce nu s-a ridicat nimeni cu adevărat împotriva expansiunii Rusiei în timpul domniei Ecaterinei? Cauzele se află atât în interiorul,

cât și în afara țării. Pe plan extern, au existat o serie de factori care au conlucrat în favoarea Rusiei. Rivalitatea crescândă dintre Austria și Prusia pentru controlul asupra Germaniei a făcut imposibilă orice cooperare între ele împotriva Ecaterinei. Expansiunea colonială și disputele transcontinentale au distras atenția Franței și a Angliei de la problemele spinoase din Europa. Șubrezenia sistemului de guvernământ din Polonia a făcut ca țara să fie total lipsită de apărare. Aflată deja sub controlul rușilor, Polonia era practic incapabilă de rezistență. Suedia era în declin și nu constituia o amenințare serioasă la adresa Rusiei. Cât despre Imperiul otoman, neputința acestuia de a se schimba o dată cu timpurile, de a-și rezolva problemele sociale și economice din interior și de a pune stavilă „notabilităților" provinciale l-a făcut extrem de vulnerabil în fața atacurilor.

Ce s-ar putea spune despre Rusia însăși? La sfârșitul secolului al XVIII-lea economia țării era mult mai puternică decât în 1763. În ultimele două decenii ale domniei Ecaterinei producția de cereale aproape că s-a dublat, iar industria textilă a avut un randament care a depășit dublul producției de până atunci. Comerțul a înflorit și s-au înregistrat creșteri mari atât la importuri, cât și la exporturi. A existat o relativă dezvoltare industrială și, chiar dacă majoritatea fabricilor au rămas mici și ineficiente, producția de bunuri pentru piața internă atinsese un nivel care impusese introducerea unui tarif protecționist în anii 1790. Rusia fusese dintotdeauna subpopulată și în criză de mână de lucru, dar la sfârșitul secolului al XVIII-lea populația a crescut semnificativ de la 23 de milioane de locuitori, cât avea la începutul domniei Ecaterinei, la peste 37 de milioane la sfârșit (ca rezultat al cuceririlor din Polonia, al colonizării noilor teritorii din sud și al unui spor natural substanțial de populație, determinat la rândul lui de condițiile de viață mai bune și mai pașnice). În consecință, forța de muncă a crescut nu doar pentru muncile câmpului, ci și în cadrul modernizat și lărgit al armatei și al marinei. Rușii erau foarte mândri de faptul – trâmbițat în cele patru vânturi – că erau singura mare putere care nu avea nevoie de mercenari pentru forțele armate. În plus, Ecaterina a avut șansa unor comandanți de armată deosebiți – în mod special Potemkin și Suvorov, care s-au remarcat în Crimeea și în Polonia. Prin

victoriile repurtate, aceștia au adus Rusiei importante acumulări teritoriale din regiunea Mării Baltice, a Mării Negre, a Poloniei și a Caucazului, deschizând totodată noi posibilități pentru comerț și agricultură.

Politica externă a Ecaterinei i-a aparținut întotdeauna integral. „Fiți convins", i-a declarat ea ambasadorului englez cu câtva timp înainte de înscăunare, „că n-o să joc niciodată rolul slab și convenabil al regelui Suediei și că ori domnesc, ori mor." Împărăteasa s-a ținut de cuvânt atât din perspectiva politicii externe, cât și din cea a instaurării „despotismului luminat" în țară. Care a fost forța călăuzitoare a politicii ei externe? Istoricii au păreri diferite. Unul dintre ei scrie următoarele: „Ea a rezultat în principal din dorința de a fi cunoscută în lume, știut fiind că agresiunile armate încununate de succes aduceau faimă conducătorilor din *l'ancien régime*". Un altul crede că războaiele împotriva otomanilor au avut o motivație economică, fiind „în esență războaie pentru porturi", pentru ca Rusia să poată să-și transporte grânele spre Europa apuseană pe Marea Neagră, în vreme ce un al treilea declară: „Ecaterina s-a comportat ca o aventurieră până în ultima zi. Metodele ei au rămas aceleași pe care le-a folosit ca să ajungă pe tronul Rusiei". E discutabil dacă Ecaterina a dat o mai mare atenție politicii externe decât problemelor interne ale țării, întrucât „comparativ cu problemele interne nenumărate și nerezolvabile cărora trebuia să le facă față, politica externă a Rusiei era destul de simplă și cu mari șanse de reușită". Expansiunea în detrimentul vecinilor i-a dat posibilitatea să-și demonstreze „ambiția nemărginită" de a-și extinde „propria măreție și putere" și să-și satisfacă astfel, așa cum scrie ambasadorul englez la Skt. Petersburg, „orgoliul incredibil". Rămâne de analizat în ce măsură Ecaterina a urmărit într-adevăr propria ei măreție sau pe cea a Rusiei. Poate că pentru ea cele două s-au suprapus perfect. Cert este însă că realizările cele mai importante și mai durabile ale domniei sale au rezultat din politica externă pe care a dus-o.

Indiferent cât de slabi, dezorganizați și dezbinați i-ar fi fost vecinii, Rusia n-ar fi putut să obțină câștigurile teritoriale dintre 1763 și 1795 fără hotărârea, încrederea în forțele proprii și energia călăuzitoare ale Ecaterinei, dublate, firește, de o putere militară redutabilă. Pe soclul marelui Călăreț de Aramă, statuia ecvestră a lui Petru cel Mare

pe care împărăteasa a comandat-o și a amplasat-o pe unul dintre malurile fluviului Neva, se află următoarea inscripție: „Lui Petru Întâiul: Ecaterina a Doua: în anul 1782". Aceasta a fost modalitatea de a revendica titlul de urmașă de drept a țarului.

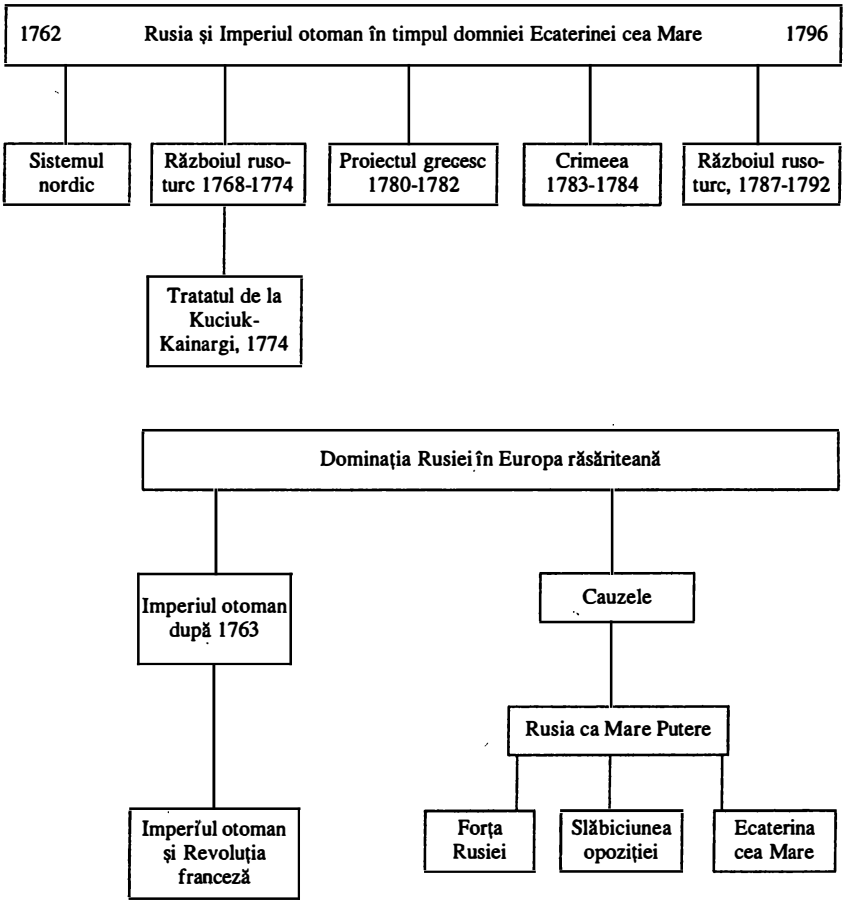

Rezumat – Rusia și Imperiul otoman, 1763-1800

Să luăm notițe despre „Rusia și Imperiul otoman, 1763-1800"

Acest capitol se ocupă în amănunt de trei chestiuni:

a) Relațiile dintre Rusia și Imperiul otoman în timpul domniei Ecaterinei.
b) Cele două războaie în care otomanii au suferit înfrângeri grele.
c) Cauzele dominației Rusiei în Europa răsăriteană în 1795.

Titlurile și subtitlurile din cursul capitolului v-ar putea ajuta să luați notițe într-un mod mai eficient, care să reflecte acest tipar organizatoric.

Dacă ați început să elaborați un grafic cu încadrarea în timp a evenimentelor pe când luați notițe pe marginea Capitolului 4, acum veți fi în stare să-l încheiați.

Să răspundem la întrebări-eseu despre „Rusia și Imperiul otoman, 1763-1800"

Relațiile dintre Rusia și Imperiul otoman în timpul domniei Ecaterinei cea Mare fac parte adeseori dintr-o întrebare mai amplă, legată de expansiunea rusească în general. Cele mai multe dintre aceste întrebări sunt direct și în mare măsură narative, ca se pildă:

1. „Descrieți și explicați expansiunea teritorială a Rusiei în timpul domniei Ecaterinei cea Mare."

Și de data aceasta, având la dispoziție o mare cantitate de informații și ținând cont că în răspunsul pe care-l veți da va trebui să includeți atât incursiunile Ecaterinei în Polonia, cât și războaiele împotriva otomanilor, va fi nevoie să fiți selectivi și să scrieți concis dacă vreți să vă încadrați în timpul alocat răspunsului.

E posibil ca uneori să fiți puși în fața unei întrebări mai ambițioase, cum ar fi:

2. „În ce măsură a fost expansiunea Rusiei dintre 1762 și 1796 o consecință a slăbiciunii vecinilor?"

Această întrebare deschisă prin „În ce măsură" vă obligă la un singur răspuns care să explice de ce a reușit Rusia să se extindă. Care au fost celelalte cauze? Va trebui să cântăriți importanța lor în raport cu slăbiciunea Poloniei și a Imperiului otoman în răspunsul pe care-l veți da.

***Întrebări bazate pe izvoare despre** „Rusia și Imperiul otoman, 1763-1800"*

1. Tratatul de la Kuciuk-Kainargi, 1774

Citiți fragmentul din tratat de la pagina 187. Răspundeți la următoarele întrebări:

a) Explicați formulele „ai noii biserici" (rândul 4) și „funcționari de încredere" (rândul 6).
b) Care sunt motivele pentru care ar fi dorit rușii introducerea unei asemenea clauze în tratat?
c) De ce au considerat-o otomanii o clauză relativ neînsemnată?
d) Care avea să fie semnificația acestei clauze din tratat pentru viitorul relațiilor dintre ruși și otomani?
e) Explicați ce alt interes decât cucerirea unor teritorii avea Rusia în Imperiul otoman.

Glosar

Termeni ruseşti

Boier	membru al vechii nobilimi ereditare; magnat.
Dvoriane	membri ai nobilimii mai noi, aşa-numita nobilime de serviciu; membri ai micii nobilimi.
Pomestie	pământ al statului deţinut în schimbul serviciilor către stat – la început nu a fost ereditar, dar a devenit cu timpul, pe măsură ce prestarea serviciilor a continuat.
Votcina	moşie ereditară a unei familii de boieri, aflată în proprietate privată – ulterior a ajuns să se confunde cu *pomestie*, când toţi nobilii au fost siliţi să slujească statul.

Termeni polonezi

Confederaţie	dreptul nobililor de a se grupa în condiţii legale şi de a se înarma pentru a se opune regelui.
Liberum veto	dreptul unui membru al Seimului de a se opune unei propuneri.
Pacta Conventa	condiţiile pe care trebuia să le accepte regele înainte de încoronare.
Seim	organ legiuitor reprezentativ al nobililor, care se întrunea din doi în doi ani.
Seimik	întrunire locală a nobililor în scopul alegerii deputaţilor pentru Seim.
Szlachta	nobilimea – aproximativ 10% din populaţie – în rândul căreia situaţia financiară varia de la caz la caz.

Termeni otomani

Cadiu	judecător, membru al *ulemei*.
Canon	set de legi laice emise de sultan.

Devșirme	copii de creștini strânși ca bir în Balcani, care erau ulterior sclavii sultanului; termenul a ieșit din uz la sfârșitul secolului al XVII-lea.
Divan	consiliu imperial și tribunal.
Raia	totalitatea supușilor musulmani plătitori de dări (de obicei țărani).
Spahiu	membru al cavaleriei.
Sheriat	legea sfântă a Islamului – extrem de importantă.
Șiit	musulman fundamentalist, eretic.
Sunit	musulman ortodox.
Vizir	importantă oficialitate guvernamentală. Marele vizir era mai-marele miniștrilor.
Zimmi	totalitatea supușilor nemusulmani plătitori de dări (de obicei țărani).

Lecturi suplimentare

Există numeroase materiale disponibile despre Rusia lui Petru cel Mare și a Ecaterinei cea Mare, însă perioada anilor 1725-1763 nu se bucură de o acoperire corespunzătoare în engleză. Cele mai multe dintre informațiile care există sunt risipite în foarte multe texte.

Paul Dukes, *The Making of Russian Absolutism*, 1613-1801 (Longman, 1982).

Cartea menționată are un capitol despre împărătesele Anna și Elisabeta, care se constituie într-un studiu util. În rest, lucrarea este greu de folosit, din cauza indexului necorespunzător.

I. de Madariaga, *Russia in the Age of Catherine the Great* (Weidenfeld and Nicolson, 1981).

Acest volum cuprinzător conține o descriere amănunțită a politicii externe a Ecaterinei. El se prijină masiv pe *Memoriile* Ecaterinei, ceea ce din capul locului o pune într-o lumină subiectiv-favorabilă. Probabil că este o carte prea detaliată pentru uzul general, dar este fără îndoială cel mai bun studiu disponibil.

Două istorii ale Poloniei (ambele recomandate) oferă cititorului o imagine bună a trecutului polonez, iar ele sunt:

N. Davies, *God's Playground* (Oxford, 1982), în două volume.

Volumul unu acoperă perioada care se încheie cu anul 1795. Avem de-a face cu o relatare vie, captivantă și întrucâtva idiosincratică a vieții în Polonia din cele mai vechi timpuri.

A. Zamoyski, *The Polish Way* (John Murray, 1987).

În acest caz e vorba de o istorie culturală a Poloniei, excelent ilustrată și care poate fi folosită foarte bine pentru confirmarea datelor istorice.

Nu există nici o lucrare mulțumitoare și disponibilă în engleză cu privire la Imperiul otoman în secolul al XVIII-lea. Iată cărțile în care se găsesc capitolele relevante:

M. A. Cooke (ed.), *A History of the Ottoman Empire to 1730* (Cambridge, 1976), Capitolul 7.
S. J. și **E. K. Shaw**, *History of the Ottoman Empire* (Cambridge, 1976), Volumul unu, Capitolele 7 și 8.
M. S. Anderson, *The Eastern Question, 1774-1923* (Macmillan, 1996), Capitolul 1.

Alte cărți care se pot recomanda sunt:

Richard Pipes, *Russia Under the Old Regime* (Penguin, 1979).

Cartea abundă în informații și păreri interesante, însă este greu de folosit pentru lămurirea unor chestiuni specifice. Cu toate acestea, merită să fie consultată.

D. McKay și **H. M. Scott**, *The Rise of the Great Powers 1648-1815* (Longman, 1983).

O istorie politică faptică și informativă. Mult mai folositoare decât capitolele referitoare la această perioadă din istoriile generale ale secolului al XVIII-lea.

Izvoare despre Rusia, Polonia și Imperiul otoman în secolul al XVIII-lea

Materialele din izvoarele despre Rusia anilor 1725-1763 sunt risipite și greu de găsit. Sunt disponibile câteva „texte" rusești, fiecare însoțit de o serie de documente utile selectate și traduse. Unul dintre ele este:

W. B. Walsh (ed.), *Readings in Russian History* (Syracuse University Press, 1963).

Aici se găsesc, printre altele, fragmente cuprinzătoare din memoriile generalului Manstein, personaj important în loviturile de stat din anii 1730 și 1740. La rândul lor, *Memoriile* Ecaterinei cea Mare acoperă cea de-a doua jumătate a secolului, dar nu sunt demne de încredere și se cer folosite cu un ochi critic. Ele sunt disponibile în câteva versiuni în limba engleză.

Din perspectiva izvoarelor primare, există foarte puține materiale în engleză despre Polonia. Cu toate acestea, merită să vă procurați un exemplar din

Mickiewicz, *Pan Tadeusz* (Everyman, No 842),

care, deși se ocupă mai degrabă de Lituania secolului al XIX-lea decât de Polonia secolului al XVIII-lea, oferă o imagine cât se poate de reușită despre viața membrilor *szlachtei.*

Imperiul otoman are parte de o soartă și mai ingrată decât Polonia și e descoperit la capitolul documentelor în limba engleză despre secolul al XVIII-lea.

1. Imperiul otoman: sultanii Casei Osman, 1700-1800

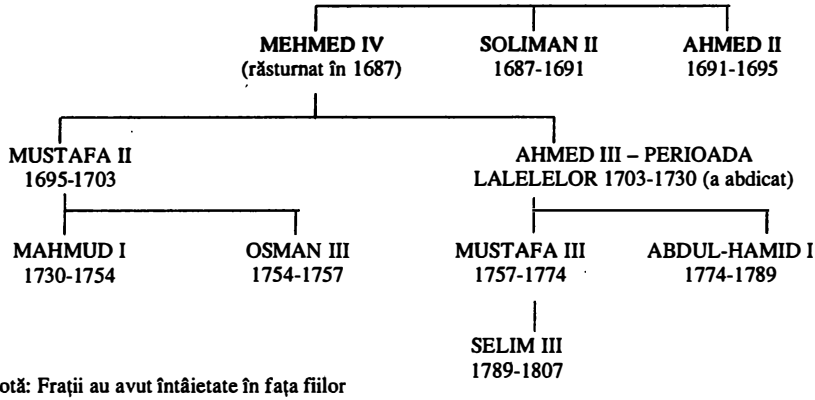

Notă: Fraţii au avut întâietate în faţa fiilor la sfârşitul secolului al XVII-lea şi în secolul al XVIII-lea.

2. Rusia, 1700-1800

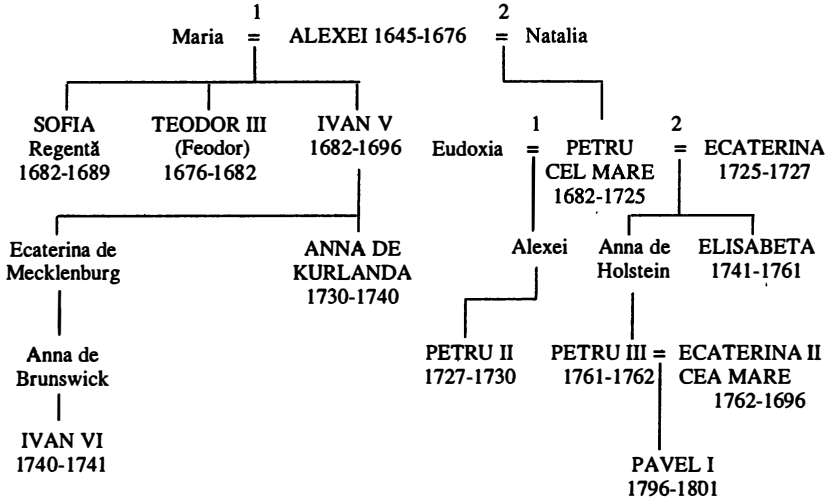

3. Regii Poloniei, 1700-95

AUGUST (Principe Elector de Saxa) – sprijinit de Rusia	1696-1733
STANISLAS LESZCZYNSKI – susţinut de Suedia	1706-1710
AUGUST III (Principe Elector de Saxa) – susţinut de Rusia	1733-1763
STANISLAS LESZCZYNSKI – susţinut de Franţa	1733-1739
STANISLAS-AUGUST PONIATOWSKI (ultimul rege al Poloniei) – susţinut de Rusia şi Prusia	1764-1795

INDEX

August al II-lea 30, 67, 76, 86, 88, 107
August al III-lea 77, 78, 81, 82, 84, 86, 104
Azov 66, 72, 79, 80, 194
Biron, conte de 47, 50, 51, 52, 83, 84, 220
Carol al XII-lea al Suediei 68
Ceşme, Bătălia de la 194, 205
Confederaţia de la Targowica 141, 177
Crimeea 18, 66, 78, 118, 193, 199, 201, 202, 203, 210
Danzig 76, 77, 89, 117, 120, 125, 126, 133, 147, 150
Iaşi, Ttratatul de la 140, 204, 206
Kollataj, Hugo 135, 136, 139, 155
Kosciuszko, Tadeusz 110, 152, 153, 155, 156, 158, 165, 177
Leszczynski, Stanislas 68, 69, 76, 77, 78, 176, 219
Manifestul despre Libertatea, Nobilimii 57, 65
Passarowitz, Tratatul de la 73
Poltava, Bătălia de la 67, 69
Potemkin, conte de 133, 139, 140, 141, 198, 199, 201, 202, 204, 210
Prut, Tratatul de pe 72, 79
Seim, Marele 130, 133, 135, 139, 173, 177, 178
Seim Tăcut 76, 176
Selim al III-lea 27, 203, 206
Stanislas-August 109, 110, 111, 113, 123, 124, 125, 128, 129, 134, 135, 137, 138, 139, 141, 145, 146, 148, 149, 158, 163, 165, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 177, 189

acces la istorie

Editorul colecției: Keith Randell

Colecția *Acces la istorie* oferă o introducere concisă și foarte accesibilă în studiul perioadelor importante ale istoriei europene. Fiecare titlu este o lectură plăcută adresată elevilor, studenților, dar și publicului larg. Toate capitolele includ planuri de studiu pentru elevi și studenți.

***Rusia, Polonia și Imperiul otoman 1725-1800* se ocupă de trei teme legate între ele: ascensiunea Rusiei, împărțirile Poloniei și declinul Imperiului otoman între 1725 și 1800. Sunt analizate politica internă și externă a fiecărei puteri, insistându-se asupra împărțirilor Poloniei și asupra expansiunii sudice a Rusiei în dauna Imperiului otoman. Sunt dezbătute, în lumina izvoarelor documentare disponibile, problemele sociale, economice și diplomatice din cele trei state și sunt comentate opiniile formulate de diverși istorici în această chestiune.**

ISBN 973-684-181-2